

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально – науковий інститут економіки та управління
Факультет менеджменту

Кафедра управління виробництвом
та інноваційною діяльністю підприємств

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

конспект лекцій
для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр»
спеціальності 073 «Менеджмент»
заочної форми навчання

УДК 005.51:658.11

О-64

Друкується за рішенням науково–методичної комісії факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету, протокол № ____ від _____ 2019 р.

Укладачі:

Т.Я.Іваненко – канд. екон. наук, доц. кафедри управління виробництвом та інноваційної діяльності підприємств, Миколаївський національний аграрний університет

Рецензенти:

Колєватова А.В. – канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Миколаївський національний університет
ім.В.О.Сухомлинського

Коваленко А.В. – канд. екон. наук, старший викладач кафедри економіки підприємств,
Миколаївський національний аграрний університет

© Миколаївський національний
аграрний університет, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
МОДУЛЬ 1 Основи та організація планування на підприємстві	6
Тема 1.1. Планування в системі менеджменту аграрного підприємства	6
Тема 1.2 Система планування на підприємстві	
Тема 1.3 Теоретичні і методичні основи стратегічного та тактичного планування	9
Тема 1.4 Розроблення маркетингової програми	12
МОДУЛЬ 2 Планування виробництва продукції та використання ресурсів сільськогосподарських підприємств	17
Тема 2.1. Обґрунтування виробничої програми з тваринництва	20
Тема 2.2 Обґрунтування виробничої програми з рослинництва	20
Тема 2.3 Планування промислових виробництв	29
Тема 2.4 Планування використання основних засобів виробництва	41
Тема 2.5 Планування обслуговуючих виробництв	43
Тема 2.6 План з праці і соціального розвитку колективу	52
МОДУЛЬ 3 Планування собівартості продукції та фінансовий план підприємства	57
Тема 3.1 Планування витрат і собівартості продукції	65
Тема 3.2 Фінансовий план підприємства	65
Рекомендована література	80
	87

Вивчення дисципліни "Організація виробництва і планування діяльності підприємств" передбачає засвоєння здобувачами вищої освіти економічних відносин в сільському господарстві з врахуванням його особливостей та зв'язків з іншими галузями і сферами матеріального виробництва і реалізації продукції в системі АПК, загальних економічних законів, закономірностей, категорій і форм їх проявлення в цій галузі, основних напрямів, шліхів, резервів і факторів підвищення ефективності виробництва тваринницької продукції та її конкурентоспроможності.

В процесі вивчення курсу студенти повинні оволодіти вмінням самостійно вишукувати резерви щодо збільшення виробництва тваринницької продукції, поліпшувати її якості та зниження собівартості, підвищення продуктивності праці, та ефективності виробництва, навчитися давати економічну оцінку різним технологічних, агрономічним і зоотехнічним заходам, мислити і працювати в умовах ринкових відносин, вести розрахунок за декількома варіантами, щоб прийняти з них найбільш вигідні на конкретний термін.

Курс лекцій спрямований на поглиблення теоретичних знань студентів щодо методології прогнозування і планування розвитку аграрних підприємств та закласти необхідні їм прикладні знання з питань організації і методики розробки стратегічних планів, бізнес-планів, поточних та оперативних планів підприємств, організацій та їх підрозділів. Особлива увага акцентується на вивченні особливостей планування в підприємствах різних форм власності і господарювання, складанні планів виробництва сільськогосподарської продукції, використанні ресурсного потенціалу підприємств, плануванні собівартості продукції, її реалізації, використання прибутку. Наголос робиться на усвідомлення того, що недостатня увага до планування ставить підприємства у такі умови коли вони не розуміють майбутніх задач і не розглядають господарювання як безперервний процес, у результаті чого втрачають орієнтацію в господарському світі, неспроможні визначити основні потреби ринку і врешті-решт опиняються в слабкішій позиції порівняно з іншими учасниками ринкової діяльності.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Відповідно до характеру та структурних особливостей змісту дисципліна “Організація і планування діяльності підприємств” поділена на 3 змістові модулі. Виділені модулі характеризуються спорідненою тематикою лекційних та практичних занять. Такий підхід зумовив різну кількість тем, які формують зміст модулів.

Розподіл навчального часу у розрізі виділених модулів, їх тематики і форм вивчення дисципліни

Модуль		Зміст модуля		Обсяги годин для окремих видів навчальних занять і самостійної роботи			
№	назва	№	назва	лекції	практичн	самостійна робота	разом
1	Основи та організація планування на підприємстві	1.1	Планування в системі менеджменту аграрного підприємства	1	2	6	9
		1.2	Система планування на підприємстві	1	2	6	9
		1.3	Теоретичні і методичні основи стратегічного та тактичного планування	-	2	6	8
		1.4	Розроблення маркетингової програми	-	2	6	8
Всього за модуль 1				2	8	24	34
2	Планування виробництва продукції та використання ресурсів підприємства	2.1	Обґрунтування виробничої програми з тваринництва	2	1	10	13
		2.2	Обґрунтування виробничої програми з рослинництва	2	1	10	13
		2.3	Планування промислових виробництв	2	2	10	14
		2.4	Планування використання основних засобів виробництва	-	2	10	12
		2.5	Планування обслуговуючих виробництв	-	1	10	11
		2.6	План з праці і соціального розвитку колективу	-	1	10	11
Всього за модуль 2				6	8	60	74
3	Планування собівартості продукції та фінансовий план підприємства	3.1	Планування витрат і собівартості продукції	2	2	8	12
		3.2	Фінансовий план підприємства	4	6	20	30
Всього за модуль 3				6	8	28	42
Разом годин по навчальній дисципліні				14	24	112	150

МОДУЛЬ 1

Основи та організація планування на підприємстві

Тема 1.1. Планування в системі менеджменту аграрного підприємства

- 1 Роль і місце планування в управлінні підприємством
- 2 Об'єкти і предмет планування на підприємстві
- 3 Організація планування на підприємстві. Структура планових органів

1 Роль і місце планування в управлінні підприємством

Функція планування в системі управління підприємством є однією з головних, центральних функцій, що визначає кінцеві результати виробничо-збутової, економічної, фінансової й інвестиційної діяльності. У процесі планування визначаються основні напрямки розвитку підприємства. На основі маркетингових досліджень підприємство визначає види й обсяги продукції, що планує випускати, потребу в ресурсах та ефективність їх використання. Планування забезпечує підприємству основу для прийняття оптимальних управлінських рішень та знижує ризик, сприяє пошуку найбільш придатних напрямів дій.

Планування – це процес визначення цілей і завдань підприємства на певну перспективу та вибір оптимального шляху їх досягнення й ресурсного забезпечення.

Результатом процесу планування є план, який завдяки використанню певних ресурсів та виконанню певних дій повинен забезпечити досягнення бажаної мети.

План – це система взаємозалежних, об'єднаних загальною метою завдань, що забезпечують реалізацію цілей виробничої системи.

Планування об'єднує структурні підрозділи підприємства спільною метою, надає всім процесам односпрямованості й скоординованості, що дозволяє найбільш повно й ефективно використовувати наявні ресурси, комплексно, якісно та своєчасно розв'язувати різноманітні завдання управління.

Для ринкових умов господарювання об'єктивними є більш високі вимоги до рівня наукової обґрунтованості різних видів планів.

Основними чинниками зростаючої ролі планування в умовах сучасного ринкового господарства є:

- рухливість зовнішнього середовища;
- збільшення розмірів підприємства та розширення напрямів його діяльності;
- зростаюче значення часу;
- обмеженість ресурсів;
- комплексність господарських завдань та ін.

Застосування планування створює такі важливі **переваги**:

- дає можливість передбачити різні майбутні ситуації та заздалегідь підготувати альтернативні варіанти плану розвитку підприємства;

- поліпшує координацію дій в організації;
- сприяє більш раціональному розподілу ресурсів;
- чітко розмежовує обов'язки та відповідальність працівників підприємства за виконання планових завдань
- поліпшує контроль в організації та ін.

2 Об'єкти і предмет планування на підприємстві

Процес планування діяльності підприємства має багато складових: виробництво і реалізація продукції, її собівартість, забезпеченість трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами, фінансові результати роботи, фінансовий стан підприємства, його інвестиційна діяльність. Саме це і формує об'єкт планування діяльності підприємства.

Планування охоплює всі види діяльності підприємства. Форми й види планування залежать від конкретних об'єктів планування.

Об'єктами планування на підприємстві є всі напрями його діяльності:

- маркетингова;
- інноваційна;
- комерційна;
- економічна;
- соціальна;
- виробнича;
- екологічна.

Та чи інша діяльність підприємства може бути представлена як сукупність окремих функціональних процесів, кожен з яких також є об'єктом планування.

Успішна робота підприємства значною мірою залежить від забезпеченості його необхідними ресурсами та ефективності їх використання. Здійснення цього можливе на основі планування.

Предметом планування на підприємстві є його ресурси. У процесі планування встановлюються їх необхідність, оптимальна кількість, напрями та термін використання, режим споживання, засоби поповнення.

При плануванні розглядають такі групи ресурсів:

- персонал;
- виробничі фонди;
- інвестиції;
- інформацію;
- час.

Основні напрями планування персоналу на підприємстві: чисельність та структура; продуктивність праці (виробіток та трудомісткість); оплата праці; норми часу та виробітку; підготовка, перепідготовка кадрів; підвищення кваліфікації; стабільність кадрового складу; ефективність стимулювання.

При плануванні виробничих фондів виокремлюють основні й оборотні фонди. При плануванні основних виробничих фондів визначаються їх оптимальна величина, склад та структура, плануються заходи для підвищення інтенсивного й екстенсивного використання фондів, фондоддача та

фондомісткість; заходи щодо капітального ремонту і модернізації, виробнича потужність підприємства в цілому та окремих підрозділів, введення в дію нових виробничих потужностей, режими роботи та ремонту обладнання та ін.

При плануванні оборотних фондів визначаються номенклатура та величина запасів матеріально-технічних ресурсів, запасів незавершеного виробництва, напівфабрикатів власного виробництва, норми витрат товарно-матеріальних цінностей на виготовлення виробів та їх окремих елементів, ефективність використання матеріальних ресурсів, потреба в оборотних коштах та джерелах їх надходження.

Планування інвестицій передбачає визначення майбутніх обсягів та напрямів інвестування власних коштів. Залежно від характеру цінностей предметом планування є такі види інвестицій:

- реальні – довгострокові вкладення коштів у матеріальне виробництво;
- фінансові – придбання цінних паперів та майнових прав;
- інтелектуальні, що передбачають вкладення коштів у персонал (підготовку спеціалістів, придбання ліцензій, ноу-хау, наукові розробки).

Наявність інформаційних ресурсів є необхідною умовою ефективної діяльності підприємства. В умовах швидкої рухливості зовнішнього середовища особливе значення приділяють інформаційним технологіям. У планах передбачаються джерела та засоби отримання інформації, засоби обробки інформації, інформаційні потоки.

Планування будь-яких заходів пов'язане з визначенням часу на їх виконання, дати початку та закінчення. Також час як ресурс наявний при прийнятті будь-яких планових рішень. Час може розглядатися як мета та обмеження. Фактор часу наявний у всіх показниках, що характеризують діяльність підприємства.

Наявність предмета і об'єкта планування на підприємстві дозволяє сформулювати систему показників планування. При формуванні конкретного показника беруть участь процес, підрозділ та комбінація ресурсів.

3 Організація планування на підприємстві. Структура планових органів

Відповідно до законодавства України сучасне вітчизняне підприємство самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку.

Організація планово-економічної роботи багато в чому залежить від розміру й типу підприємства. На *малих підприємствах* не існує глибокого поділу управлінських функцій і вищі керівники самостійно визначають всі деталі планування й організації виробництва.

На *великих і середніх підприємствах* розроблення стратегічних, тактичних і календарних планів здійснюється з урахуванням прийнятої організаційної структури, розподілу обов'язків між колективами різних служб, підпорядкованості управлінців, контролю й координації всіх функцій організації як єдиного цілого.

Успішність, ефективність системи планування визначається, значною мірою, рівнем її організації, яка спрямована на планомірне поєднання основних елементів системи планування, включаючи такі **компоненти**:

- плановий персонал;
- механізм планування;
- процес обґрунтування, прийняття та реалізацію планових рішень;
- засоби, що забезпечують процес планування (інформаційне, технічне, математико-програмне та організаційне).

Організаційна структура планування може мати такі форми:

- організаційну структуру з централізованими функціями планування;
- організаційну структуру з децентралізованими функціями планування.

Організаційно-централізоване планування на більшості великих і середніх підприємств здійснюється «зверху вниз». При такому підході планові стратегії розробляються на вищому рівні управління, де визначаються цілі, основні напрямки й головні господарські завдання розвитку підприємства й проводиться взаємоузгодження нових пропозицій і механізму їх реалізації. Наступним етапом ці цілі, завдання й показники в більш деталізованій конкретній формі включаються в плани підрозділів. Це вже технологічне планування, що встановлює пропорції й обсяги виробництва за всіма видами продукції, що випускається. Після узгодження планових завдань із конкретними виконавцями плани остаточно затверджуються вищим керівництвом підприємства.

Децентралізоване планування (планування «знизу наверх») здійснюється від планів на місцях через плани підрозділів до загального плану шляхом узгодження, об'єднання і корегування. Цілі, стратегії й виробничі плани формуються підрозділами підприємств. До прерогативи планового відділу входять тільки встановлення форм планових документів і координація планової діяльності оперативних підрозділів. Однак навіть при плануванні «знизу наверх» стратегічні ідеї можуть бути висунуті керівництвом підприємства.

Тема 1.2. Система планування на підприємстві

1 Принципи планування

2 Методи планування

3 Форми планування. Система планів підприємства

4 Сутність норм та нормативів. Їх класифікація

1 Принципи планування

Характер і зміст планової діяльності на підприємстві визначають принципи планування. Правильне дотримання принципів планування створює передумови для ефективної роботи підприємства й зменшує ймовірність негативних результатів планування.

Поряд із загальними принципами управління існують і специфічні принципи планування, а саме:

1) **принцип обґрунтованості цілей і завдань підприємства.** Чітко визначені кінцеві цілі є вихідним пунктом планування. Виділяють п'ять основних цілей (або груп цілей) підприємства:

- господарсько-економічні, що забезпечують ефективність виробництва;
- виробничо-технологічні, що відображають функціональне призначення підприємства;
- науково-технічні, що забезпечують науково-технічний прогрес;
- соціальні, що забезпечують задоволення соціально-побутових і культурних потреб працівників підприємства;
- екологічні, що забезпечують виготовлення екологічно чистої продукції без шкідливого впливу на навколишнє середовище;

2) **принцип системності.** Він означає, що планування є цілісною системою планів і охоплює всі сфери діяльності підприємства;

3) **принцип науковості.** Вимагає врахування перспектив науково-технічного прогресу й застосування науково обґрунтованих прогресивних норм використання всіх видів ресурсів;

4) **принцип безперервності.** Означає паралельне поєднання поточного й перспективного планування;

5) **принцип збалансованості плану.** Указує на кількісну відповідність між взаємозалежними (взаємозв'язаними) розділами й показниками плану, між необхідними та наявними ресурсами;

6) **принцип гнучкості.** Означає, що плани повинні бути гнучкими, тобто їх можна змінювати відповідно до зміни внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства.

2 Методи планування

Методи планування – це сукупність засобів, прийомів, процедур, за допомогою яких здійснюється розроблення планів підприємства.

На підприємстві використовується комплекс методів, що сприяє забезпеченню якості розроблених планів.

Планування діяльності підприємства здійснюється за допомогою різних методів:

- **нормативний метод** – планові показники розраховуються на основі прогресивних норм використання ресурсів;

- **балансовий метод** – цілеспрямоване узгодження напрямків використання ресурсів із джерелами їх утворення (надходження) за всією системою взаємозалежних матеріальних, фінансових і трудових балансів;

- **факторний метод** – на основі розрахунків впливу найважливіших чинників, що обумовлюють зміни планових показників;

- **матричний метод** – шляхом побудови моделей взаємозв'язків між виробничими підрозділами й показниками;

- **економіко-математичного моделювання** із застосуванням ЕОМ – розробляється кілька варіантів плану, в якому показники окремих найбільш важливих розділів мають бути оптимізовані;

метод екстраполяції – виявлені в минулому тенденції розвитку підприємства поширюються на майбутній період;

Обсяг реалізації, тис. ум. од.

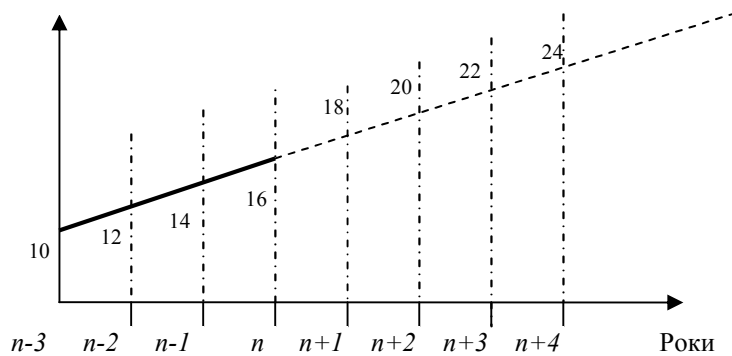
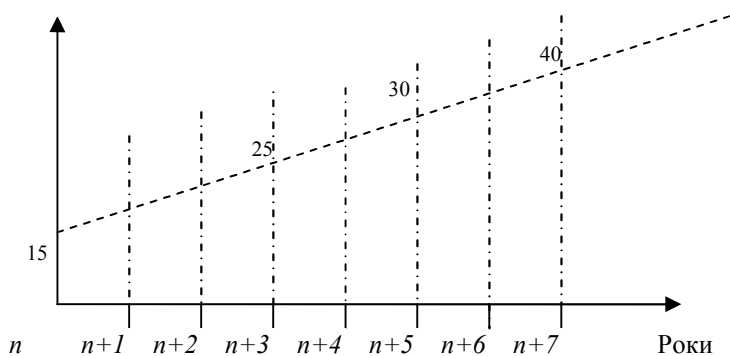

Рисунок 1 - Приклад планування обсягу реалізації за допомогою методу екстраполяції

метод інтерполяції – підприємство встановлює мету на майбутнє і на цій підставі визначає тривалість планового періоду та проміжні планові показники.

Частка ринку, %

Для досягнення 40% частки ринку до n+7 року необхідно:

- 1) збільшення торгових посередників та торгових точок збуту до ... до n+3 року для досягнення 25% частки ринку;
- 2) збільшення обсягу реклами на ... % до n+5 року для досягнення 30% частки ринку;
- 3) і т.д.

Рисунок 2 - Приклад планування частки ринку за допомогою методу інтерполяції

3. Форми планування. Система планів підприємства

Залежно від **тривалості планового періоду** розрізняють **перспективне** (довгострокове й середньострокове) і **поточне** (короткострокове) планування. Тривалість планового періоду залежить від ступеня визначеності умов діяльності підприємства, його галузевої належності, загальної економічної ситуації в країні, достовірності первинної інформації, якості її аналітичної обробки тощо.

Довгострокове планування визначає загальну стратегію підприємства, основні напрямки його діяльності. При складанні плану вивчаються варіанти розширення виробництва та зниження витрат. Прогнозуються зміни в номенклатурі продукції й уточнюється політика у функціональних сферах. Результатом цього плану є формулювання довгострокових цілей, складання довгострокових проектів і прийняття довгострокової політики.

Середньострокове планування – це, власне, деталізований стратегічний план на перші роки діяльності підприємства. Межа між довгостроковим і середньостроковим планами є досить умовною й неоднозначною. Середньострокове планування враховує можливості усіх підрозділів на основі їхньої власної оцінки. Розробляються план підприємства з маркетингу, план виробництва, план з праці й фінансовий план.

Поточне планування полягає у розробленні планів на всіх рівнях управління підприємством та за всіма напрямками його діяльності на більш короткі періоди (рік, півріччя, квартал, місяць) і передбачає планування обсягу виробництва, плану з праці й заробітної плати, планування матеріально-технічного забезпечення, собівартості, прибутку, рентабельності тощо.

Залежно від **змісту планових рішень** розрізняють:

- стратегічне планування;
- тактичне планування;
- оперативне планування;
- бізнес-планування.

Зміст та сутність кожного виду планування розглянуті нижче¹⁾.

Тема 1.3. Теоретичні і методичні основи стратегічного та тактичного планування

1. Стратегія розвитку підприємства

2. Тактичне планування

3. Інформаційне забезпечення планування

5. Система економічних норм і нормативів

1 Стратегія розвитку підприємства

Постійна мінливість ринкового середовища зумовила необхідність застосування стратегічного підходу до системи господарювання на підприємстві.

Стратегія – це генеральна комплексна програма дій, яка визначає пріоритетні для підприємства проблеми, його місію, головні цілі та розподіл ресурсів для їхнього досягнення.

Метою розроблення стратегії розвитку підприємства є виявлення основних напрямків його ефективного функціонування на підставі **максимальної реалізації існуючого** науково-технічного потенціалу у взаємозв'язку із внутрішньовиробничими резервами й зовнішнім навколишнім середовищем.

Основними *завданнями* формування стратегії підприємства є:

- вибір ефективних напрямків господарської діяльності, які необхідно розвивати;
- визначення обсягу капітальних вкладень та інших ресурсів, необхідних для здійснення обраних напрямків господарської діяльності;
- оцінка результатів віддачі.

Стратегічний план підприємства складається в такій *послідовності*:

- 1 Формування стратегічних цілей діяльності підприємства.
- 2 Аналіз ділового навколишнього середовища та ринкових чинників (попиту, пропозиції, рівня конкуренції).
- 3 Формулювання генеральної стратегії й аналіз стратегічних альтернатив.
- 4 Оцінка підприємницького потенціалу і перспектив розвитку фірми, їх адекватності цілям діяльності.
- 5 Розроблення ресурсних і функціональних стратегій: маркетингу, НДДКР, виробництва, організаційних змін, а також фінансова, соціальна й екологічна стратегія.
- 6 Практична реалізація плану, контроль і оцінка соціально-економічних результатів.

Стратегічний план підприємства складається з таких *розділів*:

- 1) цілі й напрямки діяльності;
- 2) поточні й довгострокові завдання;
- 3) генеральна стратегія;
- 4) функціональні стратегії;
- 5) опис найбільш важливих програм;
- 6) опис зовнішніх операцій;
- 7) обсяг капітальних вкладень і розподіл ресурсів;
- 8) формулювання резервних стратегій.

При складанні стратегічного плану використовується така інформація: обсяг річного продажу за групами товарів; річний прибуток і збитки за структурними підрозділами; річний обсяг експорту і його питома вага до загального обсягу продажу (реалізації); частка ринку; обсяг щорічних капітальних вкладень; баланс на кінець останнього року плану; фінансовий план.

Стратегія підприємства розробляється на різні проміжки часу залежно від ступеня передбачуваності майбутнього, тривалості періоду впровадження ідеї, галузевої належності підприємства й рівня технічної оснащеності (від 3 до 10 років).

2.Тактичне планування

Складання середньо– та короткострокових планів належить до тактичного планування діяльності підприємства. Тактичні плани відрізняються від стратегічних метою розроблення, змістом, терміном, охопленням сфер впливу. Тактичні плани деталізують стратегічні, однак сфера їхньої спрямованості більш вузька.

Тактичні плани підприємства складаються з таких **основних розділів**:

- **маркетингової програми**: планів маркетингу для основних виробів і загального плану усієї продукції підприємства;

- **виробничої програми**: завдань з виробництва окремих видів продукції в натуральному й вартісному вираженні (у показниках валової, товарної й реалізованої продукції) з урахуванням підвищення якості та обґрунтування виробничої програми потужністю підприємства;

- **плану розвитку науки і техніки**: заходів щодо створення й освоєння нових виробів, впровадження нової техніки й технології;

- **плану з праці й кадрів**: зростання продуктивності праці, чисельності персоналу за категоріями, фонду оплати праці, середньої заробітної плати працівників, балансового розрахунку додаткової потреби в робітниках та службовцях і джерел її забезпечення;

- **плану капітального будівництва**: обсягів капітальних вкладень, будівельних і будівельно-монтажних робіт, технічного переоснащення підприємства, введень в експлуатацію основних фондів і виробничих потужностей;

- **плану матеріально-технічного забезпечення**: визначення потреб виробництва у матеріально-технічних ресурсах та джерел їх забезпечення, а також розрахунків щодо зниження питомих витрат сировини, матеріалів, палива й енергії;

- **планування собівартості, прибутку й рентабельності**: собівартості основних видів продукції, валової, товарної та реалізованої; кошторису витрат на виробництво; прибутку і рентабельності за видами діяльності та у цілому по підприємству;

- **фінансового плану**: потреби у власних оборотних коштах і завдань з прискорення їх обіговості; балансу доходів і витрат; взаємовідносин з бюджетом, кредитних відносин;

- **плану соціального розвитку колективу**: заходів щодо поліпшення умов праці, відпочинку й побуту працівників підприємства;

- **плану заходів щодо охорони природи й раціонального використання природних ресурсів**, містить такі напрямки: охорону й раціональне використання водних ресурсів; охорона повітряного басейну; охорону й раціональне використання мінеральних ресурсів.

Змістова характеристика тактичних планів також передбачає виокремлення за певними ознаками показників, за якими встановлюються планові завдання, визначається ступінь їх виконання, оцінюється діяльність підприємства взагалі.

Показники, що застосовуються у плануванні, поділяються:

- *за економічним змістом* – на натуральні, трудові й вартісні;

- *за економічним призначенням* – на кількісні і якісні (продуктивність праці, фондівіддача, матеріаломісткість);

- *за способом характеристики предмета* – абсолютні (прибуток) і відносні (рентабельність).

3. Інформаційне забезпечення планування

Інформаційна база планування – це сукупність систематизованих за певними ознаками даних, які використовуються для розроблення планів на різних рівнях управління підприємством. До них належать показники, ліміти, економічні нормативи, відображені у формі, придатній для передачі й обробки за допомогою різних арифметичних та логічних операцій і які складають систему техніко-економічної інформації.

Інформація, яка використовується у процесі планування, поділяється на **внутрішню** та **зовнішню**.

Внутрішня інформація, що стосується діяльності підприємства, збирається всередині організації. Основними джерелами внутрішньої інформації є бухгалтерський та статистичний облік, звітність підприємства, аналіз господарської діяльності.

Зовнішня інформація стосується зовнішнього середовища організації і необхідна для прийняття конкретного управлінського рішення. Зовнішня інформація поділяється на **вторинну** (інформація, що була вже зібрана раніше, опублікована іншими) і **первинну** (спеціально зібрана інформація вперше).

Також інформація поділяється на **вихідну, проміжну** та **результативну**.

До **вихідної** інформації відносять контрольні цифри, ліміти, економічні нормативи і норми, які визначаються державними органами влади чи вищими органами управління підприємством, державні замовлення та звітні дані про виконання планів за минулий період.

До **проміжної** інформації – показники і техніко-економічні нормативи проектів стратегічних та поточних планів, а також розрахункові показники, призначені для забезпечення збалансованості планів і розрахунку потреби в ресурсах.

До **результативної** інформації відносять показники і техніко-економічні нормативи стратегічного та поточного планів, встановлені вищими органами управління підприємством.

4. Сутність норм та нормативів. Їх класифікація

В умовах ринкових відносин основою науково обґрунтованого планування є нормативна база.

Нормативна база підприємства складається із системи норм та нормативів, які регламентують різні сторони виробничого процесу.

Норма – це гранично допустима абсолютна величина витрат певного ресурсу на виготовлення одиниці продукції встановленої якості в умовах виробництва у плановому періоді.

Норматив – це відносна величина ступеня використання засобів виробництва та предметів праці за сучасної технології, прогресивної організації праці й високої кваліфікації персоналу.

Прогресивність норм та нормативів, глибина їх використання, а також ступінь охоплення ними всіх аспектів виробничо-господарської діяльності складають організаційний рівень планування.

Окреслюють такі **функції** норм і нормативів. Норми і нормативи виступають як:

- *засіб нормативного методу планування* - для забезпечення збалансованості, пропорційності й оптимальності стратегічних і тактичних планів;
- *елемент організації виробництва й праці*. Норми і нормативи становлять основу для визначення ліміту та графіка забезпечення робочих місць матеріальними ресурсами, визначають ритмічність та планомірність процесу виробництва;
- *засіб обліку вимог режиму економії матеріальних ресурсів* у тактичних і оперативних планах, а також організації раціонального використання сировини, матеріалів, палива та енергії на всіх рівнях управління;
- *стимул науково-технічного прогресу у виробництві*. Необхідність встановлення прогресивних норм і нормативів вимагає від фахівців активної праці у сфері науково-технічних завдань;
- *інструмент контролю* за використанням сировини, матеріалів, палива та енергії у процесі аналізу, перевірок, розроблення форм обліку й звітності.

Норми і нормативи **класифікуються**:

1) **за методом розроблення** поділяються на:

- **розрахунково-аналітичні**, тобто науково-обґрунтовані норми та нормативи, які встановлюються на основі техніко-економічних розрахунків;

- **дослідні** – ті, що встановлюються на основі спостережень, лабораторних дослідів та експериментальних досліджень. Дослідні норми та нормативи не враховують впровадження нової техніки і прогресивної технології, передового досвіду, наукової організації праці, тому є менш точними порівняно з розрахунково-аналітичними;

- **дослідно-статистичні** - ті, що визначаються на основі фактичних даних про витрати ресурсів на одиницю продукції за минулий період. Дослідно-статистичні норми та нормативи можуть використовуватися тільки в укрупнених розрахунках, тому що вони не враховують чинники, які впливають на підвищені витрати ресурсів та не забезпечують виявлення і використання внутрішньовиробничих резервів;

2) **за тривалістю планового періоду** на:

- **оперативні**, які діють у даний період і відповідають конкретним умовам виробництва на робочих місцях, використовуються для оперативно-виробничого планування;

- **поточні**, які встановлюються для поточного планування на підприємстві, завдяки ним визначається потреба у використанні ресурсів на рік,

квартал, місяць. Поточні норми та нормативи враховують оперативні норми та заходи, спрямовані на економію ресурсів;

- *перспективні* – це ті, що використовуються для розроблення стратегічних планів, встановлюються на 5 років і більше. Вони формуються на підставі поточних норм та нормативів з урахуванням виробленої стратегії перспектив розвитку.

5. Система економічних норм і нормативів

Нормативна база підприємства складається з таких основних груп норм та нормативів:

1 Норми та нормативи витрат праці. Для регламентації витрат живої праці на підприємствах використовують норми витрат часу, обслуговування та чисельності.

2 Нормування використання засобів праці. Передбачає розроблення норм та нормативів з використання машин, механізмів, будівель та споруд, режиму їх роботи, обслуговування та ремонту, освоєння виробничих потужностей. До цієї групи належать: нормативи режимів роботи, засобів праці, ремонтно-експлуатаційні норми й нормативи, норми обслуговування обладнання.

3 Нормування матеріальних витрат. Ця група містить норми та нормативи витрат основних матеріалів, запасних частин, агрегатів, вузлів і деталей; норми та нормативи витрат допоміжних матеріалів, нормативи й норми витрат паливно-енергетичних ресурсів.

4 Норми та нормативи організації виробничого процесу. Передбачають встановлення тривалості виробничого циклу, розміру оптимальних партій виробів, незавершеного виробництва та ін.

5 Фінансові нормативи регламентують взаємовідносини підприємства з бюджетом, банками та іншими підприємствами й організаціями. Взаємовідносини з бюджетом формуються на основі законодавчо-встановлених податків, зборів, відрахувань; з банками - відповідно до відсотка за кредит чи депозитний вклад.

Тема 1.4. Розроблення маркетингової програми

1. Суть маркетингової програми
2. Структура Маркетингової програми
3. Методика розроблення маркетингової програми.

1.Суть маркетингової програми

Маркетингова програма - це намічений для планомірного здійснення, об'єднаний єдиною метою та залежний від певних строків комплекс взаємопов'язаних завдань і адресних заходів соціального, економічного,

науково-технічного, виробничого, організаційного характеру з визначенням ресурсів, що використовуються, а також джерел одержання цих ресурсів.

Можна виокремити три типи програм маркетингової діяльності:

- 1) програма переведення підприємств на маркетинг у цілому;
- 2) програма з окремих комплексів маркетингової діяльності, зокрема програма освоєння конкретних ринків за допомогою певних товарів;
- 3) програма освоєння окремих елементів маркетингової діяльності.

Маркетингова програма, як правило, спрямована на вирішення окремих комплексних проблем, наприклад на організацію виробництва нового продукту, на завоювання нового сегмента або ринку в цілому. Вона є логічним підсумком науково-практичного дослідження з таких основних напрямів:

- аналізу маркетингового середовища;
- комплексного вивчення потреб і запитів споживачів, мотивів їхньої поведінки;
- вивчення показників кон'юнктури ринку;
- вивчення системи ціноутворення, динаміки і структури цін;
- вивчення конкурентів, контрагентів і нейтралів;
- вивчення форм і методів збуту;
- оцінки виробничих і збутових можливостей аналізованого підприємства і визначення рівня його конкурентоспроможності на різних ринках та їх сегментах тощо.

2. Структура Маркетингової програми

Маркетингова програма в загальному вигляді містить такі розділи:

- 1) преамбула - короткий опис маркетингової програми й основні висновки;
- 2) стратегія розвитку цільового ринку - огляд і прогноз ринку;
- 3) сильні та слабкі сторони роботи підприємства забезпечують виявлення наявних проблем і ускладнень;
- 4) мета, яка формулюється на період дії програми, і завдання, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети;
- 5) маркетингова стратегія, в якій викладаються загальні маркетингові підходи до рішення поставлених завдань (деталізація цих підходів виконується в наступних розділах);
- 6) товарна стратегія - політика щодо розроблення і продажу нового товару, широти асортименту наявних товарів і т. ін.;
- 7) стратегія формування і розвитку каналів розподілу (збуту) руху товарів - організація філій, мережі посередників, складської мережі і т. ін.;
- 8) цінова стратегія - визначення рівня і системи динаміки цін за кожною модифікацією товару на цільовому ринку, в тому числі залежно від життєвого циклу товару;
- 9) стратегія формування попиту і стимулювання збуту - план проведення маркетингових заходів, участі у виставках і ярмарках, розсилання зразків тощо;
- 10) бюджет реалізації маркетингової програми, оцінка її ефективності та контроль - обсяг і структура витрат на розроблення програми та виконання

поставлених завдань, попередня оцінка ефективності її реалізації, порядок і система організації контролю за процесом виконання маркетингової програми та ін.

Деякі випадки в програмі передбачають підготовку і підвищення кваліфікації управлінського і робочого персоналу підприємства.

Алгоритм розроблення програми комплексу маркетингу

2.Методика розроблення маркетингової програми.

Розглянемо методику розроблення маркетингової програми - конкретних дій з реалізації маркетингової стратегії, що ґрунтується на комплексі маркетингу ("4P"). Для цього програма має:

- відповідати завданням цільових сегментів;
- відображати ситуацію на ринку і позицію фірми, які були визначені в процесі аналізу;
- обслуговувати основні потреби покупців, підкреслювати всі наявні відмінні переваги і змінювати сприйняття покупців до товару.

Це досягається за допомогою:

- визначення рівня витрат, який дасть змогу досягти намічені маркетингові цілі (маркетинговий бюджет визначається як відсоток від планового обсягу продажу);
- складання програми за кожним елементом маркетинг-міксу, які добирають для кожного продукту фірми.

1. Продукт: номенклатура, асортимент, якість, дизайн, характеристика, торговельна марка, упаковка, розміри, обслуговування, гарантії, повернення.

2. Ціна: преїскурант, знижки, надбавки, періодичність платежів, умови кредиту.

3. Методи поширення, або дистрибуція: канали товароруку, охоплення ринку, розміщення, управління замовленнями, транспортування.

4. Стимулювання продажу, або промоушн: стимулювання збуту, реклама, пропаганда, зв'язки з громадськістю, директ-маркетинг, персональний продаж.

Отже, розробляючи маркетингову програму, основну увагу слід приділяти вибору, значенню та формі інструментів маркетингу, їх об'єднанню в найбільш оптимальний з погляду визначеної мети комплекс (маркетинг-мікс), а також розподілу фінансових ресурсів у межах бюджетування маркетингу.

Крім того, необхідно враховувати вибрані стратегії, традиції, особливості галузей, у яких функціонують підприємства.

Слід мати на увазі, що специфіка маркетингової стратегії зумовлює і специфіку програми. Розробляючи програму, необхідно насамперед враховувати ключові фактори комерційного успіху, чітко розрізняючи об'єктивні зовнішні обмеження, на які підприємство не може впливати (ціни, споживчі характеристики товарів, кількість модифікацій, ступінь новизни та ін.), і суб'єктивні, на які, навпаки, може (реклама, стимулювання роботи працівників збуту, організація післяпродажного обслуговування та ін.).

Доцільно розробляти кілька варіантів програм. Кожен варіант програми має відрізнятися від інших конкретними маркетинговими заходами.

МОДУЛЬ 2

Планування виробництва продукції та використання ресурсів сільськогосподарських підприємств

Тема 2.1. Обґрунтування виробничої програми з тваринництва

1. Виробнича програма підприємства, її зміст і основні завдання
2. Обґрунтування планової продуктивності у тваринництві
3. Планування відтворення стада, виробництва і використання продукції
4. Планування виробництва і використання продукції (сам.вивч.)

1. Виробнича програма підприємства, її зміст і основні завдання

Стратегія та цілі підприємства, заплановані на конкретний період, є основою розроблення стратегічного плану, в якому визначається стратегічне становище підприємства на основі аналізу конкурентного зовнішнього середовища та внутрішніх особливостей підприємства.

Найскладніший напрям діяльності підприємства — виробнича діяльність, її організація, планування й оперативне регулювання в просторі та часі.

Виробнича діяльність підприємств характеризується системою показників. Найістотнішими з них в умовах вільних ринкових відносин є такі, як попит на продукцію та обсяг виробництва, величина пропозиції й виробнича потужність підприємства, витрати й ціни на продукцію, потреба в ресурсах та інвестиціях, обсяг продажу та загальний дохід тощо.

Найважливішим у процесі планування діяльності підприємств є розроблення виробничої програми, тобто обґрунтування обсягу виготовлення продукції, конкретної номенклатури й асортименту відповідно до потреб ринку.

За результатами дослідження потреб ринку в продукції підприємства визначають обсяг виробництва кожного виду продукції, при цьому досягається рівновага попиту та пропозиції. Це означає, що плани виробників та споживачів з виготовлення й споживання того чи іншого виробу або послуги збігаються, що є важливою умовою нормального функціонування підприємства.

У процесі планування виробництва продукції досягають забезпечення збалансованості виробничої програми й виробничої потужності, конкретизації обсягів та термінів виконання робіт і послуг, також виконують розрахунки потреб в усіх видах ресурсів і визначають можливості забезпечення ними процесу виробництва.

Вирішуючи, яку продукцію виробляти на підприємстві та в якій кількості, варто виходити з:

- 1) попиту на продукцію, рівня й динаміки цін, наявності конкурентів і цін на їхню продукцію, тобто взагалі кон'юнктури ринку;
- 2) власних можливостей, тобто наявності виробничої потужності та площі, трудових і матеріальних ресурсів, а також, у разі потреби, інвестиційних ресурсів.

Попит зовнішнього та внутрішнього ринку на товари й послуги вивчають служби маркетингу підприємств, які проводять ринкові дослідження з допомогою виставок, ярмарків та інших форм, на яких виявляють попит на відповідні вироби й послуги, приймають замовлення, укладають договори на поставку тощо.

У процесі планування виробництва продукції необхідно забезпечити взаємоузгодження обсягів виробництва продукції зі зміною попиту на неї в певні періоди.

Плануючи виробничу програму, використовують як теоретичні положення, так і практичні матеріали, що їх наведено нижче:

- стратегічний і перспективний плани виробництва продукції та послуг;
- прогноз потреби в продукції підприємства, який складається на основі досліджень змін ринкових елементів у часі, тобто попиту, пропозиції, цін, кількості конкурентів тощо;
- державний контракт і державне замовлення на продукцію підприємства;
- результати вивчення поточного попиту на продукцію;
- договори на виробництво й поставку продукції, які укладають у результаті вільного продажу виробів на оптових ярмарках;
- заходи щодо спеціалізації та кооперування виробництва;
- заходи щодо збільшення виробничих потужностей підприємства;
- дані про залишки нереалізованої продукції в попередньому періоді.

За принципом формування виробничої програми можна виокремити три групи номенклатурних позицій:

- 1) номенклатура продукції, установлена в державному контракті та замовленні;
- 2) номенклатура продукції, яка визначається на основі ринкового попиту, замовлень споживачів, торгових і посередницьких організацій;
- 3) номенклатура виробів і послуг, які використовуються підприємством на внутрішні виробничі потреби й визначаються планом виробництва продукції та послуг, які будуть реалізовані в плановому періоді.

Номенклатура продукції є переліком найменувань виробів, послуг, завдання з випуску яких передбачається планом виробництва продукції. **Асортимент** — різновиди продукції кожного найменування, що відрізняються певними техніко-економічними показниками (типорозмірами, маркою тканини — у легкій промисловості, дизайном тощо).

Виробнича програма (план виробництва продукції) є визначальним розділом господарської діяльності та розвитку підприємства.

Особливості розроблення виробничої програми як етапу стратегічного та довгострокового планів виходять із того, що стратегічний і довгостроковий плани спрямовані на досягнення якісно нових цілей, пов'язаних з докорінними змінами

стану

підприєм-

ства, як з погляду видів та якості продукції, так і з точки зору технічних і технологічних змін процесу виробництва.

Виробничу програму розробляють на основі прогнозів потреби в певній продукції, при цьому накреслюють стратегію збільшення виробництва окремої продукції, з урахуванням змін її техніко-економічних показників, технології процесу виробництва й попиту на неї.

Складаючи стратегічний і довгостроковий плани виробництва продукції, використовують прогнози, які можуть бути розраховані різними методами, у тому числі і складанням сценаріїв та ситуацій, можливих у певний період довгострокового плану.

Розроблена виробнича програма таких планів є основою для подальших розрахунків програми дій, необхідних для досягнення поставлених цілей, визначення вартісної оцінки програми, розподілу матеріальних, трудових і фінансових ресурсів тощо. У процесі виконання довгострокової програми план виробництва тієї чи іншої продукції може збільшуватись або зменшуватись, тимчасом як виробнича програма поточного плану на рік, квартал, місяць не змінюється, а якщо й бувають зміни кількості окремих виробів під впливом попиту, то вони незначні.

У поточному плані виробництва програма також є головним розділом, на основі якого проводять планування багатьох розділів, в яких розраховують потреби в матеріально-технічних, трудових, енергетичних ресурсах, собівартість, прибуток та інші фінансові показники.

Виробнича програма з номенклатури й обсягу випуску має забезпечувати повне завантаження всіх робочих місць (устаткування) і персоналу (операторів).

Крім цього, розробляючи річну виробничу програму, необхідно забезпечити максимальний дохід, високу фінансову стійкість і платоспроможність кожного підприємства. Це передбачає відбір і включення в план виробництва найбільш конкурентоспроможних і рентабельних видів продукції. Для цього складають матрицю (наприклад, БКГ), у якій розміщують чотири основні види продукції, що мають високі темпи зростання, частки на ринку й забезпечують підприємству найбільший ефект. Ця матриця не є універсальною, тому для аналізу часто застосовують інші варіанти вибору, наприклад, матрицю ефект-випуск. Ці матриці слугують орієнтиром для включення в річну виробничу програму конкретних виробів. Для прийняття остаточного рішення необхідно неодмінно брати до уваги такі економічні показники, як сукупний дохід, граничні витрати та інші розрахункові дані.

Продукція, яка виготовляється на підприємствах, відтворюється в натуральній і вартісній формах. Тому, плануючи виробничу програму підприємства, розраховують обсяг виробництва в натуральних вимірниках і вартість обсягу виготовлення продукції. Схему формування виробничої програми підприємства наведено на рис. 1

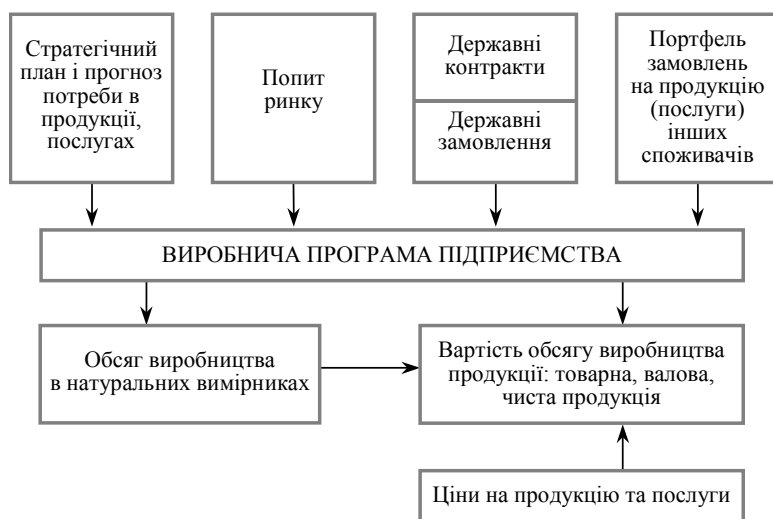

Рис. 1 Схема формування виробничої програми підприємства

Виробнича програма підприємства є провідним розділом плану, оскільки становить основу всіх інших його розділів. Тому до її опрацювання приступають у першу чергу, одразу після розробки маркетингової програми підприємства.

Виробнича програма аграрного підприємства складається з відповідних програм із рослинництва, тваринництва і промислових виробництв, які тісно пов'язані між собою. Так, структуру посівних площ неможливо встановити без попереднього визначення поголів'я худоби і птиці, їхньої продуктивності й потреби в кормах. У свою чергу, не можна планувати поголів'я тварин, не враховуючи надходження кормів від рослинництва. Якщо промислові виробництва пов'язані з переробкою сільськогосподарської продукції, то розробляти виробничі програми з рослинництва і тваринництва можна тільки після складання програм із промислових виробництв. Отже, розв'язувати це питання можна лише комплексно, коли всі три програми розробляються одночасно з деяким випередженням складання виробничих програм із тваринництва і промислових виробництв.

2. Обґрунтування планової продуктивності у тваринництві

Обґрунтування виробничої програми з тваринництва охоплює планування поголів'я худоби і птиці, їхньої продуктивності, план виробництва і використання продукції, а також комплекс зооветеринарних заходів щодо виконання плану виробництва продукції (породи, корми, засоби захисту тварин, системи їх утримання та годівлі). Важливе значення має науково обґрунтоване планування основних напрямів розвитку в господарстві тваринництва на перспективу: визначення галузей продуктивного тваринництва, їхніх розмірів, видів продукції, порід, систем годівлі й утримання тварин, раціонального поєднання інтенсивного й екстенсивного напрямів розвитку галузі.

Продуктивність худоби і птиці, як і врожайність сільськогосподарських культур, є головним якісним показником розвитку тваринництва і

рослиництва. Її визначають за кількістю продукції бажаної якості, одержаної за певний проміжок часу з розрахунку на одну голову худоби і птиці. До основних показників продуктивності, що їх встановлюють у планах сільськогосподарських підприємств, належать: у скотарстві — надій на середньорічну корову за рік (кг), середньодобовий приріст живої маси молодняку на вирощуванні, відгодівлі й нагулі (г); у свинарстві — кількість поросят на матку (голів), середньодобовий приріст свиней на вирощуванні (старших за два місяці) і відгодівлі (г); у вівчарстві — настриг вовни з розрахунку на вівцю, наявну на початок року (кг); у птахівництві — кількість яєць на середньорічну курку-несучку. Важливими показниками є приплід телят на 100 нетелів, наявних на початок року (телят на 100 корів, запліднених телиць до двох років і всіх телиць старших за два роки, у т. ч. від корів), ягнят і козенят — на поголів'я вівце- і козематок і ярок старших за один рік; а також м'ясна продуктивність (відношення продукції вирощування худоби і птиці до поголів'я відповідного виду тварин, наявного на початок року).

Важливість обґрунтованого планування продуктивності тварин полягає в тому, що від неї безпосередньо залежить багато інших показників виробничо-фінансової діяльності господарства: обсяг виробництва продукції, поголів'я худоби і птиці, рівень оплати праці, собівартість і рентабельність виробництва продукції. Так, аналіз виробничих функцій собівартості молока, одержаних на ПК з використанням багатофакторної кореляційної моделі у вигляді лінійного рівняння множинної регресії за матеріалами 48 аграрних підприємств Кагарлицького та Обухівського районів, 69 приміських господарств Києва, а також 55 господарств Лісостепу України з вищою продуктивністю корів (понад 3500 кг) показав, що для всіх трьох сукупностей господарств фактор продуктивності ділить перше—друге місце з фактором собівартості кормів у ранжованому за коефіцієнтом еластичності ряді впливу окремих факторів на собівартість молока. Причому в господарствах з вищою продуктивністю перше місце займає фактор собівартості кормів, а з нижчою — фактор продуктивності худоби. На третьому місці в цьому ряду для всіх сукупностей господарств — фактор затрат праці в розрахунку на одну корову.

Стійке положення коефіцієнтів еластичності окремих факторів залежно від рівня продуктивності в зазначених сукупностях господарств дає змогу зробити висновок, що головний шлях зниження собівартості продукції для підприємств, де надають 2000—3500 кг молока на одну корову, — це підвищення продуктивності худоби, а понад 3500 кг — зниження собівартості кормів. Важливим фактором зменшення собівартості продукції в обох групах господарств є зниження трудомісткості виробництва продукції.

Наведені дані свідчать про значний вплив продуктивності тварин на ефективність галузі. З огляду на це велике значення має вибір науково обґрунтованої методики планування продуктивності тварин. Найчастіше застосовують балансовий метод у поєднанні з експертно-оцінним, за допомогою якого аналізують фактичний рівень (середню продуктивність) і тенденцію продуктивності за 4—5 років, встановлюють певний відсоток

приросту, можливий унаслідок змін у породному та якісному складі стада, у годівлі, технології тощо.

Основними чинниками, які визначають продуктивність худоби і птиці, є: рівень годівлі, якість кормів, перш за все вміст у них перетравного протеїну; породний склад; середній вік маточного поголів'я; умови утримання; технологія. У поточному плануванні такі фактори, як породний склад, вік маточного поголів'я, технологія, умови утримання — статичні. Водночас корми, кількість і якість їх, співвідношення різних груп кормів — динамічні фактори, що можуть суттєво вплинути на продуктивність худоби навіть протягом одного року. У перспективному плануванні, коли господарство може істотно змінити породний і віковий склад стада, умови утримання, усі фактори стають динамічними. Оскільки на продуктивність різних видів худоби впливають практично однакові групи факторів, розглянемо умови і методи планування цього показника на прикладі молочного скотарства, яке розвивається у більшості сільськогосподарських підприємств.

Безумовно, у сучасних умовах головним фактором підвищення продуктивності худоби і птиці є корми. Це підтверджує проведена академіком Л. Ернстом експертна оцінка впливу основних факторів на рівень виробництва й економічну ефективність скотарства: у найближчій перспективі зростання виробництва продукції скотарства на 59 % визначатиме годівля, на 24 % — розведення тварин і на 17 % — технологічні фактори.

Однак слід мати на увазі, що у тваринництві (так само як і в рослинництві) вплив факторів інтенсифікації на приріст продуктивності (урожайності) доцільно визначати з урахуванням факторів, що є в мінімумі. Такими факторами в кожному конкретному господарстві можуть бути не тільки рівень годівлі, якість кормів, порода, забезпеченість трудовими ресурсами, а й режим праці та відпочинку, матеріальна зацікавленість, трудова дисципліна. На тваринницьких комплексах і птахофабриках, де чітко дотримуються технології, продуктивність худоби і птиці планується з урахуванням закладених у проектах обґрунтованих техніко-економічних параметрів.

Комплексний вплив на продуктивність тварин окремих чинників вивчають на основі методу, який передбачає застосування виробничих функцій у поєднанні з експертно-оцінним методом і екстраполяцією. Він впливає з балансового методу, тобто із залежності продуктивності від окремих факторів, але виходить за його межі, дозволяючи визначити розміри впливу окремих чинників у їх взаємозв'язку.

У загальному вигляді схему визначення прогнозу продуктивності можна подати таким чином. Спочатку визначають виробничу функцію, що є прийнятною для прогнозу на перспективу. Паралельно роблять прогнози основних факторів продуктивності. Для цього, крім екстраполяції, застосовують експертний метод, який тут, безумовно, є основним. Підставляючи прогнозні дані щодо факторів виробництва у розраховані виробничі функції, одержимо прогноз теоретичної продуктивності для даного об'єкта планування.

Висновки, що їх необхідно враховувати при прогнозуванні продуктивності.

По-перше, з підвищенням продуктивності тварин на перший план виходять такі фактори, як якість кормів, вік основного стада, породний склад, суб'єктивні фактори тощо. Про це свідчать як зростання у динаміці коефіцієнтів регресії стосовно перших двох факторів, так і зниження абсолютних значень коефіцієнтів детермінації і критерію F у групі господарств з високою продуктивністю тварин.

По-друге, стала тенденція негативного впливу на продуктивність корів скорочення затрат праці з розрахунку на одну корову (у даній сукупності господарств за 35 років вона жодного разу не була порушена) переконливо свідчить, що це — об'єктивний процес, на який варто зважати. Крім того, необхідно вдосконалювати зоотехнічну роботу, доїльну та іншу техніку, щоб максимально знизити ступінь цього впливу.

По-третє, з підвищенням продуктивності тварин знижується вплив на неї рівня оплати праці, що можна пояснити досягненням у господарствах з високою продуктивністю досить високого рівня оплати праці. Однак слід зазначити, що і в господарствах, де досягнуто найвищої в країні продуктивності корів, фактор матеріальної зацікавленості залишається істотним.

3. Планування відтворення стада.

На підставі обґрунтування основних перспективних напрямів розвитку тваринництва в господарстві вибирають галузі, визначають їхні параметри і види продукції, яку доцільно виробляти. Ураховуючи встановлений обсяг виробництва і визначену продуктивність худоби, планують її поголів'я.

На особливу увагу при цьому заслуговує зоотехнічне й економічне обґрунтування раціональної структури стада. Остання характеризується таким співвідношенням окремих вікових і статевих груп худоби у стаді даного виду тварин на певну дату, за якого виробляється найбільша кількість високоякісної продукції при найменших затратах праці й коштів. Критеріями оптимальної структури стада можуть бути максимальна сума чистого (валового) доходу чи товарної (валової) продукції.

Плануючи структуру стада, ураховують такі фактори: спеціалізацію галузі в господарстві, на фермі; рівень інтенсивності вирощування і вік реалізації надремонтного молодняка; строк виробничого використання маточного поголів'я, систему відтворення стада (проста чи розширена) і темпи росту поголів'я худоби, вік уведення маточного поголів'я в експлуатацію. Наприклад, у господарстві м'ясо-молочного напрямку із закінченим оборотом стада корови становлять 35 %, нетелі — 6, ремонтні телиці — 15, надремонтний молодняк — 44 % загального поголів'я, а в господарствах, що спеціалізуються на виробництві незбираного молока, — відповідно 60, 11, 25 і 4 %.

Структура стада свиней у першу чергу залежить від напрямку свинарства і спеціалізації галузі в господарстві. За м'ясної і беконної відгодівлі питома вага свиноматок вища, ніж за сальної і напівсальної. У першому випадку питома вага свиноматок не перевищує 5—6 %. Більш високий рівень цього показника

свідчить про низьку інтенсивність використання маток. У господарствах-репродукторах питома вага свиноматок становить 16—20 %.

У господарствах, що застосовують циклічну систему опоросів, може бути така структура стада свиней (%): основні матки — 7—8, свинки, старші за 9 місяців, — 15—16, кнури-виробники — 1, ремонтні кнури, старші за 6 місяців, — 2, поросята 2—4 місяців — 11, відгодівельне поголів'я — 62—64. На свинарських комплексах і фермах індустріального типу, де застосовують цілорічні рівномірні опороси, питому вагу основних маток може бути знижено до 4—6%.

При перспективному (так само як і при поточному) плануванні особливу увагу звертають на вибір раціонального співвідношення основних і разових маток. У разі широкого використання разових маток питома вага основних зменшується. При цьому детально аналізується ефективність використання разових маток порівняно з основними; вона залежить від продуктивності як основних, так і разових маток.

За інтенсивного використання основних маток (1,8—1,9 опоросу і 15—16 порослят на свиноматку) використання разових маток дає ефект, коли від них одержують не менш ніж 7—8 порослят. У цьому разі собівартість відлучених від разових маток порослят на 15—20 % нижча, ніж від основних. До того ж собівартість приросту під час відгодівлі разових маток на 25—30 % нижча, ніж звичайного відгодівельного поголів'я, що досягається за рахунок високих середньодобових приростів разових маток. Коли ж вихід порослят від основної свиноматки не перевищує 10—12 голів на рік, ефективне використання разових маток досягається за умови одержання від них не менше шести порослят. Якщо одержують п'ять порослят від разової матки, використання їх вважається неефективним.

Планові розробки раціональної структури стада є основою складання його обороту, тобто руху (зміни) складу статевих-вікових груп окремих видів худоби протягом певного періоду, організованого відповідно до планових вимог господарства і з урахуванням природних умов відтворення поголів'я худоби. Обороти стада господарства планують з таким розрахунком, щоб не тільки виконати договірні зобов'язання з реалізації продукції і покрити внутрішньогосподарські потреби в ній, а й створити передумови для збільшення виробництва продукції в наступні роки. У господарствах складають річний, сезонний, кварталний і помісячний оборот стада.

4. Планування виробництва і використання продукції (сам.вивч.)

Оборот стада є джерелом вихідних даних для розрахунків виробництва продукції тваринництва, потреби в кормах, тваринницьких приміщеннях, витрат на формування стада, поточних витрат, а також для визначення потреби в робочій силі. Плануючи оборот стада, враховують вплив природних і організаційно-господарських факторів. До перших належать перехід тварин з однієї вікової групи в іншу впродовж певного календарного строку, тривалість періоду розплоду, строки настання й досягнення статевої і повної фізичної

зрілості; до других — сезони продажу продукції, найраціональніші календарні строки парування й отелення, економічно вигідні строки використання маточного поголів'я, строки вирощування молодняку для тих чи інших цілей, раціональні строки парування молодняку, строки кастрації, тривалість і характер відгодівлі окремих груп тварин.

На особливу увагу як зоотехніків, так і економістів заслуговує план парування і надходження приплоду. Його складають таким чином, щоб забезпечити:

- ефективні строки виробництва і реалізації продукції;
- раціональне використання дешевих зелених кормів.

Щодо великої рогатої худоби приплід у плановому році буде одержано від корів і телиць, спарованих з квітня по грудень звітного року, а також у першому кварталі планового року. Для складання плану парування корів у січні—липні потрібна зоотехнічна інформація щодо їх отелень у червні—грудні звітного року. Що стосується свиней, то в плановому році буде одержано приплід від свиноматок, спарованих з вересня до кінця звітного року, а також у період із січня до вересня планового року.

У планово-економічній роботі підприємства широко використовують показник умовного поголів'я (для обчислення рівнів насиченості господарства поголів'ям худоби, забезпеченості кормами тощо). При цьому застосовують такі коефіцієнти: корови, бики-плідники — 1,0; молодняк, старший за 1 рік — 0,5; телята до року — 0,125; свині дорослі — 0,5; підсвинки, старші за 4 місяці — 0,25; поросята до 4 місяців — 0,05; вівці й кози дорослі — 0,1, ягнята — 0,06; коні дорослі — 1,1; молодняк коней, старший за 1 рік — 0,8; лошата до року — 0,25; кролики — 0,02; птиця — 0,02.

На підставі потреби підприємства в продукції тваринництва, а також запланованих продуктивності худоби і птиці, структури й обороту стада визначають плановий обсяг виробництва продукції. Виробництво м'яса планують за трьома показниками: вирощування, реалізація в живій та забійній масі. Так, валова продукція вирощування складається з маси приросту тварин за рік, живої маси приплоду за винятком падежу тварин і визначається за формулою:

$$П = (А + Б) - (В + С),$$

де П — продукція вирощування худоби і птиці в живій масі (приріст); А — жива маса поголів'я худоби і птиці на кінець планового року; Б — жива маса худоби і птиці, яку планують до вибуття (продаж відповідно до укладених договорів, забій у господарстві, продаж племінної та іншої худоби, інше вибуття за винятком падежу худоби; В — жива маса худоби і птиці на початок планового року; С — жива маса придбаної худоби і птиці й тієї, що надійшла зі сторони.

Обчислена продукція вирощування худоби і птиці в цілому щодо даного їх виду перевіряється аналогічним розрахунком за кожною статеві-віковою групою.

Валовий приріст за рік визначають множенням середньорічного поголів'я на середньодобовий приріст живої маси і на 365 днів. Загальна маса одержаного приросту по господарству має відповідати даним госпрозрахункових планів ферм. Для перевірки правильності розрахунків стосовно живої маси доцільно провести балансовий розрахунок:

$$A = B + \Gamma + D - M,$$

де Γ — маса придбаної худоби, приплоду і поголів'я, переведеного з інших груп, D — валовий приріст за рік; M — маса худоби, яка вибула.

Валовий вихід яєць від курей визначають шляхом перемноження середньорічного поголів'я курей-несучок на заплановану яйценосність однієї середньорічної голови; від іншої птиці — перемноженням прийнятої у плані середньої яйценосності на поголів'я самок на початок року.

Продукцію вирощування худоби і птиці, виробництво молока та яєць за кварталами і місяцями року планують виходячи із середнього поголів'я відповідних статево-вікових груп за певний період (інформація береться з додатково складеного планового помісячного руху худоби і птиці) і запланованої їхньої продуктивності. При цьому доцільно враховувати фактичні дані щодо продуктивності тварин і виробництво продукції за місяцями і кварталами у попередні роки.

Планування реалізації продукції тваринництва за кварталами року здійснюють виходячи із запланованих обсягів виробництва і додатково складених балансів виробництва і розподілу тваринницької продукції за кварталами. При цьому необхідно враховувати різкі коливання внутрішньогосподарських виробничих потреб у молоці через нерівномірність надходження приплоду.

Тема 2.2. Обґрунтування виробничої програми з рослинництва

1. Планування використання земельних угідь, підвищення їхньої родючості

Обґрунтування виробничої програми з рослинництва охоплює планування використання земельних угідь і підвищення їхньої родючості, структури посівних площ, урожайності, виробництва продукції певного асортименту, кількості та якості, а також комплекс агротехнічних заходів щодо виконання плану виробництва продукції (сорти, насінництво, добрива, пестициди, меліорація).

Планування рослинництва господарства починають з розробки балансу **земельних угідь** і визначення напрямів цільового використання їх у плановому періоді. При цьому послуговуються чинним законодавством України щодо власності на землю, її оренди, землеволодіння та землекористування У балансі зазначають усі види і розміри земельних угідь, що перебувають на перше число планового року у власності або в користуванні підприємства. Наводять також дані про площу розпайованих між

суб'єктами приватизації земель, площу земель, переданих або взятих в оренду, і про грошову оцінку земельних угідь.

При плануванні **трансформації земельних угідь** (переведення їх з одного виду в інший) виходять з конкретних внутрішніх і зовнішніх умов господарства. В одних випадках передбачають можливе збільшення площ інтенсивніше використовуваних земель (ріллі, садів, ягідників, виноградників, хмільників і тутових насаджень) за рахунок менш продуктивних пасовищ і сіножатей чи освоєння площ, які не використовуються в сільськогосподарському виробництві (болота, піски, чагарники та ін.), усунення дрібноконтурності ділянок орних земель та кормових угідь.

Під час перспективного планування особливу увагу звертають на доцільність значного розширення площ луків та культурних пасовищ за рахунок площ під орною землею. Тимчасове використання земельних ділянок не за прямим призначенням не зумовлює переходу їх до нових угідь. З метою **збереження і підвищення родючості ґрунту** господарства планують:

- ◆ проведення культуртехнічних робіт, що включають зрізування і розкорчовування чагарників і пнів, збирання і вивезення каміння, зрізування і розробку купин, фрезерування, засипання ям і вимоїн.

- ◆ докорінне поліпшення земель, створення культурних пасовищ на раніше поліпшених землях, створення зрошуваних сіножатей, пасовищ і обгороджуваних пасовищ;

- ◆ рекультивацію земель. Це здійснюють, як правило, за рахунок власних коштів ті господарства, що розробляють родовища корисних копалин, торфу чи виконують інші роботи, пов'язані з порушенням рослинного покриву;

- ◆ комплекс агротехнічних, агролісомеліоративних і гідротехнічних протиерозійних заходів;

- ◆ внесення органічних добрив, у тому числі гною і компостів. Планують також заготівлю торфу для виготовлення компостів і на підстилку худобі;

- ◆ хімічну меліорацію. За наявності кислих і солонцюватих ґрунтів на підставі даних агрохімічного аналізу розробляють план їх вапнування та гіпсування. Відповідно до розміру полів, що підлягають хімічній меліорації в плановому році, з урахуванням кислотності чи засоленості ґрунту та його механічного складу, визначають площі, дози та загальну масу внесення вапна чи гіпсу. У загальну суму витрат включають вартість гіпсомістких, вапнякових та інших матеріалів, а також витрати на виконання комплексу робіт з хімічної меліорації.

Так само планують обсяги робіт і витрати з ведення сільськогосподарського виробництва на радіоактивно забруднених землях, з урахуванням наявності та рівня радіоактивного забруднення, а також норм внесення вапнякових матеріалів, добрив, збагачених мікроелементами.

При цьому слід ураховувати, що згідно із Земельним кодексом радіоактивно забруднені земельні ділянки, котрі не забезпечують одержання чистої продукції, підлягають вилученню із сільськогосподарського обороту. Виробництво сільськогосподарської продукції на цих землях забороняється.

З усіх зазначених напрямів планують не тільки обсяги робіт зі збереження й підвищення родючості ґрунтів, а й витрати планового року на їх виконання, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету. Заходи боротьби з ерозією ґрунту і збереження його родючості передбачаються, крім окремих таблиць плану, ще й при обґрунтуванні систем обробітку ґрунту, складанні технологічних карт вирощування сільськогосподарських культур. Там, де є землі з крутістю схилів понад 5 %, крім польових сівозмін запроваджують кормові ґрунтозахисні сівозміни.

Велику шкоду родючості ґрунту завдає неправильний його обробіток, зокрема надмірне розпушування, що призводить до погіршення структури верхнього горизонту. Так, у процесі вирощування картоплі, деяких овочевих і технічних культур, тракторні агрегати здійснюють до 20 проходів полем. Унаслідок цього ущільнюється нижній і розпорошується верхній шари ґрунту, погіршуються його фізичні властивості. Щоб запобігти цьому, застосовують ґрунтозахисну безплужну систему обробітку ґрунту.

У розділі «Лісокористування» планують обсяги робіт і витрати на ведення лісового господарства: лісовпорядкування, відновлення і розведення лісу.

2. Планування та програмування врожайності сільськогосподарських культур

Важливість обґрунтованого планування врожайності сільськогосподарських культур впливає з того, що з нею безпосередньо пов'язано багато інших питань виробничо-фінансової діяльності господарств: розміри і структура посівних площ, рівень товарності виробництва, система агрохімічних заходів, продуктивність праці, собівартість і рентабельність виробництва продукції. З огляду на це на особливу увагу заслуговує вибір методів планування врожайності.

Методи планування врожайності сільськогосподарських культур:

Прогнозуючи врожайність, а також аналізуючи її тенденції, користуються методом екстраполяції - знаходження наступних рівнів динамічного ряду за відомих попередніх.

Перевага цього методу полягає в доступності розрахунків. Результати обчисленої за цим методом прогнозованої врожайності особливо дійові, коли середньорічні темпи її приросту не зазнають суттєвих змін у часі, не відбулось за останні 2 — 3 роки і не передбачається в плановому році докорінних змін у технології вирощування та сортах культур.

Недоліком методу екстраполяції є те, що він зовсім не враховує вплив окремих факторів на врожайність. В господарствах найчастіше застосовують метод планування врожайності за вже досягнутим її рівнем (за середніми даними) на підприємстві, у передових господарствах зони, за даними державних сортодільниць, дослідних станцій. Ураховують також вплив на

врожайність змін основних факторів, що її визначають (сорти, добрива, технологія тощо). При цьому, як правило, використовують показник середньозваженої за посівними площами врожайності. Більш об'єктивну інформацію щодо конкурентоспроможності культури дає показник середньоарифметичної врожайності.

При плануванні врожайності слід використовувати показник середньоарифметичної простої, адже на рівень урожайності агрономічні та метеорологічні умови впливають значно більше, ніж розмір посівних площ.

Метод планування врожайності за середніми даними найбільшого застосування набув за адміністративно-командної системи і мав назву «від досягнутого рівня», але він неефективний в умовах ринкової економіки, оскільки не сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції.

В останні роки в господарствах усе частіше застосовують нормативний метод у поєднанні з експертно-оцінним, за допомогою якого аналізують фактичний рівень (середню врожайність) та її тенденції за останні роки і встановлюють певний процент приросту, можливий унаслідок змін у факторах урожайності.

Більшість існуючих методик планування врожайності не просунулись далі: усі говорять про те, на які фактори слід зважати при цьому і рідко хто — як це робити. Під час планування та факторного аналізу врожайності враховують різний вплив факторів на врожай та неоднакову залежність їх від людини.

З огляду на це виділяють фактори позитивного і негативного впливу на приріст урожаю, залежні, малозалежні від людини (або керовані та некеровані), постійні (статичні) та змінні (динамічні), тривалі дії і тимчасові, зовнішні та внутрішні.

Поточне планування врожайності практично зводиться до визначення можливого приросту врожаю внаслідок зміни динамічних факторів з наступним збільшенням фактичної середньорічної врожайності на величину обчисленого приросту.

Обчислюють приріст урожаю за рахунок: добрив, що вноситимуться додатково понад використовувану в базовому періоді кількість; поліпшення попередників унаслідок освоєння сівозмін; упровадження продуктивніших сортів; розширення площ культур, що вирощуються за інтенсивними технологіями; збільшення площ посівів на зрошуваних і осушуваних землях та на землях, де проведено вапнування та фосфоритування кислих і гіпсування солонцюватих ґрунтів; розширення площ обробки гербіцидами.

Крім того, визначають збільшення валових зборів завдяки зменшенню втрат урожаю під час вирощування та збирання, зумовленому розширенням площ обробки фунгіцидами та інсектицидами, скороченням строків збирання та використанням нових комбайнів, які забезпечують менші втрати продукції. У кожному господарстві обчислюють приріст урожаю лише за рахунок тих факторів, зміна яких передбачена в плановому періоді.

Методичний підхід до обчислення приросту врожайності практично єдиний для всіх зазначених факторів. Спочатку визначають і уточнюють стосовно конкретних умов нормативний ефект приросту врожаю на 1 га площі посіву, окупність урожаю 1 ц добрив тощо від певного заходу. Помноживши норматив на обсяг упровадження чи розширення заходу обчислюють загальний приріст валового збору продукції від проведеного заходу. Діленням додаткового збору на площу посіву культури встановлюють приріст урожайності.

Нормативний ефект від заходу визначають за даними науково-дослідних установ, державних сортовипробних ділянок, узагальнених даних свого господарства та передових підприємств зони. Так, за даними агрохімічних лабораторій щодо впливу мінеральних добрив на врожайність сільськогосподарських культур у зонах України з урахуванням ґрунтових умов і передбачених обсягів збільшення внесення мінеральних добрив у діючій речовині обчислюють можливий додатковий валовий збір продукції. Діленням цього приросту продукції на всю площу посіву визначають планове збільшення врожайності за-вдяки додатковому внесенню мінеральних добрив.

Більш детально методика обґрунтування планової урожайності з урахуванням наявних ресурсів розглянута в «Методичних рекомендаціях по складанню бізнес-плану розвитку сільськогосподарського підприємства». Вона передбачає врахування природної родючості (бонітет ґрунтів), кількості та окупності органічних і мінеральних добрив, а також порівняльної ефективності різних попередників.

Приріст урожайності за рахунок нових, продуктивніших сортів планують за даними державних сортоділянок, дослідних станцій зони. Недоліком розглянутого вище методу є те, що вплив кожного фактора визначається окремо, тоді як усі вони діють взаємозв'язано і взаємозумовлено. Крім того, обґрунтованість планової врожайності суттєво залежить від кваліфікації експертів, оскільки їхні висновки ґрунтуються на особистому досвіді без урахування теоретичної оцінки факторів.

Оскільки між урожайністю і факторами, що її зумовлюють, об'єктивно існує кореляційний зв'язок, для комплексного вивчення впливу кожного з факторів доцільно застосовувати метод кореляційно-регресійного аналізу, лінійне рівняння множинної регресії. Одержані в результаті таких розрахунків виробничі функції і використовують під час прогнозування та планування врожайності. Усі розглянуті вище методи ґрунтуються на екстраполяції фактичних рівнів і тенденцій урожайності. В останні роки дедалі більшого поширення у світі при перспективному плануванні набуває метод програмування врожайності. Він відповідає суті стратегічного менеджменту, характерною рисою якого є зміна вихідного принципу в плануванні: іти не від минулого до майбутнього (метод екстраполяції був ефективний у попередні десятиріччя з порівняно повільними темпами змін), а від майбутнього до теперішнього (метод інтерполяції).

3. Обґрунтування планових посівних площ, виробництва і використання продукції рослинництва

При плануванні посівних площ сільськогосподарських культур на підприємстві виходять із: потреби в конкретних видах продукції рослинництва; конкурентоспроможності (ефективності) окремих культур; обмежень у сівозмінах, земельних, трудових, фінансових і матеріальних ресурсах. Обчислюючи планову потребу в продукції рослинництва, ураховують:

1. Попит на продукцію певного виду, асортименту та якості на ринку. Основними напрямками реалізації продукції рослинництва можуть бути: реалізація продукції за договорами з переробними, сільськогосподарськими, заготівельними, торговельними та іншими організаціями. При цьому особливу увагу приділяють виконанню державних і регіональних замовлень (за їх наявності) на продукцію; поставки за міжгосподарською кооперацією; експорт продукції; поставки відповідно до бартерних договорів; реалізація на міських ринках, у власних магазинах, ларьках, населенню.

2. Внутрішньогосподарські потреби в продукції рослинництва: створення основних і страхових насінневих і фуражних фондів, а також задоволення потреби в кормах і насінні особистих господарств населення; видача і продаж продукції працівникам відповідно дочинного в господарстві положення про оплату праці; виділення в рахунок оплати за земельні та майнові паї; виділення для громадського харчування та у фонд допомоги; використання для переробки на підсобних промислових виробництвах господарства.

Рівень конкурентоспроможності визначають окремо щодо товарних і кормових культур. Перші оцінюють, як правило, за такими показниками: рівень рентабельності виробництва продукції, вихід валового або чистого доходу. Перевагу віддають показникові, що найповніше враховує умови конкретного господарства. Необхідність урахування у процесі планування посівних площ обмежень у сівозмінах впливає з чітких вимог щодо чергування культур.

У разі переходу господарства на біологічне землеробство, основне завдання якого полягає у виробництві екологічно чистої продукції (це важливий шлях конкуренції), сівозміна відіграє провідну роль. Оскільки застосування хімічних засобів підвищення врожайності культур у таких сівозмінах заборонене або ж дозволяється в незначних кількостях, потрібно включати в них багаторічні трави, бобові культури або парове поле.

Виходячи з визначеної потреби в продукції і рослинництва (П) і запланованої врожайності сільськогосподарських культур, визначають розміри їх посівних площ. З цією метою для культур, де господарство користується насінням власного виробництва, застосовують формулу:

$$P_{\text{п}} = \frac{P - \Phi_{\text{н}}}{У - Н_{\text{з}}}$$

де $P_{\text{п}}$ — площа посіву, га;

$\Phi_{\text{н}}$ — фонд насіння, ц;

$У$ — урожайність, ц/га;

Нв— норма висіву, ц/га.

Зіставлення загального підсумку потреби посівних площ з наявною площею ріллі показує її дефіцит чи неповне використання. Дефіцит ліквідується за рахунок: зміни в структурі посівних площ у напрямі розширення площ більш урожайних культур; розширення площ пожнивних і повторних посівів; підвищення планової врожайності культур за рахунок додаткових агротехнічних заходів, завищення врожайності з метою формального збалансування потреби в продуктах та їх виробництва є неприпустимим; зменшення потреби в певних видах продукції; планування придбання продукції на ринку (наприклад, картоплі та овочів в особистих господарствах населення, макухи - на Півдні України); розширення виробництва на орендованих землях.

У протилежному разі, коли не вся площа ріллі зайнята посівами, планують: розширення посівів найбільш ефективних культур; передачу землі в оренду. В обох випадках неприпустиме порушення сівозмін.

Посівні площі зернових культур доцільно планувати окремо з виробництва продовольчого і фуражного зерна. У трьох ґрунтово-економічних зонах України в структурі зерна переважає продовольче, значну частину якого згодують худобі. Раціони худоби не збалансовані за білком і мають низьку енергетичну насиченість, що знижує продуктивність худоби і призводить до значних перевитрат кормів з розрахунку на одиницю продукції.

Посівні площі технічних культур визначають відповідно до потреб у товарній продукції, яку щодо окремих культур повністю, а щодо інших частково, згідно з договорами контрактації, продають як сировину для переробної промисловості.

Плануючи площі посівів овочевих культур, ураховують насамперед роль овочівництва в господарстві. Якщо воно товарне, посівні площі овочевих культур мають забезпечувати потребу в овочах для реалізації за договорами контрактації, господарськими договорами, а також потреби дитячих дошкільних закладів, громадського харчування, реалізації населенню, для переробки на підсобних промислових виробництвах господарства. Обґрунтування розмірів посівних площ здійснюють щодо кожної овочевої культури окремо. Особливу увагу приділяють можливості збільшення виробництва найцінніших овочів - помідорів, огірків, цибулі, часнику, перцю.

Посівні площі кормових культур планують, намагаючись передбачити якомога повніше забезпечення потреби в різноманітних високоякісних кормах як громадської худоби, так і худоби, що утримується в господарствах населення. Посівні площі однорічних і багаторічних трав та кукурудзи на зелений корм у план господарства записують з попередньо розрахованого плану організації зеленого конвеєра, який складають для безперебійного забезпечення тварин високоякісними зеленими кормами в літньо-пасовищний період. У ньому загальну потребу в зелених кормах розбивають за місяцями і декадами.

Роблять це згідно з даними помісячного руху поголів'я худоби і місячних норм споживання зелених кормів за статеві-віковими групами і видами тварин.

Потім розраховують помісячне надходження зелених кормів із природних і культурних пасовищ. Різницю забезпечують за рахунок посівів культур, площі яких розраховують шляхом ділення необхідної кількості зеленої маси на планову врожайність відповідних культур.

Потребу в грубих кормах задовольняють сіном з багаторічних та однорічних сіяних трав, з природних кормових угідь, а також побічною продукцією зернових культур - соломою, половиною. Виробництво сінажу, як і силосу, планують з урахуванням використаної зеленої маси за формулою:

$$B = \frac{Z_m \cdot C}{100 - П}$$

де B - вихід сінажу, т;

Z_m - зелена маса, використана для одержання сінажу, т;

C - вміст сухої речовини у зеленій масі, %;

П - вологість сінажу, %.

У загальну площу посівів включають площі під усіма культурами, з яких передбачають зібрати врожаї у плановому році, у тому числі під озимими культурами, багаторічними травами висіву попередніх років, посіви в міжряддях садів, на тимчасово розораних луках і сіножатях, крім посівів багаторічних трав з метою докорінного чи поверхневого їх поліпшення. Не включають посіви на зелене добриво, пожнивні й повторні посіви, а також озимі на зелений корм, сіно, сінаж, після використання яких площі планують засіяти ярими культурами. Останні при цьому планують у складі відповідних ярих культур і включають у загальну площу посівів.

Виходячи із запланованої врожайності й посівних площ, обчислюють валовий збір продукції. При цьому валовий збір зернових і технічних культур визначають у початкове оприбуткованій фізичній (бункерній) і заліковій масі чи масі після доробки (крім не використовуваних відходів, усихання під час доробки зерна). Маса зерна після доробки включає повноцінне зерно і зернові відходи в перерахунку на зерно за відсотком його вмісту в зернових відходах.

Щодо кукурудзи на зерно, то качани перераховують у фізичну масу зерна за відсотком його виходу із качанів, що склався у господарстві. Потім фізичну масу зерна перераховують на базову вологість (14 %) за формулою:

$$Y_{\xi} = \frac{K \cdot Y_{\xi}}{100 - B_{\xi}}$$

де Y_б - урожайність чи вихід продукції при базовій вологості ц/га;

K - вміст сухої речовини в масі врожаю, %;

Y_ф - урожайність чи вихід продукції при фізичній (початково оприбуткованій) вологості, ц/га;

B_б - базова вологість зерна.

Заключним, зведеним розділом плану виробництва і використання продукції рослинництва є баланс її надходження і витрат, в якому показують плановий рух продукції рослинництва та окремих продуктів її переробки

(цукор, жом, макуха, комбікорм і трав'яне борошно). Наявність продукції на початок року, включаючи товарну частину, насіннєві, фуражні, основні й страхові фонди, записують на основі даних обліку та очікуваних розрахунків.

У надходження включають продукцію, що надійде з урожаєм, яку передбачено купити, одержати від обміну та у вигляді насіннєвих і фуражних позичок та продукцію, що її планують закупити у населення, а у витрати - продаж продукції за державним і регіональними замовленнями. Відповідно до укладення договорів планують реалізацію продукції переробним підприємствам, міжгосподарським підприємствам, а також бартерні поставки матеріально-технічні ресурси (паливно-мастильні матеріали, добрива пестициди, лісоматеріали тощо). Після визначення обсягів використання продукції на забезпечення виробничих потреб, для громадського харчування, продажу і видачі в рахунок оплати праці встановлюють можливі обсяги продажу споживчій кооперації та на міських ринках. Наявність продукції на кінець планового року обчислюють додаванням наявної продукції на початок року і всіх видів надходження, з наступним відніманням продажу і всіх видів витрат.

4. Планування насінництва

Добре організоване насінництво, своєчасне сортооновлення можуть сприяти підвищенню врожайності зернових культур на 20%. Це забезпечується збереженням чистосортності й господарськоцінних властивостей сорту. Тому важливо своєчасно проводити сортооновлення й приділяти належну увагу вирощуванню, післязбиральному обробіткові та зберіганню насіння.

Потребу в насінні планують, виходячи з посівних площ і вагових норм його висіву. Якщо при складанні річного плану гос-подарства можна користуватися усередненими для культур нормами висіву насіння, то в планах госпрозрахункових підрозділів, робочих планах з проведення посіву застосовують індивідуальні норми. Ці норми враховують кількість зерен на 1 га, які забезпечують оптимальну густоту рослин, що залежить від сорту, строків і способу посіву, якості насіння, ґрунту, попередника, забезпеченості поживними речовинами тощо. Умови можуть відрізнятись не лише у виробничих підрозділах, а й на окремих ділянках земель, що зумовлює відповідне визначення норм висіву насіння.

Норму висіву зерен на 1 га визначають на підставі досвіду го-сподарства за попередні роки й рекомендацій наукових закладів з урахуванням господарської придатності насіння. Вагову норму висіву насіння обчислюють за формулою:

$$H = \frac{A \cdot K \cdot 10000}{Ч \cdot С}$$

де H - вагова норма висіву, кг/га;

A - маса 1000 зерен, г;

K - кількість насінин, що зійдуть на 1 га, млн. шт.; Ч - чистота, %;

С - схожість насіння, %.

У плані передбачають створення в необхідних розмірах відновлювальногострахового фонду насіння в розмірі 10—15 % загальної потреби насіння ярих культур. Потребу в насінні для посівів під урожай планового року, як правило, задовольняє продукція, вироблена в передплановому році, а потребу в насінні для посіву озимих культур покривають продукцією планового року. Крім того, передбачають придбання насіння для сортозаміни й сортооновлення. Заміну сорту певної культури планують з появою нових продуктивніших районованих сортів порівняно з тими, що їх вирощують. У таких випадках передбачають придбання насіння в спеціалізованих насінницьких господарствах чи науково-дослідних установах. Сортооновлення періодично передбачають для всіх сільськогосподарських культур з урахуванням прийнятого порядку ведення насінництва.

5. Планування нагромадження і внесення добрив

У процесі планування потреби в добривах сільськогосподарські підприємства застосовують розроблені науково-дослідними установами зональні, диференційовані за типами ґрунтів нормативи (норми внесення гною, азотних, фосфорних і калійних добрив на 1 га посівів для одержання врожаю в певних інтервалах, норми витрат добрив на одиницю продукції для культур, норми виносу азоту, фосфору і калію з урожаєм культур).

Такі нормативи розробляють для окремих природних регіонів, і вони відповідають умовам тих господарств, де експериментально розробляються. Однак умови використання неоднакові не тільки в господарствах, а й у бригадах і на окремих полях. Нормативи встановлюють для значних інтервалів урожайності. Більша межа інтервалу перевищує меншу на 20-40%.

Тому в господарствах, беручи за основу вказані нормативи, доцільно визначати норми внесення добрив для одержання запланованого врожаю, користуючись одним із варіантів балансового методу. При цьому потребу в добривах обчислюють окремо для кожного виду добрив, а норму внесення кожної поживної речовини (N, P₂O₂, K₂O) визначають за виносом поживних речовин з урожаєм з урахуванням наявності даної речовини в ґрунті, коефіцієнтів використання поживної речовини з мінеральних добрив і ґрунту.

У разі внесення разом з мінеральними органічних добрив форму доповнюють виразом, що показує використання рослинами доступних форм даної поживної речовини з органічних добрив:

$$H = \frac{U \cdot B - MK - D_o \cdot P_o \cdot K_o}{K_o}$$

де D_o - норма внесення органічних добрив, т/га;

P_o - вміст поживної речовини в органічному добриві, кг/т;

K_o - коефіцієнт використання даної поживної речовини з органічного добрива, %.

За високого й дуже високого вмісту поживних речовин у ґрунті під час вирощування зернових культур внесення відповідних мінеральних добрив планують лише в рядки. Дані щодо використання рослинами поживних речовин з ґрунту, з органічних і мінеральних добрив, а також щодо виносу азоту,

фосфору і калію з урожаєм беруть з довідкової літератури. На особливу увагу заслуговує планування використання органічних добрив.

За існуючої структури посівних площ, агротехніки й урожайності надходження органічних речовин з кореневими і пожнивними рештками, а також органічними добривами не компенсують втрати гумусу під час його мінералізації. Як наслідок, за останні 25-30 років вміст гумусу в ґрунті істотно зменшився у всіх зонах країни, зокрема, середньогумусні чорноземи України перейшли в категорію малогуmusних (менш як 6 %).

Під час складання планів господарства намічають заходи щодо поліпшення балансу гумусу в ґрунті за рахунок внесення гною, гноївки, пташиного посліду, компостів, торфу, озерного мулу, осадів стічної води, посівів сидеральних культур, а в останні роки і подрібнення та приорювання побічної продукції рослинництва (соломи, стебла кукурудзи, гички буряків тощо).

Заготівлю гною планують за приблизними нормами його виходу від однієї голови худоби з урахуванням тривалості стійлового періоду. Такі норми наведено у всіх довідниках з планування сільського господарства. Проте в господарствах ними мало користуються, оскільки вихід гною залежить від системи утримання худоби, маси і структури використаних кормів, виду підстилки і забезпеченості нею.

Для розрахунків користуються формулою:

$$B = \left(\frac{K_c}{2} + P_c \right) \cdot 4$$

де B - вихід гною, т; K_c - суха речовина корму, т;

P_c - сухаречовина підстилки, т.

Виходять з того, що приблизно половину сухої речовини корму засвоює організм тварин, а інша частина перетворюється на гній. Свіжий гній містить 25 % сухої речовини й 75 % води, тому кількість сухої речовини підстилки й корму, що переходить у гній, збільшують у 4 рази. Цей підхід застосовують у разі визначення коефіцієнтів виходу гною з 1 ц використаних кормів і підстилки. Внесення органічних добрив під певні культури планують відповідно до прийнятої в господарстві системи удобрення ґрунту. Гній вносять великими дозами, бо зменшення доз за одночасного збільшенні площі, не підвищуючи продуктивності сівозміни в цілому, збільшує витрати на його використання. Гній вносять через 3-4 роки.

Можливий винос поживних речовин урожаєм обчислюють за відсотковим вмістом в органічних добривах азоту, фосфору й калію та використанням їх рослинами за роками. Так, гній містить 0,61 % азоту, 0,28% фосфору і 0,60 % калію. У перший рік із гною використовується 20 - 25 % азоту, 30 - 50 % фосфору й 50 - 70 % калію. Отже, у 100 т гною міститься 610 кг азоту, 280 кг P₂₀₅ і 600 кг K_{2O}, а в перший рік урожаєм може бути використано відповідно до 152 кг (610 x 25 % : 100), 140 і 420 кг.

Визначивши потребу в поживних речовинах для забезпечення планового врожаю, з'ясовують можливості її задоволення за рахунок елементів живлення з ґрунту, органічних і мінеральних добрив, внесених під попередники, органічних добрив планового року, а також можливостей придбання мінеральних добрив.

За недостатнього задоволення потреби в мінеральних добривах розподіляють їх за культурами так, щоб забезпечити найвищий ефект. Традиційно в господарствах України основними джерелами органічних добрив є поживно-кореневі рештки і гній.

6. Планування захисту рослин

У плані захисту рослин зазначають обсяги робіт, календарні строки їх виконання, норми витрат препаратів на одиницю робіт (га, т), загальну потребу в цих препаратах, спосіб виконання заходів власними засобами, із залученням спеціалізованих організацій, за допомогою сільськогосподарської авіації, а також вартість цих робіт.

Під час розробки плану використовують таку інформацію: площі сільськогосподарських культур, що потребують захисту від тих чи інших шкідників, хвороб і бур'янів та розміщення їх у полях сівозмін; місткості зерносховищ, овоче-картоплесховищ; карти забур'яненості полів; дані обстеження щодо поширення шкідників і зараженість хворобами культурних рослин на полях у передплановому році; визначений на основі літніх спостережень і осінніх обстежень прогноз кількості шкідників, що ввійшли в зимівлю; норми витрат хімічних і біологічних препаратів і можливості їх придбання, а також типові до конкретного господарства технологічні карти виконання робіт, пов'язаних з боротьбою проти шкідників, хвороб та бур'янів. Використовують також інформацію стосовно посівів та багаторічних насаджень у населення, на яких потрібно буде виконати роботи із захисту рослин від шкідників і хвороб.

Доцільно дотримуватись такої послідовності планування заходів щодо захисту рослин. У першу чергу передбачають заходи, пов'язані з обґрунтуванням посівних площ: правильне чергування культур у сівозмінах, насичення їх проміжними і повторними культурами, що обмежують поширення бур'янів, хвороб і шкідників. Потім планують агротехнічні заходи, які включають у технологічні карти вирощування сільськогосподарських культур. Передбачається насичення технології операціями, що знищують бур'яни й обмежують можливості поширення окремих шкідників (лущення стерні, періодичні культивації, боронування та міжрядні обробітки), своєчасне і якісне виконання технологічних операцій, забезпечення відповідної технології зберігання та внесення в ґрунт органічних добрив.

Наступним етапом планування захисту рослин є використання біологічних засобів захисту рослин. Найпоширенішою серед них є трихограма, яку розселяють на посівах цукрових буряків, кукурудзи, багаторічних трав, зернобобових, соняшнику, овочевих та інших культур для

боротьби проти совки, кукурудзяного метелика, яблуневої і горохової плодожерок. Біологічний ефект застосування трихограми проти совки становить 52 - 55 %, стеблового метелика – 40 - 66 %.

Тоді, коли всі розглянуті засоби захисту рослин недостатньо дійові або ефективні, планують заходихімічного захисту. При цьому перевагу надають менш шкідливим для рослин, тварин і людей пестицидам, що їх передбачено списком хімічних і біологічних засобів боротьби зі шкідниками, хворобами рослин і бур'янами і дозволено для використання в сільському господарстві Міністерством аграрної політики України за погодженням з Міністерством охорони здоров'я, Міністерством рибного господарства та Міністерством охорони навколишнього середовищатаядерної безпеки. Відповідно до цього списку планують норми витрат препаратів і діючої речовини для сільськогосподарських культур, кратність оброблень і строки останнього перед збиранням урожаю оброблення. Обчислюючи потребу в пестицидах ураховують передпосівне протруювання насіння з метою знезараження його

від грибкових захворювань, а сходів — від ґрунтових шкідників; захист зернових культур від клопа-черепашки, хлібних жуків, хлібної жужелиці, злакових мух, попелиці, горохової зернівки, озимої совки; посівів цукрових буряків — від бурякового довгоносика, бурякових блішок, бурої листової

попелиці; картоплі - від колорадського жука, фітофторозу і т. д.; розширення робіт, пов'язаних з боротьбою з шкідниками і хворобами садів, ягідників, виноградників; застосування гербіцидів для боротьби з бур'янами, зооцидів - для знищення шкідливих гризунів.

Плануючи використання пестицидів, слід урахувувати, що більшість їх згубно діє не лише на шкідників, хвороби і бур'яни, а й на ґрунтові мікроорганізми, корисних комах, птахів, тварин і людей. Тривалий період розкладу багатьох із них зумовлює значні нагромадження їх у ґрунті, а їхня здатність мігрувати й нагромаджуватись у повітрі, воді й рослинах у розмірах, що перевищують допустимі норми, є однією з найважливіших проблем їх використання. У процесі здійснення планів передбачені роботи не є обов'язковими для виконання. Пестициди застосовують лише після обстеження посівів на виявлення шкідників і хвороб сільськогосподарських культур і встановлення доцільності

Тема 2.3. Планування промислових виробництв

При обґрунтуванні вибору промислових виробництв на сільськогосподарському підприємстві головним фактором найчастіше виступає збільшення доходів підприємства.

Створюючи промислові виробництва і промисли, слід заздалегідь розрахувати їхню економічну ефективність, головним показником якої є **строк окупності** капітальних вкладень, що його визначають як відношення їх суми до додаткового чистого доходу, створеного внаслідок уведення в дію основних фондів. Для підприємств із переробки сільськогосподарської

продукції строк окупності (Т) капітальних вкладень (К) розраховують за формулою:

$$T = \frac{K}{(P_1 + E + D) - (P_2 + B)}$$

де P_1 і P_2 – реалізаційна вартість продукції відповідно після і до переробки;

E – економія коштів у господарстві у зв'язку з переробкою продукції;

D – додатковий дохід від раціонального використання відходів, нестандартної і некондиційної продукції, збереження високих технологій якостей сировини, зменшення її втрат і т. д.;

B – витрати, пов'язані з переробкою продукції.

Перевагу віддають тим виробництвам, що мають менший строк окупності капітальних вкладень. При цьому враховують і ряд інших факторів, зокрема, як нові виробництва сприятимуть повнішому використанню виробничих ресурсів, перш за все трудових.

У господарствах з надлишком трудових ресурсів перевагу віддають варіанту з дещо нижчим строком окупності капітальних вкладень, який, однак, забезпечує повнішу зайнятість членів колективу і більший розмір валового доходу.

Обґрунтовуючи вибір промислових виробництв, **ураховують** також можливість забезпечення їх сировиною, водою, паливом, електроенергією; умови реалізації товарної продукції; потребу господарства і населення в продукції чи послугах цих підприємств; наявність кваліфікованих майстрів та можливість їх підготовки; традиції та навички промислової діяльності населення тощо. Необхідність створення цих виробництв зумовлена сезонністю сільськогосподарського виробництва; тим, що вироблена продукція, як правило, швидко псується і потребує негайної реалізації, переробки чи особливих умов зберігання; доцільністю скорочення втрат основної продукції і регіонального використання відходів.

Важливо правильно визначити **раціональні розміри** створювальних промислових виробництв. Їхня потужність обумовлюється метою створення, умовами функціонування і попитом на продукцію. Установлюючи розміри переробних підприємств, ураховують наявність власної сировини і можливості її придбання - овочів, фруктів, дикоростучих ягід, грибів; цеху з виробництва зневоднених кормів - потребу підприємств у цих кормах, можливості реалізації, а також наявність сировини; забійного цеху птахофабрики - поголів'я птиці; виробництв із заготівлі побутового каменю, гравію, піску - попит на продукцію та можливості її вивезення, відвантаження; художніх промислів - наявність робочої сили відповідної кваліфікації та попит на продукцію. Розміри виробництв, що працюють на основі кооперування з промисловими підприємствами, залежать від наявних площ для їх розміщення, трудових ресурсів, потреби в продукції, забезпечення сировиною і деталями. Остаточне рішення щодо раціонального розміру виробництва

приймають на основі побудови графіка беззбитковості, який дозволяє визначити критичну точку розміру, в якій досягається беззбитковість виробництва. При цьому виникають певні труднощі при побудові графіків беззбитковості для багатопродуктових промислових виробництв (цехи з переробки молока, м'яса, виробництва хлібопродуктів тощо). Передусім це стосується побудови осі абсцис графіка. Є кілька варіантів такої побудови:

- у вартісному виразі. У цьому разі продукція оцінюється за плановими цінами реалізації і за певними (стабільною) асортиментною структури продукції. Такий варіант можна використовувати при побудові графіків беззбитковості щодо молоко- і м'ясопереробних цехів, цехів із виробництва хлібопродуктів тощо;

- у натуральному виразі сировини, що надходить на переробку. У цьому разі виручку розраховують за певної (стабільною) асортиментною структури продукції. Цей варіант можна використовувати, якщо сировина однорідна (молочні цехи) і складно це зробити, наприклад у м'ясопереробному цеху, куди надходить м'ясо великої рогатої худоби, свиней, птиці.

Слід зазначити, що сучасний рівень розвитку техніки, як свідчить практика, дозволяє створювати невеликі за розміром, але досконалі, дешеві та високопродуктивні переробні підприємства, які сприяють значному підвищенню ефективності громадського виробництва. Обґрунтування вибору і розмірів промислових виробництв. Фактори, що обумовлюють вибір промислових виробництв. Маркетингові дослідження ринку продукції промислових виробництв. Визначення їхньої потужності; використання графіків беззбитковості. Планування обсягів виробництва та асортименту продукції. Зміст і етапи планування промислових виробництв; обґрунтування їхньої виробничої програми, асортименту продукції. Планування витрат, собівартості й рентабельності продукції. Визначення нормативів витрат на виробництво промислової продукції. Планування якості продукції, каналів і цін її реалізації, прибутку та рентабельності.

Тема 2.4. Планування використання основних засобів виробництва

1. Планування технічного розвитку підприємства: сутність і показники технічного рівня виробництва: фактори, що його визначають; етапи розробки плану.

2. Обґрунтування організаційних форм використання техніки в аграрних підприємствах різного розміру та організаційно-правових форм господарювання.

3. Планування обсягів механізованих робіт і використання техніки, застосування умовних еталонних гектарів, нормо-змін і фізичних обсягів робіт.

4. Планування амортизаційних відрахувань та віднесення їх на об'єкти калькуляції

Планування техніко-технологічного розвитку підприємства

Технічний розвиток підприємства - це процес формування та вдосконалення техніко-технологічного рівня підприємства, що має бути постійно зорієнтованим на підвищення ефективності виробництва та прогресивність розвитку.

Технічний розвиток охоплює різні форми - стадії розвитку виробництва, заходи з її підтримання на належному рівні, оцінку техніко-технологічного рівня виробництва, безпосередній його розвиток шляхом удосконалення та нарощування.

Технічно-технологічний рівень виробництва на підприємстві характеризують такі показники: трудомісткість одиниці продукції, продуктивність праці, рівень механізації та автоматизації виробництва, собівартість продукції, рентабельність виробництва. У свою чергу показниками рівня механізації та автоматизації виробництва є: охоплення робітників механізованою працею; частка механізованої праці в загальних затратах живої праці; ступінь механізації виробничих процесів.

Аграрний менеджер повинен не тільки знати основні фактори, що визначають технічний розвиток підприємств (склад знарядь праці за видами виконуваних операцій, потужністю і строком служби, рівень прогресивності технологічних процесів, їх механізації; ступінь диференціації операцій технологічного процесу; енерго- і фондоозброєність праці), але й уміти визначати включення в план технічного розвитку підприємства ті із них, які в умовах конкретного підприємства сприятимуть підвищенню технічного рівня підприємства та його ефективності.

План технічного розвитку підприємства розробляють за етапами:

1. Оцінка технічного, технологічного, організаційного рівня..
2. Визначення тенденцій і прогнозів розвитку зазначених рівнів.
3. Визначення можливих рівнів розвитку, тобто меж технічного розвитку підприємства в плановому періоді.
4. Розробка конкретних заходів та техніко-економічна оцінка їх формування попереднього (вихідного) варіанта проекту плану технічного розвитку та підвищення ефективності виробництва.
5. Уточнення, погодження і затвердження проекту плану.

Вихідною базою для планування технічного розвитку є перспективні плани підприємства.

Аграрні підприємства використовують при цьому рекомендації вищих органів АПК і науково-дослідних установ щодо впровадження у виробництво прогресивних технологічних процесів та нових машин.

У свою чергу план технічного розвитку господарства є техніко-економічним обґрунтуванням заданих у планах основних показників. Планування використання техніки в господарствах значною мірою залежить від його організаційних форм.

2. В Україні є наступні організаційні форми використання техніки:

- ◆ власні механізовані бригади (тракторно-рільничі в Лісостепу і Степу чи механізовані на Поліссі, що обслуговують кілька рільничих бригад). Ці форми застосовують у великих і середніх господарствах;
- ◆ власна основна техніка (трактори, сільськогосподарські знаряддя, автомобілі тощо) із залученням складної техніки з МТС, великих і середніх господарств, сервісних кооперативів;
- ◆ машинно-технологічні станції (МТС), що надають послуги аграрним підприємствам.

Можна прогнозувати такий розвиток організаційних форм використання техніки в сільському господарстві України:

- великі й середні сільськогосподарські підприємства матимуть власний машинно-тракторний парк (за винятком специфічних механічних засобів для проведення дорожніх, будівельних, меліоративних робіт);
- селянські господарства та невеликі аграрні підприємства, як свідчить досвід розвинених країн з ринковою економікою, повинні мати набір основної сільськогосподарської техніки у приватній власності.

Ту техніку, яку ефективно використовувати не дозволяють розміри фермерських господарств, доцільно концентрувати у фермерських сервісних кооперативах або в МТС;

- для обслуговування особистих господарств населення використовуватиметься техніка аграрних підприємств (СВК, фермерських господарств, ТОВ, МТС).

3. Планування обсягів механізованих робіт, використання техніки і витрат на її експлуатацію

Обсяги механізованих робіт, що їх виконують машини на тракторній тязі та змонтовані на тракторах, обчислюють **в умовних еталонних гектарах** (обсяг робіт, що відповідає оранці 1 га в еталонних умовах). У загальний обсяг тракторних робіт включають польові, стаціонарні, транспортні, навантажувально-розвантажувальні й земляні роботи. Площу збирання самохідними комбайнами в умовні еталонні гектари не перераховують, а обчислюють у фізичних гектарах зібраної площі.

Обсяг тракторних робіт в умовних еталонних гектарах розраховують перемножуючи кількість виконаних змінних технічно обґрунтованих норм виробітку (нормо-змін) тракторами конкретної марки на змінний еталонний виробіток. Останній визначають множенням коефіцієнта перерахунку фізичних тракторів у еталонні на тривалість зміни 7 год., а на роботах зі шкідливими умовами праці - 6 год. Наприклад, трактор МТЗ-82 із сівалкою СПУ-6 використовується на посіві зернових зі внесенням мінеральних добрив. Норма виробітку за 7 год. становить 21 га, а виконано за зміну 23,1 га.

Кількість виконаних нормо-змін - $23,1 : 21 = 1,1$. Виконано умовних еталонних гектарів $1,1 \times 6,1 = 6,71$. На роботах, які обліковують у годинах (погодинно), кількість виконаних нормо-змін визначають діленням кількості фактично відпрацьованих годин і зафіксованих в обліковому листку на 7. Стосовно зернозбиральних комбайнів, у загальний обсяг робіт у гектарах зібраної площі перераховують і площі, де посіви скошено у валки, за коефіцієнтом 0,7.

Річний обсяг робіт у рослинництві й тваринництві визначають множенням планових посівних площ і поголів'я на нормативи умовних (фізичних) гектарів з розрахунку на 1 га (голову), які беруть з технологічних карт. У підсобних та обслуговуючих виробництвах, на будівництві, а за відсутності технологічних карт у тваринництві - і в цій галузі обсяг механізованих робіт визначають за допомогою спеціальних розрахунків або використовують дані минулих років. **Розрахунки обсягів механізованих робіт здійснюють у такій послідовності:**

- ◆ спочатку визначають річний обсяг робіт у рослинництві і тваринництві і множення планових посівних площ і поголів'я на нормативи умовних (фізичних) гектарів з розрахунку на 1 га (голову), які беруть з технологічних карт. Плануючи використання тракторного парку, враховують, з одного боку, доцільність заміни на стаціонарних роботах тракторів електродвигунами, а з другого - розширення використання тракторів для внутрішньогосподарських перевезень, особливо в тваринництві, на загальногосподарських роботах, для надання послуг населенню та іншим підприємствам і організаціям;

- ◆ визначають можливості власного тракторного парку шляхом множення планової середньорічної кількості тракторів (самохідних комбайнів) різних марок на їхній плановий виробіток. Середньорічну кількість машин визначають за наявністю їх на початок року з урахуванням планової кількості та строків поставки і вибуття. Залежно від строків завезення при обчисленні середньорічної кількості тракторів до наявної кількості їх на початок року додається 100 % планового завезення у першому, 50 % - у другому і 25 % - у третьому кварталах. План завезення четвертого кварталу не враховують. Аналогічно обчислюють планове вибуття. До середньорічної кількості комбайнів і сільськогосподарських машин включають лише ті, які передбачено завезти до початку сезону відповідних робіт. Так, планове завезення зернозбиральних комбайнів у першому півріччі обчислюють як 100 % середньорічної кількості. Плановий річний виробіток тракторів різних марок визначають з урахуванням фактичного виробітку за 2-3 останніх роки, даних щодо підвищення рівня механізації виробничих процесів і поліпшення використання машинно-тракторного парку, тенденцій у змінах виробітку на одну машину залежно від забезпеченості ними господарства, придбання нових машин. Сума добутоків виробітку тракторів різних марок на їх кількість становить обсяг робіт, що його може виконати тракторний парк;

- ◆ порівнюють планову потребу в загальному обсязі механізованих робіт із можливостями власного машинно-тракторного парку. У разі, коли можливий виробіток не покриває планової потреби, вносять зміни у

технологію виробництва продукції, вживають входів щодо підвищення рівня використання техніки, залучення її зі сторони, придбання нової техніки тощо. В інших випадках, навпаки, відшуковують можливість надання послуг іншим підприємствам і населенню, використання техніки в окремих галузях.

Можна взагалі обійтись без такої одиниці як умовний еталонний гектар. Планування, облік і оцінку роботи механізаторів у господарстві **доцільніше здійснювати в норма-змінах**, які не тільки повністю замінюють еталонний гектар, а й роблять це значно ефективніше. Нормо-змiна визначається як відношення фактично виконаного обсягу механізованих робіт до змінної норми виробітку. Технічно обґрунтовані норми виробітку враховують усі нормоутворювальні фактори, тому облік роботи в норма-змінах і міра їх виконання дають відповідну інформацію для внутрішньогосподарського планування, усебічного обґрунтування оперативних планів, удосконалення оперативного керівництва роботою машинно-тракторного парку, організації стимулювання праці механізаторів.

Планування витрат на використання техніки. Собівартість механізованих робіт складається з прямих і накладних витрат. До прямих витрат належать оплата праці механізаторів, вартість паливно-мастильних матеріалів, амортизаційні відрахування по силових і робочих машинах, витрати на їх ремонт і техдогляди; до накладних — оплата праці управлінсько-обслуговуючого персоналу, амортизаційні відрахування на обладнання приміщення, витрати на їх поточний ремонт, на заходи техніки безпеки, спецодяг, страхові платежі та ін.

У плані механізованої бригади ліміт фонду **оплати праці** рослинництві визначають на основі нормативних технологічних карт перемноженням розміру посівних площ культур на норматив витрат на оплату праці механізаторів з розрахунку на 1 га посіву (в незавершеному виробництві - на 1 га обробленої площі).

Норматив витрат на оплату праці включає як основну оплату праці відповідно до прийнятих норм виробітку і тарифних ставок, так і підвищену та заохочувальну оплату за роботи з пестицидами, на збиральних роботах, інші доплати. Витрати на оплату праці механізаторів у тваринництві та на загальногосподарських роботах визначають за госпрозрахунковими завданнями фермам та за розрахунками, виходячи із запланованих у господарстві обсягів робіт, норм виробітку, тарифних розцінок та доплат. Затрати праці в людино-годинах планують на основі технологічних карт у рослинництві й тваринництві та за розрахунковими даними у тваринництві і для загальногосподарських робіт.

Планова потреба в нафтопродуктах для механізованої бригади включає **пальне і мастильні матеріали**, які витрачають на основну роботу тракторів, комбайнів і самохідних машин, а також на неробочі переїзди та технічне обслуговування. Потребу в основному пальному визначають одним з таких двох способів

1) перемноженням планових посівних площ культур на нормативи витрат пального з розрахунку на 1 га посіву, взятих із технологічних карт, а у тваринництві й загальногосподарських роботах — за розрахунковими даними. Визначення потреби в пальному на неробочі переїзди, доставку сільськогосподарських машин до місця роботи і назад доцільно узгоджувати з плановим виробітком машин. Виходячи з конкретних умов господарства, її встановлюють у розмірі 2-3 % від запланованої кількості пального на виконання робіт;

2) за плановим обсягом робіт в умовних еталонних гектарах і нормозмінах і нормативами витрат пального на одиницю роботи для трактора даної марки. Нормативи встановлюють у господарстві за фактичними витратами пального за 2—3 попередні роки з урахуванням заходів щодо його економії. Потребу в пальному для комбайнів обчислюють за прийнятими в господарстві нормами його витрат і плановою площею збирання відповідних культур. Потреби в пальному, визначені обома способами, мають збігатись.

Потребу в мастильних матеріалах для роботи тракторів та інших самохідних машин визначають за встановленими нормами у відсотках від кількості основного пального. Вартість паливно-мастильних матеріалів для роботи тракторів і комбайнів доцільно визначати за комплексною ціною 1 т основного пального, яка включає в себе вартість основного пального та відповідної йому кількості мастил.

Амортизаційні відрахування по тракторах, комбайнах та інших сільськогосподарських машинах і знаряддях обчислюють незалежно від виробітку за встановленими (у відсотках від їхньої вартості) нормами. Без добре налагодженого технічного обслуговування машин не можна забезпечити безперебійне використання машинно-тракторного парку. У структурі собівартості механізованих робіт **витрати на технічне обслуговування і ремонт** становлять 20-22%. Розмір їх значною мірою залежить від додержання встановленої періодичності та якості технічного обслуговування і ремонту машин, правильної експлуатації їх у процесі роботи. Тому на підприємствах застосовують планово-запобіжну систему технічного обслуговування тракторів, комбайнів та інших машин, що охоплює обкатування машин, періодичне техобслуговування, поточний і капітальний ремонти та зберігання машин. Обкатуванню підлягають усі нові й відремонтовані машини. Для тракторів, комбайнів і самохідних машин установлено щозмінний, періодичний № 1, 2, 3 і сезонний технічний огляди, а для сільськогосподарських машин (зернові комбайни) - щоденний, періодичний і післясезонний технічні догляди. Завданням капітального ремонту є повне відновлення всіх агрегатів зношеної машини, вузлів і деталей, що служать кілька років, а поточного — тих, які зношуються протягом року.

Витрати на технічне обслуговування і ремонти потрібно враховувати при складанні річного плану господарства і госпрозрахункових планів механізованих бригад. Для їх розрахунку складають план проведення технічного обслуговування, поточного і капітального ремонтів тракторів,

комбайнів та інших машин і обчислюють суму всіх витрат на них за встановленими нормативами. Доцільно розробляти річні плани ремонтів і визначати витрати на них спочатку в госпрозрахункових планах механізованих бригад, а потім використовувати їх для складання річного плану господарства. Періодичність технічних обслуговувань і ремонтів тракторів та комбайнів можна визначати за кілограмами витраченого, відпрацьованими мотогодинами або за наробітком для тракторів в умовних еталонних гектарах (нормо-змінах), для комбайнів — у тонно-гектарах. Найповніше енергетичні затрати відбиваються у витратах пального. Тому за цим показником треба планувати проведення технічних обслуговувань і ремонтів техніки. Для цього складають річний план витрат пального по кожній машині після останнього капітального і поточного ремонту (для нових машин — з початку експлуатації) до початку планового року. При цьому враховують технічний стан машин і рекомендовані міжремонтні строки. Кількість капітальних ремонтів (P_k) можна визначити за формулою:

$$P_k = \frac{\Pi + \Pi_k}{M_k}$$

де Π - планові витрати пального, кг;

Π_k - витрати пального після останнього капітального ремонту, кг;

M_k - витрати пального в міжремонтні строки для капітального ремонту техніки, кг.

Так само визначають кількість поточних ремонтів (P_n), тільки дані про витрати пального на трактор на початок року беруть починаючи від останнього ремонту (капітального чи поточного):

$$P_n = \frac{\Pi + \Pi_n}{M_n} - P_k$$

де Π_n - витрати пального після останнього ремонту машини, кг;

M_n - витрати пального в міжремонтні строки для поточного ремонту, кг.

Аналогічно встановлюють і кількість технічних обслуговувань. При визначенні кількості технічних обслуговувань № 3 (T_3) від'ємник у наведеній формулі збільшують на P_n ; № 2 (T_2) - T_3 , № 1 - T_2 . Обчислену кількість ремонтів і технічних обслуговувань заокруглюють до цілого числа в бік зменшення.

Планові витрати на ремонти, технічне обслуговування, заміну шин і гусениць, а також на зберігання техніки визначають як за питомими, так і за лімітними (річними) нормативами витрат. Тому економісти господарств самі встановлюють такі нормативи відповідно до марок машин з урахуванням фактичних витрат на ці цілі в минулі роки. При цьому необхідно провести ретельні розрахунки з урахуванням марок по кожній машині окремо на предмет визначення реальних витрат на ремонтне і технічне обслуговування. Ці розрахунки мають базуватись на даних технічної діагностики машин, реальній потребі в тих чи інших вузлах, агрегатах, запасних частинах і ремонтно-технічних матеріалах, а також виходячи з

обсягів і трудомісткості ремонтно-обслуговуючих робіт. У господарствах, де є ремонтні майстерні, складають план їхньої роботи, в якому передбачають у помісячному розрізі план проведення ремонтних робіт і кошторис витрат ремонтної майстерні

Нормативи витрат для тракторів і самохідних комбайнів встановлено з розрахунку на витрачену машиною 1 т дизельного пального. Вартість капітального чи поточного ремонту машини визначають множенням витрат пального в міжремонтний строк (у тоннах) на питомий норматив витрат. Добуток вартості одного ремонту на кількість машин, які підлягають капітальному чи поточному ремонту, становить планову суму витрат на ремонти. Для визначення витрат на технічні обслуговування, заміну шин, гусениць і зберігання машин планові витрати дизельного пального машиною даної марки множать на норматив витрат коштів.

Для підвищення зацікавленості механізаторів у роботі на машинах, які відпрацювали значний строк, нормативи витрат на їх ремонт і витрати палива диференціюють залежно від амортизаційного строку машин і періоду експлуатації

Витрати коштів на ремонти і технічне обслуговування планують у відсотках до балансової вартості техніки. Так, по трактору МТЗ-82 відрехтування та капремонт становлять 5 %, а на поточний ремонт і технічне обслуговування (зберігання машин, заміна гусениць, гуми) - 8 %.

Для розподілу витрат на ремонт і технічне обслуговування за об'єктами калькуляції необхідно визначити розмір відрахувань на одиницю механізованих робіт. Одержані таким чином нормативи розрахунку на 1 умовний і фізичний гектар (нормо-зміну) використовують при складанні технологічних карт вирощування сільськогосподарських культур, а також при визначенні витрат за статтею «Витрати на ремонт і технічне обслуговування» у процесі калькуляції собівартості продукції рослинництва, тваринництва та інших галузей.

При плануванні загальнобригадних витрат складають кошториси з урахуванням конкретних умов. Ці витрати визначають для бригади у цілому і розподіляють за видами робіт пропорційно до прямих витрат.

Собівартість механізованих робіт обчислюють діленням суми витрат на обсяг робіт (нормо-змін, умовних еталонних гектарів, 10 тонно-гектарів, годину роботи).

4. Планування амортизаційних відрахувань та віднесення їх на об'єкти калькуляції

Амортизація основних засобів — це процес втрати ними своєї вартості й поступового перенесення її на вартість виробленої продукції з наступним нагромадженням грошових коштів для відтворення основних засобів.

Згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» амортизації підлягає вартість основних засобів, яка включає витрати на:

- придбання основних засобів та нематеріальних активів для власного виробничого використання, включаючи витрати на придбання робочих коней

та придбання, закладення й вирощування багаторічних насаджень до початку плодоношення; самостійне виготовлення основних засобів для власних виробничих потреб з урахуванням витрат на виплату заробітної плати працівникам, які були зайняті на виготовленні таких основних засобів;

- проведення реконструкції, модернізації та інших видів поліпшення основних засобів;
- поліпшення якості землі, не пов'язане з будівництвом.

Не підлягають амортизації та повністю відносяться до складу витрат звітнього чи планового періоду витрати на:

- придбання та відгодівлю продуктивної худоби; вирощування багаторічних плодоносних насаджень; придбання основних фондів або нематеріальних активів з метою їх подальшої реалізації іншим платникам податку чи використання їх у виробництві (будівництві, спорудженні) інших основних засобів, призначених для подальшої реалізації іншим платникам податку; утримання основних засобів, що перебувають на консервації.

Не підлягають амортизації та проводяться за рахунок відповідних джерел фінансування:

- ◆ витрати бюджетів на будівництво та утримання споруд і житлових будинків, благоустрою території, а також автомобільних доріг загального користування;

- ◆ витрати на придбання, ремонт та модернізацію легкового автомобільного транспорту.

Амортизаційні відрахування визначають за нормами у відсотках до балансової вартості основних засобів, які розподіляють на три групи. Балансову вартість групи основних засобів на початок звітнього періоду (Ба) розраховують за формулою:

$$Ba = Б(a - 1) + П(a - 1) - В(a - 1) - А(a - 1),$$

де $Б(a - 1)$ - балансова вартість групи на початок періоду, що передував звітньому;

$П(a - 1)$ - сума витрат на придбання основних фондів, здійснення капітального ремонту, реконструкцій, модернізацій та інших поліпшень основних фондів упродовж періоду, що передував звітньому;

$В(a - 1)$ - сума виведених з експлуатації основних фондів протягом періоду, що передував звітньому;

$А(a - 1)$ - сума амортизаційних відрахувань у періоді, що передував звітньому.

Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» підприємство може самостійно прийняти рішення щодо застосування прискореної амортизації основних фондів або інших методів нарахування амортизації. Для обчислення амортизаційних відрахувань розробляють зведену відомість нарахування амортизації, дані якої використовують під час планування й обліку цих витрат по господарству в цілому та у виробничих колективах. У відомості основні засоби групують за об'єктами планування й обліку витрат і нормами амортизації. У практиці планування та обліку

амортизаційних відрахувань господарства спрощують методику віднесення амортизаційних відрахувань на собівартість продукції, що передбачена «Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств»

Щодо основних засобів спеціального призначення, то амортизаційні відрахування відносяться безпосередньо на собівартість продукції відповідних культур і галузей. За необхідності розподіл відрахувань здійснюється пропорційно посівним площам. Основні засоби універсального призначення свої амортизаційні відрахування розподіляють пропорційно не до обсягів механізованих робіт в умовному обчисленні, а до витрат пального. Розподіл амортизаційних відрахувань за кормоцехами, сховищами кормів здійснюють між окремими галузями тваринництва пропорційно плановій потребі кормових одиниць цих галузей.

Тема 2.5. Планування обслуговуючих виробництв

1. Обслуговуючі виробництва та особливості їх планування
2. Планування вантажоперевезень і використання автомобілів
3. Планування витрат і собівартості автотранспортних робіт
4. Планування роботи живого тягла

1. Обслуговуючі виробництва та особливості їх планування

Обслуговуючі виробництва виконують роботи, які забезпечують необхідні умови для нормального перебігу основних та допоміжних виробничих процесів. До них належать: автопарк; машинно-тракторний парк; жива тяглова сила; ремонтні майстерні; будівельні виробництва; електроводопостачання; газове і теплове господарство; житлово-комунальна служба.

Основне їх призначення: забезпечують необхідні умови для нормального функціонування основних та допоміжних галузей господарства; продовжують процес виробництва; підтримують основні засоби у технічно справному стані; забезпечують транспортні технологічні зв'язки між етапами робіт; ремонт будівель і споруд; будівництво нових об'єктів виробничого і житлово-комунального призначення; надання інших соціальних послуг населенню. В нових умовах (фермерство) виникла необхідність в організації цілої мережі обслуговуючих виробництв: прокатні пункти, обслуговуючі кооперативи, машинно-тракторні станції.

Особливості планування обслуговуючих виробництв:

♦ їхні розміри і планові обсяги робіт і послуг визначаються насамперед потребою головних і допоміжних галузей господарства, а також його соціальної інфраструктури в певних послугах;

♦ собівартість продукції обслуговуючих виробництв є частиною витрат на виробництво продукції, тому планування її має бути завершено раніше планування собівартості продукції рослинництва, тваринництва і промислового виробництва, до розподілу загальногосподарських і загальногосподарських витрат. У першу чергу визначають собівартість робіт

із тих виробництв, послуги яких більше впливають на розмір витрат інших виробництв;

◆ на обслуговуючі виробництва не розподіляються загальновиробничі та загальногосподарські витрати.

2. Планування вантажоперевезень і використання автомобілів

Загальна сума транспортних витрат залежить від вантажообігу (ткм) і середньої собівартості одного тонно-кілометра перевезень.

У свою чергу на обсяг вантажообігу впливають розмір вантажу (т) і середня відстань (км) перевезень.

Собівартість 1 ткм залежить від виду транспорту і організації використання транспортних засобів. Тому важливим є планування вантажоперевезень.

Застосовують перспективні та поточні вантажоперевезення. Перспективні – це основа для визначення структури і розмірів транспортних засобів. Поточні – сприяють скороченню витрат на транспортування за рахунок зменшення обсягів транспортних робіт і використовуються для раціонального розподілу перевезень за видами транспорту.

Важливими факторами зниження витрат на транспортні роботи є:

◆ зменшення коефіцієнта повторності перевезень за рахунок удосконалення технології та організації виробництва продукції;

◆ середня відстань перевезень для кожного виду вантажів;

◆ фактор віддаленості від ринку збуту (наближення до ринку);

◆ раціональне поєднання окремих видів транспорту;

◆ великий діапазон відстаней перевезень;

◆ дорожні умови.

Існують такі види транспорту:

◆ тракторний транспорт;

◆ гужовий транспорт;

◆ використання автомобілів.

Тракторним транспортом перевозять 35-40% вантажів. Трактори з причепами застосовують на відстані не більше 5 км на внутрішньогосподарських перевезеннях кормів, органічних добрив, будівельних матеріалів за умови повного завантаження і агрегування їх із причепами, що мають низьку вартість або тривалі строки використання протягом року (роздавачі кормів).

Гужовий транспорт застосовують під час перевезення вантажів на відстань до 1 км і дрібних вантажів – на короткі відстані (1-3 км), особливо з малою об'ємною масою і низьким рівнем механізації навантажувально-розвантажувальних робіт. Цей транспорт використовуємо за умов бездоріжжя і він є головним засобом для обробки присадибних ділянок. Переваги швидкохідних видів транспорту знижуються із зменшенням дальності

перевезень, погіршенням стану доріг і зниженням рівня навантажувально-розвантажувальних робіт.

Щоб усі види транспорту використовувались найефективніше, треба визначити обсяги перевезень вантажів і вантажообіг за періодами року для забезпечення більш рівномірного завантаження транспортних засобів протягом року, з урахуванням терміновості перевезень.

Планування використання автомобілів. Доцільно планувати обсяги робіт і витрати як у цілому по автопарку, та і щодо кожної марки автомобілів, а також за окремими машинами.

Першим етапом у плануванні роботи автопарку є обґрунтування річного і місячного планів перевезення вантажів. Його складають на основі зведеного плану перевезень по господарству з урахуванням очікуваного виробництва продукції, загальногосподарських робіт, надання послуг населенню та іншим господарствам.

Плановий вантажообіг автопарку чи автомобілів окремої марки (Воб) визначають за формулою:

$$\text{Воб} = \text{Вп} \cdot \text{Кв} \cdot 365 \cdot \text{Кпар} \cdot \text{Спр} \cdot \text{Кпр},$$

де Вп – вантажопідйомність автомобілів, т;
 Кв – коефіцієнт використання вантажопідйомності;
 Кпар – коефіцієнт використання парку або автомобіля;
 Спр – середньодобовий пробіг одного автомобіля;
 Кпр – коефіцієнт використання пробігу.

Виробничу програму автопарку визначають з розрахунку на середньоспискову кількість автомобілів, яку обчислюють за числом днів перебування їх у господарстві.

При плануванні техніко-економічних коефіцієнтів використовують наступні:

1. Коефіцієнт використання автопарку – це відношення кількості машино-днів у роботі до машино-днів перебування автомобілів у господарстві (планують у межах 0,7 - 0,74).

2. Рівень технічної готовності – це відношення числа машино-днів перебування автомобілів у технічно справному стані до загальної кількості машино-днів перебування їх у господарстві (планують у межах 0,82 - 0,84).

3. Середньодобовий пробіг автомобілів з урахуванням конкретних умов їхньої роботи (якість доріг, відстань перевезень), а також фактичних показників середнього пробігу автомобілів у минулі роки (80 - 100 км).

4. Коефіцієнт використання пробігу – це відношення пробігу автомобілів з вантажем до загального пробігу, він планується в межах (0,5 - 0,54).

5. Коефіцієнт використання вантажопідйомності – це відношення фактичної середньої завантаженості одного автомобіля до його середньої (технічної) вантажопідйомності (0,86 - 0,93 з урахуванням вантажів, перевезених на причепах) у цілому по автопарку зі значною диференціацією залежно від марки автомобілів.

6. Середня завантаженість однієї машини в тоннах визначається як відношення річного обсягу вироблених тонно-кілометрів до пробігу автомобілів з вантажем.

Планування вантажоперевезень, вантажообігу і усіх техніко-економічних коефіцієнтів використання автомобілів здійснюють щодо кожної марки машин.

3. Планування витрат і собівартості автотранспортних робіт

До витрат на утримання і використання власного вантажного автотранспорту належать:

- ◆ Оплата праці шоферів і працівників гаража з відрахуваннями (тільки за виконання робіт з перевезення вантажів).
- ◆ Вартість палива і мастильних матеріалів.
- ◆ Амортизація і поточний ремонт автомобілів, причепів, гаража, обладнання.
- ◆ Зношення і ремонт автошин.
- ◆ Інші витрати (матеріали, інструменти, електроенергія).

Плановий фонд оплати праці шоферів обчислюють виходячи з їх: середньорічної чисельності; розрахункових місячних ставок; різних доплат.

Середньорічна чисельність дорівнює кількості машино-днів у роботі до річного фонду робочого часу одного водія і множенням добутого числа на коефіцієнт змінності.

Розрахункові місячні ставки обчислюють шляхом множення погодинних тарифних ставок водіїв на середньомісячну норму робочого часу.

Доплати:

- ◆ за класність (1 клас -25%; II клас – 10%);
- ◆ за виконання наднормових робіт;
- ◆ за суміщення обов'язків;
- ◆ за підвищення зарплати під час збирання врожаю;
- ◆ доплата за умови виконання планового завдання (закріплення кадрів за автомобілем більш 3-х років в експлуатації);
- ◆ оплата відпусток водіїв.

Вартість палива і мастильних матеріалів визначають для роботи вантажних бортових автомобілів – з урахуванням їх планового пробігу, вантажообігу і норм витрат залежно від марки машини на 100 км пробігу і на 100 ткм.

В зимовий час норми витрат палива підвищують на 5-15%, а в сезонне бездоріжжя – до 35% на строк не більше 3-х місяців.

Витрати мастильних матеріалів планують у % від кількості основного палива. Для полегшення розрахунків користуються комплексними цінами 1 т основного палива.

Амортизаційні відрахування для автомобілів обчислюють на їх повне відновлення за нормою відрахувань 40 % від балансової вартості на кінець звітного року.

Накладні витрати визначають в цілому по автопарку і розподіляють за марками машин пропорційно до прямих витрат на їх експлуатацію.

Собівартість одиниці роботи розраховують діленням загальної суми витрат на плановий обсяг перевезень, пробігу і вантажу.

Складання плану роботи автопарку завершується розробкою організаційно-технічних заходів щодо підвищення його продуктивності й зниження собівартості перевезень.

4. Планування роботи живого тягла

Загальний річний запас коне-днів обчислюють виходячи з наявності робочої худоби і кількості днів роботи за рік однієї голови. Для визначення

кількості днів роботи живого тягла треба із загальної кількості фуражних днів у році відняти дні відпочинку (60 днів на коня), простоїв жеребних маток (60 днів), використання жеребців для парування (половина кількості робочих днів), дні на обслуговування коней – підвезення кормів і відвезення гною зі стайні (близько 8 днів), а також неробочі дні через негоду.

У рослинництві затрати коне-днів визначають за технологічними картами, в тваринництві - виходячи з навантаження на коня і поголів'я тварин; затрати коне-днів на загальногосподарських роботах, в особистому підсобному господарстві, під час виконання робіт на будівництві й на сторону обчислюють за окремими розрахунками, ураховуючи дані за минулі роки.

При плануванні витрат на утримання кожного виду робочої худоби визначають витрати: на оплату праці конюхів; вартість кормів і підстилки; амортизаційні відрахування; витрати на поточний ремонт стаєнь; транспортних засобів та збруї; медикаменти; кування коней; електроенергія.

Собівартість 1 дня роботи живого тягла визначають у перерахунку на коне-день. Робочий день коня і вола умовно приймають за одиницю.

Собівартість голови приплоду прирівнюють до собівартості 60 кормо-днів дорослого коня.

Розраховуючи собівартість 1 коне-дня від суми всіх витрат віднімають вартість гною і ділять на кількість кормо-днів. Вартість гною дивляться за нормативними витратами. Наприклад, передбачено одержати 12 лошат вартістю 1498 грн. (12 • 60 • 2,08)).

Планування потреби та використання електроенергії

Планування роботи електрогосподарства має на меті визначення потреби в електроенергії на календарний рік і за періодами року, а також витрат на його експлуатацію. Витрати електроенергії планують окремо для виробничих і невиробничих потреб. Перші включають витрати електроенергії на роботу електродвигунів, -котлів, нагрівальних приладів технологічного (виробничого) призначення для опалення, гарячого водопостачання й освітлення виробничих приміщень та територій і невиробничих приміщень (правління підприємства). Невиробничими є потреби електроенергії на комунально-побутові та інші невиробничі витрати споживачів, а саме

житлових будинків, гуртожитків, клубів, кінотеатрів, стадіонів, вулиць, дитячих закладів, їдалень.

Тема 2.6. План з праці і соціального розвитку колективу

1. Планування затрат праці й чисельності працюючих. Баланс трудових ресурсів

2. Планування фонду оплати праці

3. Планування продуктивності праці

1. Планування затрат праці й чисельності працюючих. Баланс трудових ресурсів

План з праці включає такі розділи: розрахунок затрат праці, чисельності та складу працівників господарства і баланс трудових ресурсів; розрахунок планової продуктивності праці та трудомісткості виробництва продукції; план з оплати праці.

Головна мета планування чисельності працівників - визначити необхідну і достатню для виконання виробничої програми підприємства чисельність працівників і забезпечити найбільш повне і раціональне використання трудових ресурсів. Весь персонал сільськогосподарського підприємства складається з трьох груп: персонал, зайнятий у сільському гос-подарстві; на промислових виробництвах; в обслуговуючих та інших виробництвах. Залежно від строку роботи в господарстві працівники розподіляються на постійних, тимчасових і сезонних. Постійними вважають працівників, які прийняті на роботу без установлення строку закінчення робіт. До сезонних відносять працівників, яких беруть на роботу в господарства на період сезонних робіт (строком не більше шести місяців), а до тимчасових - прийнятих на строк до двох місяців, а при заміщенні тимчасово відсутніх працівників - до чотирьох місяців. Сюди відносять студентів вищих і середніх навчальних закладів, учнів шкіл, котрих направляють на сільськогосподарські роботи або які працюють у період канікул і в окремі дні, а також осіб, яких залучають для роботи в господарстві за спеціальними договорами з іншими організаціями та підприємствами, пенсіонерів тощо.

За характером участі у виробничому процесі робітників розподіляють на основних і допоміжних. Перші безпосередньо виконують технологічні операції виробництва продукції, а другі зайняті забезпеченням основного виробництва усім необхідним (транспорт, інструментами, ремонти тощо). Службовці поділяються на зайнятих безпосередньо в цехах (цеховий персонал) і загальногосподарський персонал.

Середньорічна чисельність працівників є сумою показників чисельності працюючих за галузями, виробництвами і службами.

Середньорічна чисельність працюючих при плануванні, є часткою від ділення нормативного часу на проведення робіт у даній галузі (виробництві) на показник реального (ефективного) фонду робочого часу одного працівника. Цей показник має назву балансу робочого часу. Його складають по

підприємству, виробничій ділянці, бригаді, фермі. Цю роботу виконують у три етапи: розраховують середнє фактичне число робочих днів у плановому періоді, встановлюють середню тривалість робочого дня; визначають у годинах реальний (ефективний) фонд робочого часу працюючого у плановому періоді. Планову чисельність працівників визначають за всіма галузями сільськогосподарського виробництва включаючи чисельність апарату управління.

При цьому затрати праці в людино-годинах обчислюють множенням нормативів затрат праці з розрахунку на 1 га площі сільськогосподарських культур чи іншу технологічну одиницю робіт (1 т вивезення органічних добрив, 1 м² теплиць, 1 т закладення силосу, сінажу тощо) на планові посіви площі чи обсяги виконання робіт.

Плануючи чисельність працівників тваринництва, ураховують середньорічне поголів'я худоби і птиці за їхніми видами і технологічними групами (П), технічно обґрунтовані норми обслуговування тварин одним працівником, що прийняті в даному господарстві (Поб), а також коефіцієнт змінності (Кз).

Трудові процеси в тваринництві повторюються щодня, тому потрібно планувати чисельність підмінних працівників. Її визначають як добуток

чисельності основних працівників на співвідношення між кількістю неробочих і робочих днів у році. Кількість неробочих днів залежить від тривалості відпусток, періодичності підміни, кількості вихідних і святкових днів. При 52 вихідних днях у році, 10 - святкових і 24 - відпустки, співвідношення неробочих і робочих днів становить 0,3082, або 30,82 %.

Для визначення забезпеченості господарства трудовими ресурсами, виявлення нестачі чи зайвої робочої сили, обґрунтування джерел покриття нестачі чи можливостей раціонального використання її лишків складають баланс трудових ресурсів. У ньому показують, з одного боку, запас праці в людино-годинах і трудових ресурсів (середньомісячних працівників), а з другого, - потребу в них .

Річний фонд робочого часу одного працівника визначають згідно з чинними законодавчими актами України. Його розраховують так: із 365 (кількість календарних днів за рік) виключають 52 (кількість вихідних днів), кількість святкових днів за рік, а також тривалість відпустки. Одержана різниця і є річним фондом робочого часу одного працівника (у днях). Для перерахунку цієї величини в людино-години необхідно помножити кількість робочих днів на середньорічну тривалість робочого дня в людино-годинах. При 40-годинному робочому тижні, що встановлений на підприємствах АПК, незалежно від форм власності і господарювання, середня тривалість робочого дня становить 6,67 год. (40 год. : 6 дн.).

У зв'язку зі значною сезонністю сільськогосподарського виробництва та пов'язаною з нею нерівномірністю застосування праці розробляють за місяцями. При цьому фонд робочого часу за місяцями може відрізнятись не тільки внаслідок неоднакової кількості робочих днів, а й через можливі

коливання тривалості робочого дня за періодами року, чергових відпусток кожної професійної групи працівників, затрат праці в особистому господарстві. У напружені періоди сільськогосподарських робіт

(сівба, догляд за посівами, заготівля кормів, збирання врожаю та ін.) у разі потреби тривалість робочого дня для працівників рослинництва може збільшуватись до 10 год. з наступним зниженням в інші періоди польових робіт чи взимку до 5 год. Середньорічна тривалість робочого дня має становити 7 або 8 год. (згідно з прийнятим у господарстві розпорядком), виходячи з 40-годинного робочого тижня. Визначаючи планову кількість робочих днів на одного зайнятого на підприємстві, ураховують також установлений мінімум вихододнів на рік за категоріями працівників. Вихідною інформацією для визначення людських ресурсів є дані обліку працівників підприємства та їхніх сімей, звітність сільських рад про статевий і віковий склад сільського населення на початок планового року, а також звітні дані господарства.

Значно трудомістким у процесі складання балансу трудових ресурсів є визначення потреби у витратах праці за місяцями, передусім у рослинництві. Використовують такі методичні підходи:

- ◆ складають зведені плани механізованих і ручних робіт у вигляді графіка чи таблиці. Підсумки за місяцями показують помісячну потребу у витратах праці;

- ◆ витрати праці в рослинництві за місяцями року визначають множенням планових посівних площ сільськогосподарських культур на місячні нормативи затрат праці, обчислені на основі технологічних карт вирощування цих культур;

- ◆ ураховуючи значну трудомісткість і певне наближення розрахунків потреби витрат праці й чисельності працівників за місяцями, допускається розподіл їх з урахуванням фактичного стану за попередні роки з коригуванням на плановий період.

Витрати праці інженерно-технічних працівників, службовців і молодшого обслуговуючого персоналу, несезонних у промислових та обслуговуючих виробництвах, працівників тваринництва та інших сфер діяльності, де використання праці приблизно рівномірне протягом року, планують за місяцями на основі середньорічних даних.

Заключним етапом планування балансу трудових ресурсів є визначення надлишку чи нестачі робочої сили за місяцями року на основі порівняння планової потреби в ній із запасами праці, а також джерел покриття нестачі чи, навпаки, шляхів раціонального використання надлишку трудових ресурсів. Серед джерел додаткової робочої сили в першу чергу враховують наявні місцеві ресурси праці (зайняті в особистому підсобному і домашньому господарствах, незайняті в громадському виробництві пенсіонери), можливості залучення до сільськогосподарських робіт учнів, студентів та відпочиваючих шляхом створення таборів праці й відпочинку, використання на польових роботах службовців та інженерно-технічних працівників. Поряд із цим ряд господарств планують залучення працівників підприємств і установ міста.

У разі виникнення надлишку робочої сили передбачають розширення можливостей застосування праці й поліпшення її використання шляхом збільшення обсягів виробництва як сільськогосподарської, так і несільськогосподарської продукції, робіт і послуг населенню, іншим підприємствам та організаціям.

2. Планування фонду оплати праці

Регулювання соціально-економічних і трудових відносин на підприємствах незалежно від форм власності та господарювання здійснюються відповідно до Законів України «Про колективні договори і угоди», «Про підприємство в Україні» «Про оплату праці» [11], «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності», КЗпП України, інших актів чинного законодавства, на основі Генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України, Конфедерацією роботодавців України та всеукраїнськими профспілками та профоб'єднаннями галузей, регіональних угод та колективних договорів.

Згідно із Законом України «Про оплату праці» підприємство самостійно встановлює форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат.

Це передбачається в колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими угодами. Плануючи фонд оплати праці, ураховують те, що держава здійснює певною мірою регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом:

- ◆ установлення величини мінімальної заробітної плати (у розмірі, не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу) та інших державних норм і гарантій;
- ◆ оподаткування доходів працівників;
- ◆ установлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності; працівників підприємств, установ, організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету;
- ◆ регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів згідно з переліком, що його визначає Кабінет Міністрів України.

Слід особливо наголосити, що рівень оплати праці в сільському господарстві перебуває на останньому місці серед галузей економіки і вдвічі нижчий, ніж у цілому по народному господарстві.

Це потрібно враховувати як при побудові системи державного регулювання і підтримки сільськогосподарського виробництва, так і на рівні підприємств при удосконаленні системи оплати праці і матеріального стимулювання працівників.

Як при плануванні, так і під час обліку витрат на оплату праці, відповідно до діючого на підприємстві Положення про оплату праці, до складу цих витрат включають:

◆ основну і додаткову оплату праці грошми і натурою, нараховані за обсяг виконаних робіт, вироблену продукцію, відпрацьований час за прийнятими в господарстві нормами і розцінками;

◆ оплату за своєчасне та якісне виконання робіт;

◆ підвищену оплату на збиранні врожаю;

◆ доплати за майстерність, класність, стаж роботи за спеціальністю, за підвищення продуктивності й збереження поголів'я тощо;

◆ оплату праці за роботу у святкові дні та дні релігійних свят;

◆ оплату відпусток.

Плануючи фонд оплати праці, слід також ураховувати, що при відрядно- і акордно-преміальних системах оплати праці в рослинництві й тваринництві тарифний фонд оплати праці для визначення розцінок збільшується на 25-30 % залежно від особливостей виробництва у кожному підрозділі. У річному фонді оплати праці підприємства і за категоріями працюючих передбачають виплати з прибутку та інші виплати на матеріальне

стимулювання працівників. До цих виплат відносять матеріальну допомогу; оплату додатково наданих за рішенням трудового колективу (понад передбачену законодавством) відпусток працівникам; надбавки до пенсій; одноразові допомоги; доходи (дивіденди і відсотки), що виплачуються за акціями трудового колективу і вкладками працівників у майно підприємства, а також інші виплати, котрі здійснюються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, і спеціальних джерел.

Оплату праці керівників, спеціалістів та службовців (обслуговуючого персоналу), які не ввійшли до складу первинних госпрозрахункових підрозділів, планують за рахунок відповідної частини фонду оплати праці. Її розмір затверджує рада трудового колективу разом з профспілковим комітетом господарства, виходячи з чисельності цих категорій працівників згідно зі штатним розписом, фондом оплати праці за посадовими окладами і плановими доплатами за результатами роботи за рік. При цьому доплати і премії за підсумками року керівникам і спеціалістам понад установлені їм посадові оклади не можуть перевищувати середнього розміру доплат і премій у процентах до тарифного фонду оплати праці, нарахованого основним працівникам, зайнятим у виробничих галузях без надбавки за класність і стаж роботи.

Порядок оплати праці спеціалістів, які працюють у виробничих підрозділах, визначають колективи цих підрозділів самостійно за рахунок і в межах їхнього госпрозрахункового доходу (чистої продукції). Оплата праці керівників і спеціалістів, котрі відповідають за роботу певної галузі (рослинництва, тваринництва, промислового виробництва), здійснюється за результатами роботи галузей.

Річний фонд оплати праці для працівників усіх професій розраховують на 12 місяців за винятком тих, кого потрібно замінити під час відпустки (працівники тваринництва, сторожі та ін.). Для цих професій фонд оплати праці визначають на 12 місяців і без кількості робочих днів відпустки.

Стосовно професій, що належать до категорій робітників, річний фонд оплати праці планують з урахуванням оплати відпустки, за відсотком до річного планового фонду оплати праці. Розмір відсотка визначають як відношення тривалості відпустки до кількості робочих днів у році за відповідною категорією працівників. Для посадових осіб, інженерно-

технічних працівників і обслуговуючого персоналу кошти на оплату відпусток передбачають тільки тоді, коли ці працівники під час відпустки заміщаються іншими. У разі заміщення в порядку поєднання посад передбачена тільки доплата за поєднання. В умовах широкого переходу трудових колективів на підприємницький (комерційний) розрахунок, господарський підряд, оренду, коли матеріальне стимулювання працівників здійснюється зі створеного ними валового (госпрозрахункового) доходу (чи-стої продукції) і може визначатися із застосуванням біржових державних, ринкових, розрахункових та інших видів цін, розцінок (нормативів) від валового доходу і т. д., фонд оплати праці цих колективів планують на рівні базового, установленого під час розрахунку цін, нормативів, розцінок і змін, що плануються у виробництві.

3. У планах Планування продуктивності праці економічного і соціального розвитку та річних звітах сільськогосподарських підприємств розраховують такі показники продуктивності праці: вартість валової продукції рослинництва і тваринництва, виробленої з розрахунку на одного середньорічного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві, і на одну людину-годину з виокремленням у тому числі в рослинництві й тваринництві. Поряд з цим визначають трудомісткість виробництва (витрати праці на одержання одиниці кожного виду продукції). Оцінюючи продуктивність праці трактористів-машиністів, як допоміжний показник приймають виконання норм виробітку, змінний та сезонний виробіток в умовних еталонних гектарах; комбайнерів — зібрану площу й масу намолоченого зерна; шоферів — обсяг вантажоперевезень у тоннах і вантажообігу в тонно-кілометрах.

Обчислюючи вартість валової продукції рослинництва, обчислюють збір урожаїв всіх видів продукції (основної, супутньої і використаної побічної) планового року, посіви культур на зелене добриво, роботи, пов'язані із закладенням та вирощуванням молодих багаторічних насаджень і враховують зміни вартості незавершеного виробництва. При цьому вартість зерна і насіння олійних культур обчислюють за масою після доробки, а цукрових буряків — за заліковою вагою, кукурудзи на зерно в повній стиглості — за масою зерна (а не качанів), соломки льону і коноплі — за виходом продукції в перерахунку на волокно. Важливо не допустити повторного підрахунку однієї й тієї продукції. Так, зелену масу, використану для одержання силосу, сінажу, трав'яного борошна та інших штучно зневоднених кормів повторно у вартості цих продуктів не враховують.

Для садів, ягідників, виноградників та інших багаторічних насаджень у плодоносному віці обчислюють вартість вирощеного врожаю, а на закладенні й вирощуванні молодих насаджень - вартість на кінець першого року садіння і

щорічний приріст їхньої вартості під час вирощування (за порівняльними цінами).

У валовій продукції рослинництва враховують зміни вартості незавершеного виробництва у плановому році, зіставляючи його вартість на кінець і початок планового року. Обчислюючи вартість незавершеного виробництва, площі, засіяні озимими культурами і багаторічними травами, та площі, підготовлені для посіву ярих культур, множать на відповідні порівняльні ціни.

У валову продукцію тваринництва включають вартість продуктів, одержаних під час вирощування й господарського використання сільськогосподарських тварин (молока, вовни, яєць, меду, воску, каракульських шкур, шкур кроликів і хутрових звірів, гною тощо), вартість вирощеного малька і виловленої товарної риби в ставках і природних водоймах в умовах культурного рибництва; вартість вирощування худоби, птиці та інших тварин.

Вартість поголів'я, яке зважують, охоплює вартість маси приплоду й приросту за винятком падежу. Вартість валової продукції вирощування молодняку коней визначають множенням поголів'я молодняку, переведеного в основне стадо, і приросту (скорочення) поголів'я молодняку коней на кінець року, включаючи і реалізацію поголів'я, порівняно з наявністю на початок року, на відповідні порівняльні ціни.

Визначають середньорічну чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, а також планові витрати праці, поряд з прямими витратами праці й середньорічною чисельністю працівників у рослинництві й тваринництві обчислюють і розподілювані витрати на сільськогосподарське виробництво.

До затрат праці, що розподіляються на всі галузі господарства відносяться затрати з обслуговування живої тяглової

сили, вантажного автотранспорту, з поточного ремонту, заготівлі матеріальних цінностей (крім затрат праці житлово-комунального господарства і т.д.

Особливу увагу при плануванні продуктивності праці приділяють аналізу темпів росту продуктивності та оплати праці у плановому році по відношенню до базового року, а також обґрунтуванню шляхів підвищення продуктивності праці. Останнє можливе за рахунок:

- ◆ збільшення виробництва валової продукції сільського господарства;
- ◆ скорочення чисельності працівників на підприємстві і зменшення затрат праці внаслідок удосконалення технології та організації виробництва.

При плануванні росту продуктивності праці повинні бути враховані такі фактори: освоєння нової техніки і технологій; здійснення комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів; удосконалення технології виробництва; введення в експлуатацію нових цехів (виробництв) з промисловою технологією виробництва; впровадження прогресивних форм організації виробництва і праці; раціональна організація і підвищення продуктивності праці робітників обслуговуючих виробництв шляхом

механізації робіт і поліпшення нормування праці; підвищення професійної майстерності робітників і розповсюдження передового досвіду; удосконалення організації і техніки управління виробництвом; спрощення структури апарату управління; комп'ютеризації обліково-статистичних, розрахунково-бухгалтерських робіт. Слід ураховувати впливи на темпи росту продуктивності праці зміни в структурі виробництва, видах та асортименту продукції; спеціалізації і концентрації виробництва. Поряд з показниками виробництва валової продукції на середньорічного працівника і на одну людино-годину аграрні підприємства планують і обліковують трудомісткість продукції як витрати живої праці в людино-годинах на виробництво натуральної одиниці продукції. Методика обчислення виат живої праці з розрахунку на натуральну одиницю кожного виду продукції така сама, як і методика визначення собівартості.

МОДУЛЬ 3

Планування собівартості продукції та фінансовий план підприємства

Тема 3.1. Планування витрат і собівартості продукції

1. Протівитратний механізм АПК
2. Методи планування витрат і собівартості продукції
3. Норми і нормативи у плануванні витрат
4. Планування витрат на виробництво продукції
5. Визначення планової собівартості продукції

1. Протівитратний механізм АПК

Одним із головних шляхів підвищення рентабельності виробництва є різке скорочення витрат на виробництво і реалізацію продукції. Це зумовлено високим рівнем собівартості сільськогосподарської продукції в Україні через недосконалу технологію та організацію виробництва і, як наслідок, значну трудо-, енерго- і фондомісткість продукції.

Головною причиною високої собівартості є недосконалість економічного механізму. Довгі роки в народному господарстві діяв витратний механізм господарювання, суть якого зводилась до того, що, чим більші витрати, тим краща праця.

Основні причини переважання витратного методу господарювання:

- ◆ це втрата виробниками відчуття господаря;
- ◆ застарілий економічний механізм, який спонукає виробників нестримно залучати ресурси і приховувати резерви виробництва.

Слід назвати таку практику планування «від досягнутого».

Протівитратний механізм АПК — це спосіб функціонування сукупності економічних підойм та стимулів у системі економічного механізму з метою забезпечення зниження питомих виробничих витрат за зростання виробництва продукції на одиницю ресурсного потенціалу, підвищення її якості і збільшення маси споживчої вартості. Тобто елементи економічного механізму АПК (планування, госпрозрахунок; системи організації, оплати і стимулювання праці; ціноутворення; фінансово-кредит-ний механізм) у своїй сукупності й комплексному функціонуванні, що спрямовані на досягнення зазначеної вище мети, виступають водночас і елементами протівитратного механізму. На рівні підприємства дія планування як елемента протівитратного механізму ґрунтується на переході від принципу «за досягнутим» до принципу «від можливого». В основі останнього лежить нормативно-ресурсний метод планування. Об'єктивною основою раціонального використання всіх видів ресурсів є науково обґрунтоване нормування їх споживання.

Вдосконалення методики нормування праці й матеріальних ресурсів має бути спрямоване на досягнення не проміжних, а кінцевих результатів. Тобто ресурси слід виділяти під кінцеву продукцію. Для цього потрібно встановлювати нормативи затрат праці, палива, енергії тощо на виробництво

одиниці продукції (зерна, молока) з урахуванням різних технологій і рівнів продуктивності земельних угідь та худоби.

На рівні підприємства особлива роль у зниженні витрат належить плануванню оптимальної галузевої структури методами багатоцільової оптимізації. Результати кожного рішення аналізують, порівнюють з іншими варіантами оптимальних планів, одержаних за критеріями максимуму прибутку, валового доходу тощо, і на цій основі складають найбільш прийнятний план, який сприятиме зростанню доходів господарства як унаслідок збільшення виробництва і реалізації продукції, поліпшення її якості, так і за рахунок зниження витрат.

У кінцевому підсумку головним завданням противитратного механізму на підприємстві є пошук резервів зниження собівартості продукції. Головними об'єктами функціонування противитратного механізму АПК є виробничі формування. Нарівні підприємств та їхніх структурних підрозділів противитратний механізм формується і функціонує, відповідно, в системі господарського і внутрішньогосподарського розрахунку.

Насамперед це стосується системи матеріального стимулювання, котра здатна акумулювати в собі дію всіх елементів противитратного механізму. Однак широко застосовувані її форми спрацьовують на витратний метод господарювання, оскільки зорієнтовані на забезпечення зростання виробництва продукції без достатнього врахування рівня виробничих витрат та їхньої ефективності.

2. Методи планування витрат і собівартості продукції

У практиці планування витрат і собівартості продукції використовуються декілька методів: кошторисний, нормативний, розрахунково-конструктивний, економіко-математичний.

Кошторисний метод. У спеціальних таблицях плану складаються кошториси витрат відповідно до їх статей за культурами (групами), видами тварин (групами). Витрати розраховуються на основі технологічних карт або планових нормативів за елементами витрат на гектар площі, голову худоби, одиницю продукції. Головним недоліком цього методу є велика трудомісткість планових розрахунків.

Нормативний метод. Планування витрат і собівартості продукції базується на розроблених відповідно до конкретних умов виробництва науково обґрунтованих нормативах.

Розрахунково-конструктивний метод. Він базується на фактичній собівартості й визначенні розмірів зниження (підвищення) витрат за рахунок впливу техніко-економічних факторів. При цьому виділяють такі групи факторів:

1) підвищення технічного рівня виробництва за рахунок упровадження нової технології, механізації та автоматизації виробничих процесів, застосування нових сортів рослин, порід худоби, більш ефективних добрив, пестицидів тощо;

2) поліпшення організації виробництва і праці (удосконалення управління виробництвом, спеціалізації і концентрації, збільшення норм навантаження і виробітку, скорочення втрат робочого часу, ліквідація непродуктивних витрат, скорочення втрат від браку);

3) зміни обсягів і структури виробництва (відносно скорочення умовно-постійних витрат у разі збільшення обсягів виробництва продукції перш за все за рахунок підвищення врожайності й продуктивності худоби, зміни структури вироблюваної продукції);

4) вплив народногосподарських і галузевих факторів (зміни цін на матеріальні засоби та зміни в оплаті праці; зміни в розміщенні споживачів сільськогосподарської продукції і постачальників матеріальних засобів).

Особливо детально при цьому аналізують змінні й постійні витрати.

Змінні витрати прямо пропорційно залежать від обсягів виробництва. Економію від зниження змінних матеріальних витрат (E_m) обчислюють за формулою:

$$E_m = (N_b \cdot C - N_p \cdot C) \cdot O_p,$$

де N_b і N_p - норматив витрат кормів, насіння, добрив, нафтопродуктів тощо на одиницю продукції (робіт) відповідно у базовому і плановому періодах;

C - ціна одиниці продуктів і матеріалів;

O_p - плановий обсяг виробництва продукції, виконання робіт.

Економію витрат на заробітній платі (E_{zp}), що зумовлена зниженням трудомісткості, визначають за формулою:

$$E_{zp} = (P_b \cdot Z_b - P_p \cdot Z_p) \cdot O_p,$$

де P_b і P_p - трудомісткість одиниці продукції (робіт) у базовому і плановому періодах,

Z_b і Z_p - оплата людино-годин у базовому і плановому періодах.

Відносна (на одиницю чи 100 грн. валової продукції) економія постійних витрат є наслідком збільшення обсягів виробництва продукції, оскільки постійні витрати обернено пропорційні до цих обсягів. Економію (перевитрати) на постійних витратах (E_p) визначають за плановим приростом (зменшенням) виробництва продукції та питомою вагою цих витрат у собівартості:

$$E_p = [(O_p - O_b) \cdot a] : 100,$$

де O_p і O_b - обсяги виробництва в плановому і базовому періодах;

a - відсоток постійних витрат у собівартості базового періоду.

Результати розрахунків щодо впливу всіх факторів на собівартість продукції зводять до загальної форми, де й визначають планову собівартість.

На особливу увагу заслуговують фактори, що пов'язані зі зростанням собівартості, але, водночас, підвищують ефективність виробництва.

Для ефективної планово-аналітичної роботи і підвищення якості управлінських рішень необхідно організувати роздільний управлінський облік, який інформуватиме про рівень постійних і змінних витрат і вестиметься за такими їх групами:

- змінні витрати, які змінюються пропорційно обсягу виробництва. Це витрати на насіння, продуктивний корм, добрива, оплату праці основного виробничого персоналу, пальне і мастильні матеріали, електроенергію, транспортні витрати тощо;

- постійні витрати, які не пов'язані зі змінами обсягів виробництва. До них належать амортизаційні відрахування, підтримуючі корми, засоби захисту рослин і тварин, орендна плата, проценти за користування кредитом, витрати на утримання апарату управління та ін.;

- змішані витрати, які складаються з постійної та змінної частин. Наприклад, витрати на поточний ремонт обладнання, поштові, телеграфні, канцелярські витрати тощо.

Недоліком традиційних методів планування собівартості (кош-торисний, нормативний, розрахунково-конструктивний) є велика трудомісткість розрахунків для кожного варіанта плану. Тому застосовують економіко-математичні методи на основі використання виробничих функцій.

Основними факторами, які формують величину собівартості продукції, є: рослинницької - урожайність сільськогосподарських культур, трудомісткість виробництва, продуктивність праці та рівень її оплати, концентрація і спеціалізація виробництва, фондооснащеність тощо; тваринницької - продуктивність поголів'я, трудомісткість виробництва, продуктивність праці й рівень її оплати, собівартість кормів та їх збалансованість за перетравним протеїном, концентрація та спеціалізація виробництва тощо.

3. Норми і нормативи у плануванні витрат

Обґрунтована нормативна база охоплює сукупність трудових, матеріальних і фінансових норм і нормативів, різних за рівнем деталізації, а також порядок і методи їх розроблення і використання в процесі планово-економічних та інших розрахунків.

Розрізняють такі групи норм:

- норми використання основних виробничих фондів;
- норми використання оборотних засобів (сировини, матеріалів);
- норми затрат праці та трудомісткості продукції (норми виробітку, норми використання робочого часу);
- норми організації виробничих процесів (витрат часу на ремонт машин, створення запасів сировини, матеріалів);
- норми якості продукції (вміст корисної речовини в продукті, показники надійності й довговічності);
- питомі капіталовкладення, норми окупності капітальних вкладень;
- норми витрат виробництва та обігу, норми рентабельності.

Для землеробства розроблені норми витрат мінеральних добрив, хімічних і біологічних засобів захисту рослин, а для тваринництва - норми витрат кормів на 1 голову тварин чи одиницю продукції, нормативи страхових запасів кормів, норми витрат на медикаменти і засобів для дезинфекції. У галузі механізації встановлені нормативи потреби в тракторах і

сільськогосподарських машинах, витрат на технічне обслуговування, ремонт і зберігання техніки, змінний, денний і річний виробіток.

Більшість із цих норм і нормативів усереднено для великої сукупності господарств, тому їх застосовують для управління економікою на державному та регіональному рівнях. На сільськогосподарських підприємствах використовують переважно норми виробітку та обслуговування, тарифні ставки і посадові оклади, норми витрат палива і мастила для роботи тракторів, комбайнів, автомобілів, норми використання пестицидів, норми внесення органічних і мінеральних добрив, норми годівлі тварин, амортизаційних відрахувань, страхових платежів і т. д. Зазначені норми є недостатньо узгодженими між собою складовими елементами нормативної бази господарства. До того ж використання первинних норм витрат робить досить трудомістким процес планування й ускладнює оперативний контроль за роботою трудових колективів.

Виходячи з цього в планово-економічній роботі підприємств доцільними слід вважати розробку і використання укрупнених нормативів прямих витрат на виробництво продукції. Останні базуються на прийнятій у господарстві технології вирощування сільськогосподарських культур, утримання поголів'я худоби і первинних елементах нормативної бази (нормах виробітку, обслуговування поголів'я, внесення добрив, висіву насіння, витрат кормів, палива тощо).

Процес визначення планових показників на основі системи взаємно узгоджених нормативів називається нормативним плануванням.

Маючи таку систему нормативів, на ПК легко уточнити зведені нормативи витрат, якщо внести відповідні зміни в первинні норми витрат, ціни на певні ресурси і т. д. Використання ПК у процесі виконання зазначених робіт особливо ефективно тому, що практично всі нормативи витрат вимагають щорічного (а нерідко і щомісячного чи сезонного) уточнення. І якщо натуральні норми і нормативи більш-менш стабільні протягом декількох років, то вартісні слід щорічно уточнювати у зв'язку зі змінами цін і собівартості продукції. У більшості господарств прямі витрати з рослинництва планують на підставі технологічних карт чи попередньо розроблених згідно з ними укрупнених нормативів. Поряд з цим визначають планові прямі витрати за їх середньою величиною за попередні роки, скоригувавши їх на зміну цін стосовно матеріальних ресурсів і послуг та вилучивши непродуктивні витрати.

Основним плановим документом при обґрунтуванні нормативів прямих витрат у рослинництві з праці, її оплати, витрат палива і мастильних матеріалів, з робіт і послуг вантажного автомобільного транспорту, живої тягової сили, електропостачання тощо є технологічні карти. Використання їх упродовж тривалого періоду в майже незмінній формі сприяло виробленню належних навичок їх складання. Перевага технологічних карт полягає також у їхній простоті, доступності користування для рядових виконавців планів.

При розробці укрупнених нормативів витрат, доцільно використовувати:

◆ типові технологічні карти, підготовлені науково-дослідними установами;

◆ звітні дані конкретного господарства та усереднені дані по району за три останні роки; ◆ звітні і планові дані господарств з належною організацією планово-економічної роботи.

Певні труднощі пов'язані з необхідністю розробки укрупнених нормативів витрат у рослинництві по кожній культурі у двох варіантах - на календарний рік із розподілом кожної статті витрат на витрати минулого року і витрати планового року [97, с. 308—310]. Нема проблем з такими статтями витрат, як затрати праці та її оплата, пальне і мастильні матеріали, насіння, добрива, засоби захисту рослин, роботи і послуги, оскільки нормативи тут обчислюють за чотирма періодами виконання сільськогосподарських робіт, виділяючи основний обробіток ґрунту, передпосівний обробіток ґрунту і посів, догляд за посівами, збирання врожаю.

Що до таких статей витрат, як амортизаційні відрахування і "ремонт основних засобів," то їх розподіляти за періодами робіт доцільно пропорційно витраченому пальному.

Згідно з прийнятим порядком планування витрат у річному плані сільськогосподарського підприємства окремо планують витрати минулих років і витрати планового року. Визначаючи витрати минулих років, які відносяться на собівартість продукції планового року, використовують бухгалтерські дані за минулий рік. При цьому витрати, що їх обліковують за культурами (посів озимих, глибока зяблева оранка під цукрові буряки), відносять на відповідні культури, а ті, що обліковуються за видами робіт (оранка зяблева звичайна, внесення добрив тощо), розподіляють за культурами пропорційно площі посіву кожної культури на полях, де виконані ці роботи. Витрати планового року планують на основі технологічних карт.

Укрупнені нормативи у тваринництві розраховують за такими статтями прямих витрат: витрати праці (людино-годин); оплата праці за тарифом і всього (грн.); корми (ц кормових одиниць) і сума (грн.); роботи і послуги — обсяги робіт та їх вартість (автотранспорт, тонно-кілометри і грн.); транспортні роботи на тракторній тязі (тонно-кілометри чи умовні еталонні гектари і грн.); жива тяглова сила (коне-дні і грн.); електропостачання (кВт год. і грн.); водопостачання (м³ води і грн.); тепlopостачання (Гкал. і грн.); амортизаційні відрахування (грн.); ремонти (грн.); витрати медикаментів і засобів дезінфекції (грн.); страхові платежі (грн.); інші прямі витрати (грн.). Нормативи прямих витрат розраховують за кожною виробничою групою тварин на 1 голову тварин (100 голів птиці) та на одиницю продукції. При цьому нормативи встановлюють на се-редньорічну голову, на строк перебування тварин у даній виробничій групі чи вирощування. Як у рослинництві, так і у тваринництві нормативи диференціюють за типами

технології виробництва. Нормативи прямих витрат розраховують відповідно до чинної методики планування, обліку витрат і обчислення собівартості сільськогосподарської продукції.

4.Планування витрат на виробництво продукції

Собівартість продукції (робіт, послуг) — це витрати підприємства, пов'язані з виробництвом і збутом продукції, виконанням робіт та наданням послуг (далі - собівартість продукції). Собівартість продукції є узагальненим показником, який характеризує всі сторони виробничої діяльності господарства. Від її рівня залежить рентабельність підприємства, окремих його виробних одиниць галузей, культур чи видів продукції.

Витрати на виробництво планують одночасно і в безпосередньому зв'язку з розрахунками врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, агрохімічних і зоотехнічних заходів, що забезпечують запрограмований вихід продукції. При цьому виробничі витрати узгоджують із наявними ресурсами, включаючи і придбання, а також ураховують їх ефективність та кількісний вплив на величину врожайності культур і продуктивності тварин.

Галузеві особливості передбачені «Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» [84]. Згідно з ними усі витрати за характером виконання і функціональним призначенням можна поділити на такі групи: операційні витрати, що виникають в процесі операційної діяльності підприємства; фінансові витрати;

витрати, що виникають у процесі звичайної діяльності і не є операційними та фінансовими; надзвичайні витрати.

Операційні витрати розподіляють на такі: що включаються у виробничу собівартість продукції: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; загальновиробничі витрати; що не включають у виробничу собівартість продукції: адміністративні витрати; витрати на збут; інші операційні витрати. Витрати операційної діяльності групуються за такими економічними елементами: матеріальні витрати; витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; амортизація; інші операційні витрати.

Витрати поділяють на основні та накладні. Перші пов'язані з безпосереднім виконанням технологічних операцій з виробництва продукції, а другі - з управління та обслуговування діяльності підрозділу (бригади, цеху, ферми тощо), галузі чи підприємства в цілому. Кожне підприємство самостійно встановлює перелік і склад статей калькулювання, виробничої собівартості. Прямі витрати на оплату праці включають суми основної і додаткової оплати праці працівників, які нараховуються згідно з прийнятою підприємством системою оплати праці і які відносяться на конкретний об'єкт обліку витрат. При нарахуванні оплати праці натурою продукція оцінюється в порядку, передбаченому податковим законодавством. У рослинництві затрати праці і витрати на її оплату планують за сільськогосподарськими культурами (групами культур), виходячи з їх планових посівних площ і нормативів зазначених вище витрат з розрахунку на одиницю площі. Нормативи визначають, як правило, за нормативними технологічними картами.

Відрахування на соціальні заходи включають відрахування на пенсійне забезпечення і на соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства та інші соціальні заходи. Вони здійснюються переважно за встановленими законодавством нормами. Сільськогосподарські підприємства, що сплачують фіксований сільськогосподарський податок [10], планують тільки відрахування до фонду соціального страхування, що пов'язані з виробничим травматизмом і профзахворювання (0,2 %) і на випадок безробіття (1,9 % від зарплати).

До прямих матеріальних витрат відносять витрати цінностей (матеріалів), використаних безпосередньо на виробництво конкретного виду продукції, включаючи ті, що пов'язані з: а) підготовкою та освоєнням випуску продукції (суми цих витрат відносяться на собівартість продукції з початку її виробництва); б) виконанням технологічного процесу з виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг (сировина, насіння, паливо, енергія, добрива, засоби захисту рослин, ліки, корми, інструмент, пристрої та інші засоби і предмети праці, а також матеріали); в) проведенням поточного ремонту, технічного огляду і технічного обслуговування основних виробничих засобів, у тому числі взятих у тимчасове користування за угодами операційної оренди, за винятком їх реконструкції і модернізації;

г) забезпечення працівників спеціальним одягом і взуттям, захисними пристроями та спеціальним харчуванням у випадках, передбачених законодавством, коли ці суми можна віднести на відповідний об'єкт.

Матеріальні ресурси та послуги, що входять до «Матеріальних витрат», оцінюються запервісною вартістю. Первісною вартістю запасів, що придбаваються за плату, визначається собівартість, до складу якої входять такі витрати: а) суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцеві), заввирахуванням непрямих податків; б) суми ввізного мита; в) суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, що не відшкодовуються підприємству; г) транспортно-заготівельні витрати.

Первісною вартістю запасів (кормів, насіння тощо), що їх виготовляють підприємства власними силами, визначається протягом року планова (нормативна) собівартість їх виробництва, яка вкінці року доводиться до рівня фактичних витрат.

До статті «Насіння та садивний матеріал» включають вартість насіння та садивного матеріалу власного виробництва і придбаного, які використовуватимуться для посіву (садіння) відповідних сільськогосподарських культур та насаджень, крім молодих багаторічних насаджень, закладення яких здійснюється за рахунок капітальних вкладень. При поточному плануванні вартість насіння й садивного матеріалу за культурами обчислюють множенням його маси, запланованої для висіву, на фактичну (очікувану) собівартість вирощування і доведення до посівних кондицій, коли використовують насіння, вирощене в передплановому році; на планову собівартість насіння врожаю планового року і ціну придбаного. У

вартість насіння, одержаного в порядку обміну, включають собівартість зданого зерна, доплати за посівні кондиції одержаного й витрати з обміну. При цьому слід мати на увазі таке:

- ◆ у вартість насіння і садивного матеріалу включають витрати на його очищення, сортування, зберігання та завезення в господарство;

- ◆ витрати на підготовку насіння до посіву (протруювання, сортування тощо), навантаження та транспортування його до місця посіву не включають у вартість насіння, а відносять на виробництво певної сільськогосподарської культури (групи культур) за відповідними статтями витрат (оплата праці, пальне і т. д.);

- ◆ витрати на насіння озимих на зерно і зелену масу, багаторічних трав, які посіяли в передплановому році, включають до складу витрат минулих років, а на посіви під урожай наступного за плановим року — до складу витрат незавершеного виробництва.

Вартість добрив і засобів захисту рослин та тварин обчислюють, виходячи із запланованої маси їх використання за культурами, групами тварин і чинними цінами. При цьому вартість мінеральних добрив і засобів захисту рослин та тварин обчислюють за цінами їх придбання з урахуванням витрат на завезення, торф - за витратами на його заготівлю, органічні добрива - за нормативною собівартістю.

У вартість органічних добрив включають витрати на вирощування сидеральних культур. Витрати на підготовку добрив і засобів захисту рослин і тварин, навантаження їх у транспортні засоби і розкидачі, вивезення в поле та внесення в ґрунт чи обробіток посівів списують на конкретну сільськогосподарську культуру (групу культур) за відповідними статтями витрат (оплата праці, пальне тощо) і в дану статтю не включають. Вартість біопрепаратів, пестицидів, ліків, дезінфекційних засобів, придбаних за рахунок асигнувань з бюджету, не включають до складу виробничих витрат і списують на зменшення сум цільового фінансування.

Загальноприйнята методика визначення вартості мінеральних добрив, в основу якої покладено розрахунок середньої ціни 1 т азотних, фосфорних і калійних добрив у фізичній масі чи у 100 % діючої речовини, не забезпечує необхідної точності планування вартості добрив. Це стосується і пестицидів. Адже вміст діючої речовини в добривах і пестицидах істотно відрізняється. Велика різниця і в цінах 1 т фізичної маси і діючої речовини окремих азотних, фосфорних і калійних добрив. Порівнюючи вартість мінеральних добрив, передбачених планом їх придбання, з вартістю встановлених при обґрунтуванні нормативів, визначають суму коригування витрат на добрива для культур у річному плані господарства. Такий методичний підхід забезпечує достатню точність планових розрахунків.

Аналогічно з урахуванням потреби пестицидів обґрунтовують вартісні нормативи витрат на захист рослин від шкідників, хвороб і бур'янів. За роками його коригують з урахуванням планового використання пестицидів і біологічних засобів захисту рослин.

У витрати на захист тварин включають вартість використаних біопрепаратів, медикаментів, засобів для проведення дезінфекцій, інструментів, засобів для перев'язки, які мають бути придбані за рахунок коштів підприємства, а також витрати на застосування їх у тваринництві. При цьому виходять з рекомендованих норм і конкретних умов господарювання. З урахуванням кількості цих засобів і цін придбання розробляють річні нормативи витрат у розрахунку на одну середньорічну голову за видами і статево-віковими групами тварин і птиці. Вартість засобів із захисту тварин, що їх буде придбано за рахунок асигнувань із бюджету, в цю статтю не включаються.

У статті «Корми» відображають вартість кормів як добуток визначеної раніше потреби кормів за їх видами і групами тварин, щодо яких обчислюється собівартість продукції на середню вартість 1 ц кормів за їх видами. При визначенні середньої вартості корми врожаю передпланового року, що наявні на початок року, оцінюють за фактичною (очікуваною) собівартістю їх виробництва, урожаю планового року - за плановою собівартістю, а куповані — за цінами придбання. Надходження кормів власного виробництва, за міжгосподарськими зв'язками, придбання та надходження від обліку пов'язують із даними раніше складеного «Балансу продукції рослинництва».

У вартість концентрованих кормів, одержаних за обміном, включають вартість зданого в обмін зерна, витрати з його доставляння на обмінний пункт і одержаних господарством кормів, а також різницю між вартістю одержаних від обміну кормів і зданого в обмін зерна.

При визначенні середньої вартості зелених кормів ураховують середньозважену вартість продукції сіяних кормових культур і природних кормових угідь з урахуванням витрат на їх поліпшення, віднесених на плановий рік. Корми, одержані з власних пасовищ без будь-яких трудових і матеріальних затрат, не оцінюються, але обов'язково враховують у балансі кормів. На цю статтю відносяться також витрати на приготування кормів у кормоцехах та кормокухнях. Ці суми відносяться безпосередньо на відповідні види і групи тварин прямо або розподіляються між ними пропорційно масі кормів, які мають бути згодовані в плановому році. Витрати з транспортування кормів змісць постійного зберігання до кормоцехів або безпосередньо на ферму не включають у вартість кормів, а відносять на відповідні статті витрат (оплата праці, пальне і мастильні матеріали тощо). На особливу увагу заслуговує методологія вартісної оцінки продукції власного виробництва.

Згідно з «Методичними рекомендаціями» ця продукція оцінюється за її собівартістю. Однак така методика призводить до необ'єктивної оцінки ефективності окремих галузей у господарстві. Тому в країнах з ринковою економікою поширена практика оцінки продукції власного виробництва за ринковими цінами, що діють на момент виробничого споживання даної продукції.

5. Визначення планової собівартості продукції

Заплановані витрати, включаючи загальновиробничі, за культурами (групами культур), видами та групами тварин і птиці, виконуваними роботами під урожай майбутніх років, що їх планують як незавершене виробництво, становлять **собівартість продукції чи робіт**. Поряд із цим обчислюють **собівартість одиниці продукції**, робіт незавершеного виробництва й робіт з поліпшення якості земель, здійснюваних за рахунок власних коштів господарства.

Розрахунок собівартості продукції (робіт, послуг) здійснюють у такій логічній **послідовності**: розподіляють між окремими об'єктами планування та обліку витрати з утримання необоротних активів; визначають собівартість робіт та послуг допоміжних виробництв; розподіляють загальні витрати: на зрошення та осушення земель, включаючи витрати на утримання меліоративних споруд; на вапнування та гіпсування фунтів та на утримання полезахисних смуг; списують частину витрат бджільництва на сільськогосподарські культури, що запилюються; розподіляють бригадні, фермські, цехові та загальновиробничі витрати; визначають загальну суму виробничих витрат за об'єктами планування та обліку; визначають собівартість продукції рослинництва; розподіляють витрати з утримання кормоцехів; визначають собівартість продукції тваринництва і промислових виробництв; визначають собівартість товарної продукції рослинництва, тваринництва та промислових виробництв.

Об'єкти планування та обліку виробничих витрат (пшениця озима, основне стадо великої рогатої худоби тощо) **і калькулювання продукції** (1 ц зерна і зерно відходів; 1 ц молока і 1 голова приплоду, 1 тис. шт. розсади і т. д.) визначено у джерела літератури

Продукція рослинництва. Собівартість продукції за видами сільськогосподарських культур визначається: а) зерна, насіння соняшнику - франко-тік (франко-місце зберігання); б) соломи, сіна - франко-місце зберігання; в) цукрових буряків, картоплі, овочів, баштанних культур, коренеплодів - франко-поле (місце зберігання); г) плодів, ягід, винограду, овочів закритого ґрунту, продукції квітництва - франко-пункт приймання (зберігання); д) соломки та трести льону, конопель - франко-пункт зберігання чи переробки (на підприємстві); е) зеленої маси на корм - франко-місце споживання; є) зеленої маси на силос, трав'яного борошна, сінажу, гранул - франко-місце силосування, сінажування, виробництва борошна, гранул. Усі наступні витрати на виконання операцій з підготовки продукції до реалізації та її проведення відносять на витрати зі збуту.

Зернові культури. Витрати на вирощування і збирання зернових культур (включаючи витрати з доробки зерна на току в межах календарного року) становлять собівартість зерна, зерновідходів та соломи. При розрахунках собівартості в першу чергу із загальної суми витрат виключають собівартість соломи (полови), стебел кукурудзи. Собівартість соломи, гички, стебел кукурудзи і соняшнику, капустиного листя та іншої побічної продукції

рослинництва визначають, виходячи із розрахунково-нормативних витрат на їх збирання, транспортування, скиртування й інші роботи відповідно до прийнятої у господарстві технології

Решту витрат розподіляють між зерном і зерновідходами, при цьому зерно приймається за одиницю, а зерновідходи прирівнюються до нього за коефіцієнтом, який розраховують за вмістом у них повноцінного зерна. У разі вирощування товарного насіння зернових культур загальну суму витрат, включаючи додаткові витрати, що безпосередньо пов'язані з одержанням насінневого зерна відповідних репродукцій (без вартості рядового зерна та зерно-відходів), розподіляють між цими класами насіння (супереліта, еліта, першої та другої репродукції) пропорційно його вартості за реалізаційними цінами.

Собівартість 1 ц насіння визначають діленням суми витрат, віднесених на насіння відповідного класу, на його масу після доробки.

Собівартість 1 ц зерна кукурудзи визначають діленням витрат на вирощування і збирання продукції (без вартості кукурудзиння) на масу сухого зерна повної стиглості при базовій (14 % вологості). Перерахунок качанів кукурудзи повної стиглості в сухе зерно здійснюють за середніми фактичними даними вологості, який установлюють за даними реєстрів накладних на прийняте заготівельними організаціями зерно.

Технічні культури виділяють у самостійні об'єкти планування та обліку витрат. Собівартість 1 ц продукції обчислюють так само, як і для зернових. Із загальних витрат виключають вартість побічної продукції (гичка, солома, стебла тощо), оціненої за нормативно-розрахунковими витратами на її заготівлю, а решту суми становить собівартість основної продукції. Якщо від вирощування технічної культури чи групи культур одержують декілька видів продукції (соломка і насіння льону-довгунця, тютюнова і махоркова сировина), витрати між ними розподіляють пропорційно вартості продукції за реалізаційними цінами. Це стосується і лікарських та ефіроолійних культур. Собівартість цукрових буряків (фабричних і маточних) обчислюють за фізичною масою коренеплодів. Зниження собівартості при цьому забезпечує не тільки поліпшення використання ресурсів, а й зумовлює підвищення їх забрудненості й засміченості. Згідно з чинною методикою обчислення собівартості це можливо також у разі обліку картоплі й кормових коренеплодів. Щоб усунути цю суперечність, ряд господарств беруть до уваги корисну масу врожаю.

Для визначення собівартості продукції **льону та конопель** одержане насіння оцінюють за нормативно-розрахунковою (плановою) вартістю, виходячи із витрат на підготовку та обмолот стебел, транспортування та обробку насіння. Решту (без вартості насіння) загальної суми витрат на вирощування льону чи конопель відносять на соломку. Собівартість соломки визначають діленням зазначених витрат на фізичну масу. Собівартість трести льону-довгунця чи конопель включає вартість соломки і витрати на її розстилання, перегортання, підняття зі стелищ тощо.

У спеціалізованих господарствах, **деовочеві, баштанні, плодові та ягідні культури** є розвиненими галузями, витрати планують і обліковують щодо кожної культури. У господарствах, де ці галузі допоміжні, об'єктами планування витрат є овочі відкритого ґрунту, овочі закритого ґрунту, баштанні продовольчі культури, плодові культури, ягідники й виноградники. Віднесені на основну продукцію витрати розподіляють між її видами пропорційно виручці від її реалізації.

Собівартість 1 ц продукції **кормових культур** обчислюють діленням витрат на вирощування, збирання і транспортування продукції до місць зберігання на валовий збір. Із площ однорічних і багаторічних трав збирають по декілька видів продукції, тому витрати між ними розподіляють пропорційно валовому збору умовної продукції. Для її обчислення застосовують такі коефіцієнти: однорічні трави на сіно 1ц - 1,0; насіння 1 ц - 9,0; солома 1ц - 0,1 і зелена маса 1 ц - 0,25; багаторічні трави відповідно - 1,0; 75,0; 0,1 і 0,3.

Собівартість центнера готового силосу та сінажу визначається вартістю закладеної зеленої маси і витрат на транспортування (включаючи вартість використаної плівки, консервантів та інших компонентів). Загальна сума витрат ділиться на фізичну масу одержаного готового силосу чи сінажу.

Більш детально особливості визначення собівартості продукції інших галузей рослинництва (тютюнова сировина, продукція лікарських та ефіроолійних культур, хміль, квіти, гриби тощо), а також планування витрат незавершеного виробництва висвітлено в [84; 86, с. 52 - 63].

Собівартість продукції тваринництва включає витрати на утримання поголів'я худоби, птиці, кролів, звірів. Обчислюючи її, від загальної суми витрат віднімають вартість гною та іншої побічної продукції. У собівартість гною і пташиного посліду включають вартість підстилки, нормативно-розрахункові витрати на транспортування, подрібнення підстилки, прибирання, навантаження, транспортування й зберігання гною. У витрати також включають амортизаційні відрахування, вартість ремонтів та інші витрати на утримання гноєсховищ, гноєтранспортерів. Собівартість тонни гною визначають діленням загальної суми витрат на його фізичну масу. Кількість рідкого гною переводять у звичайний гній виходячи зі вмісту сухих речовин [86, с. 97]. Вартість іншої побічної продукції (такої, як вовна, линька, пух, перо, міражні яйця, м'ясо півників яєчних порід, забитих у добовому віці, м'ясо забитих звірів, шкури забитих тварин) визначають за цінами можливої реалізації та іншого використання. Її вартість відносять на зменшення витрат на утримання відповідних видів і груп худоби (птиці).

У **молочному скотарстві** обчислюють собівартість 1 ц молока й однієї голови приплоду. Собівартість однієї голови приплоду прирівнюється до вартості 60 кормо-днів утримання корови. Собівартість одного кормо-дня розраховують діленням усієї суми витрат на утримання основного стада корів на кількість кормо-днів. Для визначення собівартості 1 ц молока необхідно

загальну суму витрат на утримання корів (без вартості приплоду і побічної продукції) розділити на кількість центнерів одержаного молока.

Визначення собівартості продукції вирощування та відгодівлі худоби і птиці. Продукцією вирощування та відгодівлі худоби і птиці (**великої рогатої худоби, свиней, овець, кролів, птиці**) є приріст живої маси, одержаний за рік. Цей приріст визначається як різниця між живою масою поголів'я на кінець року та тим, яке вибуло протягом року (включаючи загиблих), і живою масою приплоду та масою тварин і птиці, що надійшли в групу впродовж року та які були на початок року. Собівартість 1 ц приросту живої маси визначають діленням загальної суми витрат на утримання відповідної групи худоби чи птиці (без вартості побічної продукції) на кількість центнерів приросту живої маси. **Собівартість живої маси** молодняку тварин і тварин на відгодівлі та птиці всіх вікових груп визначають виходячи з витрат на їх вирощування і відгодівлю в поточному році (без вартості побічної продукції), вартості худоби і птиці, що були в групі на початок року та надійшли з основного стада чи з інших груп, ферм і підприємств та вартості приплоду (без вартості загиблих тварин). Кількість живої маси становить масу тварин, що реалізовані, забиті, переведені в інші групи та залишені на кінець року. Собівартість 1 ц живої маси худоби і птиці визначають діленням їх вартості на кількість центнерів живої маси (без маси тварин, що загинули). На підставі розрахованої вартості 1 ц живої маси обчислюють собівартість худоби, яка реалізується, переведена в основне стадо, забита на м'ясо, а також тієї, що залишається на підприємстві на кінець року.

У м'ясному скотарстві одну голову приплоду оцінюють виходячи з

його живої маси і планової собівартості 1 ц живої маси телят при відлученні. Собівартість приросту живої маси телят до 8-місячного віку (включаючи масу одержаного приплоду) складається із витрат на утримання корів і нетелів (останніх за 2 місяці розтелення переводять в основне стадо) і телят до 8-місячного віку (без вартості побічної продукції та молока, які оцінюються за реалізаційними цінами). Собівартість 1 ц живої маси визначають діленням суми витрат, віднесених на приплід і приріст живої маси телят до 8-місячного віку і балансової вартості телят, що були в цій групі на початок року, на загальну живу масу телят до 8 місяців, відлучених від маток (без маси тварин, що загинули) та тих, що залишились під матками на кінець року. Розрахована собівартість 1 ц використовується для оцінки телят, що залишились під матками на кінець року та переведені в старші групи. Що ж до методики визначення собівартості приросту маси та живої маси молодняку старше 8 місяців та худоби на відгодівлі, то вона не відрізняється від викладеної вище з молочного скотарства.

У свинарстві витрати на утримання основного стада свиней (свиноматок з поросятами до їх відлучення та кнурів) становитимуть собівартість ділового приплоду і приросту живої маси. Собівартість 1 ц живої маси поросят на час їх відлучення від свиноматок визначається діленням

вартості поросят під матками на початок року і витрат на основне стадо за поточний рік на живу масу (без па-діжу) поросят, які мають бути відлучені та які залишатимуться під матками на кінець року. Собівартість 1 ц приросту маси та живої маси свиней інших груп (на дорощуванні та відгодівлі) визначається як і по великій рогатій худобі на вирощуванні та відгодівлі.

У неспеціалізованих підприємствах собівартість валового приросту живої маси свиней (включаючи живу масу приплоду) визначають в цілому по галузі діленням витрат на утримання всіх груп свиней на кількість приросту.

Собівартість продукції **вівчарства** складається із витрат на утримання дорослого поголів'я і молодняку тварин, а також на їх стриження. Виробничі витрати у вовняно-м'ясному вівчарстві розподіляють між видами продукції (вовною, приростом живої маси, приплодом). Молоко і шкіри загиблих тварин вважаються побічною продукцією й оцінюються за можливими цінами реалізації, а гній - за нормативно-розрахунковою вартістю. Ягнят романівської породи в момент їх народження оцінюють у розмірі 12%, каракульських - 15 %, а всіх інших порід - 10 % загальної суми витрат на утримання овець основного стада. Загальну суму витрат на утримання овець (без вартості побічної продукції та приплоду) розподіляють між вовною (1ц вовни прирівнюється до 5 одиниць) та приростом живої маси, 1 ц якого береться за одиницю. Витрати на утримання стригального пункту стриження овець, класування, пакування, маркування вовни відносять безпосередньо на собівартість вовни. Вартість ягнят на момент відлучення від маток складається із собівартості приплоду та витрат на приріст їхньої живої маси до відлучення.

У **птахівництві** для дорослого поголів'я визначають собівартість яєць, для молодняку птиці - приріст живої маси, для інкубації - добових пташенят. При цьому із загальної суми витрат на доросле поголів'я виключають вартість посліду та іншої побічної продукції, і ця різниця дорівнюватиме собівартості яєць. Для молодняку птиці виключають ще вартість запланованого виходу яєць від молодих курочок до переводу в основне стадо, оцінених за цінами можливої реалізації. Собівартість добових пташенят становлять вартість закладених в інкубатор яєць і витрати з їх інкубації без урахування використовуваних відходів, міражних яєць і забитих у добовому віці півників за ціною можливої реалізації чи використання.

Тема 3.2. Фінансовий план підприємства

1. Обґрунтування та розробка фінансової стратегії аграрного підприємства.
2. Фінансовий план, його сутність, структура і зв'язок з іншими розділами плану.
3. Методика фінансового планування. Алгоритм розробки фінансового плану. Мета складання фінансового плану. Довгостроковий фінансовий план.
4. Планування прибутковості підприємства. Методи планування операційного прибутку: прямий; за показниками витрат на 1 грн продукції; економічний (аналітичний) метод.

5. Планування розподілу прибутку і потреби у зовнішньому фінансуванні.

1. Фінансовий план, його будова і зв'язок з іншими розділами плану

Фінансове планування — це визначення обсягу фінансових ресурсів, необхідних для виробничо-господарської діяльності підприємства, а також джерел їх надходження. Мета його складання полягає у взаємоузгодженні доходів і витрат.

Основними завданнями фінансового планування є: забезпечення виробничої та інвестиційної діяльності необхідними фінансовими ресурсами; визначення напрямів ефективного вкладення капіталу, оцінка раціональності його використання; виявлення та мобілізація резервів збільшення прибутку за рахунок поліпшення використання матеріальних, трудових та грошових ресурсів.

Фінансовий план включає такі складові: план обсягів реалізації продукції; план доходів і витрат (прибутків і збитків); план руху грошових коштів (бюджет руху готівки); плановий баланс активів та пасивів підприємства; розрахунок точки беззбитковості; письмовий виклад результатів фінансового планування. До фінансового планування тісно примикають, хоч і належать до більш загальних елементів фінансового менеджменту, складання довгострокового плану (бюджету), капіталовкладень та оцінка інвестиційних проектів, а також довгострокова стратегія фінансування підприємства. Одним із головних обов'язків фінансового менеджера підприємства є періодичне (щомісячне, щоквартальне, щорічне) складання пояснювальних записок до вихідних форм фінансового стану підприємства з розрахунковими показниками і детальним аналізом відхилень (від планових показників попереднього року, середніх показників по району, показників кращих підприємств району чи області та підприємств-конкурентів) з рекомендаціями щодо усунення недоліків.

Основними етапами фінансового планування є:

- аналіз фінансових показників підприємства за попередній період. При цьому використовують основні фінансові документи підприємства — баланс, звіт про фінансові результати, звіт про власний капітал, звіт про рух готівки;
- планування реалізації продукції, прибутків і збитків.

Також визначають обсяги збуту продукції або послуг і витрати на їхнє виробництво, прибуток від реалізації основної продукції та іншої діяльності підприємства, розраховують амортизаційні відрахування, надходження коштів за довгостроковими та короткостроковими кредитами та ін.;

- визначення напрямів інвестицій і джерел їхнього фінансування;
- розробка бюджету готівки (оперативний план).

Обов'язковою умовою ефективного планування є участь плановиків, які розробляли всі інші розділи плану (виробнича програма, використання ресурсів, планування витрат і собівартості продукції), у фінансовому

плануванні. Припускаються помилки ті господарства, в яких фінансовий план розробляють тільки облікові й фінансові працівники.

2. Методика фінансового планування.

Аналіз та оцінка фінансового стану підприємства є необхідним етапом для розробки фінансових планів та прогнозів, у тому числі фінансового оздоровлення підприємств. Підфінансовим станом підприємства розуміють міру його забезпеченості необхідними фінансовими ресурсами для здійснення ефективної діяльності та своєчасного проведення грошових розрахунків за своїми зобов'язаннями.

Метою оцінки фінансового стану підприємства є пошук резервів його зміцнення та підвищення рентабельності виробництва як основи стабільної роботи підприємства і виконання ним зобов'язань перед бюджетом, банками, іншими організаціями та працівниками підприємства.

Інформаційною базою для оцінювання фінансового стану підприємства є: баланс (форма № 1); звіт про фінансові результати (форма № 2); звіт про рух грошових коштів (форма № 3); звіт про власний капітал (форма № 4); дані статистичної звітності (зокрема форма № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств») та оперативні дані.

Інформацію, яку використовують для аналізу фінансового стану підприємства за доступністю можна поділити на відкриту та закриту (таємну).

Відкритою є інформація, яка міститься в статистичній та бухгалтерській звітності і виходить за межі підприємства. Кожне підприємство розробляє свої плани та прогнозні показники, норми, нормативи, тарифи та ліміти, системи їх оцінки та регулювання фінансової діяльності.

Ця інформація може становити комерційну таємницю, а іноді й «ноу-хау». Відповідно до чинного законодавства України підприємство має право тримати таку інформацію в секреті. В умовах ринкової економіки показники оцінки фінансового стану підприємства залежно від практичних міркувань поділяють на чотири групи: ліквідності (платоспроможності), ділової активності, фінансової стійкості (заборгованості) і рентабельності.

Показниками та факторами стабільного фінансового стану підприємства можуть бути: стійка платоспроможність, ефективне використання капіталу, своєчасна організація розрахунків, наявність стабільних фінансових ресурсів. У свою чергу незадовільний фінансовий стан характеризують: неефективне розміщення коштів, брак власних оборотних коштів, наявність стійкої заборгованості за платежами, негативні тенденції у виробництві.

Прибуток і рентабельність - традиційні показники фінансових результатів - не можуть повною мірою характеризувати фінансовий стан підприємства і можливі тенденції його змін. Останній істотно залежить від певних фінансових пропорцій, які аналізують за даними балансу (підсумкового синтетичного документа про наявність і використання коштів на певну дату (кінець року, кварталу)).

Співвідношення між окремими групами активів і пасивів балансу мають важливе економічне значення і використовуються для оцінки та діагностики фінансового стану підприємства.

Ці співвідношення можна розглядати в різних аспектах, але основними з них є ті, що характеризують ступінь ліквідності, ділової активності та заборгованості підприємства.

4. Планування прибутковості підприємства. Методи планування операційного прибутку: прямий; за показниками витрат на 1 грн продукції; економічний (аналітичний) метод.

Головним показником ефективності господарювання є прибуток. Збільшити виручку можна за рахунок підвищення обсягів реалізації продукції і (або) ціни реалізації. Ціна залежить, передусім, від якості продукції, каналів і строків її реалізації. Знизити собівартість реалізованої продукції можна за рахунок зменшення витрат і (або) збільшення обсягів виробленої продукції.

Вхідні грошові потоки підприємств за їхніми джерелами поділяють на внутрішні та зовнішні.

Про використання зовнішніх джерел свідчать надходження коштів за рахунок ресурсів, які мобілізуються на фінансовому ринку. У світовій практиці 60—70 % фінансових ресурсів надходять на підприємства за рахунок внутрішніх джерел. Внутрішні грошові надходження згідно з чинною практикою обліку і звітності включають: виручку від реалізації продукції, робіт і послуг; виручку від іншої реалізації; доходи від позареалізаційних операцій (проценти, перераховані за зберігання грошей у банку, плата за передане в оренду майно, доходи на акції та ін.).

Основним джерелом грошових надходжень кожного сільсько-господарського підприємства є виручка від реалізації продукції, виконання робіт і надання послуг на сторону. Планову виручку розраховують окремо за видами продукції рослинництва, тваринництва, промислових виробництв, за роботи, виконані на стороні, та послуги, надані різним підприємствам, організаціям і особам. Після виконання зобов'язань за державними і регіональними контрактами решту продукції сільськогосподарські підприємства реалізують за своїм вибором заготівельним і торговельним організаціям, переробним підприємствам, організаціям і підприємствам споживчої кооперації, міжгосподарським підприємствам та об'єднанням, на міських ринках і власних магазинах, працівниками господарства, для громадського харчування і поліпшення місцевого постачання. Обсяги продукції, що підлягають реалізації, узгоджуються за їхніми видами з даними балансових розрахунків продукції рослинництва, тваринництва, промислових та обслуговуючих виробництв.

Порівняно з грошово-товарними відносинами бартер є неефективним способом товарообміну. У більшості випадків для сільськогосподарських товаровиробників він є збитковим і шкідливим; значно уповільнює інвестиційний процес, ускладнює транспортні операції, створює тіньову економіку. Тому бартеризація є тимчасовим явищем і має поступитись

нормальним стосункам постачальників і споживачів агропромислової продукції на взаємовигідних засадах. Продукцію, що її передбачається продавати (видавати) працівникам господарства і залученим особам у рахунок оплати праці, оцінюють за прийнятими в господарстві цінами. Продукцію на громадське харчування відпускають за плановою собівартістю, але не вище ринкових цін.

Видачу працівникам господарства грошової додаткової оплати і премій сільгоспродукцією планують за плановою собівартістю, але не вище роздрібних цін за вирахуванням торгової знижки, а сіна, соломи та інших кормів - за плановою собівартістю. Видачу молодняку худоби працівникам підприємства в рахунок оплати праці здійснюватимуть за цінами, прийнятими в господарстві. Розділивши всю виручку від реалізації продукції конкретного її виду на загальну кількість цієї продукції, визначають середню ціну продажу.

Після цього обчислюють повну собівартість реалізованої продукції, яка складається з виробничої собівартості й реалізаційних витрат. Виробничу собівартість визначають множенням собівартості одиниці продукції (при цьому щодо худоби і птиці беруть до уваги не собівартість приросту, а собівартість 1 ц живої маси) на обсяг її реалізації. Витрати з реалізації, що не відшкодовуються заготівельними організаціями, включають у витрати з реалізації продукції на ринку, через ларки і комісійну торгівлю, кооперацію та інші організації, а також у витрати з навантаження продукції, її пакування, утримання приміщень для зберігання в місцях її реалізації, оплати праці працівникам та ін.

Заготівельні, торговельні та інші підприємства і організації, що здійснюють закупівлю сільськогосподарської продукції на умовах державного контракту, несуть усі витрати з її транспортування й розвантаження. У разі доставки продукції транспортом сільськогосподарських підприємств заготівельні організації відшкодовують господарствам витрати за тарифами того виду транспорту, яким здійснювалась доставка продукції. Слід відзначити особливості розрахунку виручки від реалізації продукції та її собівартості стосовно окремих видів продукції:

1. План продажу молока закупівельним організаціям у договорах відображають у заліковій масі. Однак собівартість продукції обчислюють у натуральній її масі. Тому слід перерахувати виробничу собівартість на її залікову масу. Наприклад, планову собівартість 1 ц молока в натуральній масі становить 31,20 грн. при жирності молока 3,5 %.

Базисну жирність встановлено в розмірі 3,4 %. Собівартість 1 ц молока у заліковій масі становить:

Якщо господарство частину молока реалізує в натуральному вигляді через торгову мережу, частину - у вигляді вершків або масла, а частину - у незбираному вигляді на молочний комбінат, слід визначати виручку за окремими каналами реалізації і виходячи з цього — середню виручку за 1 ц усієї кількості молока.

Аналогічно розраховують середні ціни за одиницю продукції, що підлягає реалізації, для інших її видів.

2. Результат від реалізації вовни визначають не за окремими її видами, а в цілому для всієї її кількості.

При цьому реалізаційну ціну і виручку спочатку визначають для кожного виду вовни, а потім показують загальну суму виручки. Собівартість вовни в перерахунку на залікову масу визначають виходячи зі співвідношення між натуральною і заліковою масою вовни.

Відніманням від виручки за реалізовану продукцію повної її собівартості визначають результати реалізації: прибуток чи збиток. У свою чергу діленням суми прибутку на повну собівартість продукції і множенням на 100% обчислюють рентабельність по окремих продуктах, галузях і господарству в цілому.

Норму прибутку визначають діленням суми прибутку від господарської діяльності на середньорічну вартість основних виробничих фондів і нормативних оборотних засобів.

Наведений вище метод розрахунку прибутку називається методом прямого розрахунку. Крім нього можуть ще використовуватись метод розрахунку прибутку на основі показника витрат на 1 грн. продукції та економічний (аналітичний) метод.

Недоліком традиційного планування є одноваріантність планів. У реальній практиці існує кілька варіантів розвитку подій. Тому на особливу увагу заслуговують методи планування, що дозволяють реалізувати один із важливих принципів планування — його гнучкість. Таким є метод «витрати — обсяг — прибуток», що його частіше називають аналізом беззбитковості, або «break-even-point» аналізом (аналізом точки розриву). Він дозволяє: визначити планові обсяги виробництва і продажу товару з погляду їх беззбитковості; прийняти рішення щодо цільових розмірів прибутку; збільшувати гнучкість фінансового планування, ураховуючи можливі зміни в ціні реалізації, обсягу продажу, постійних і змінних витрат.

Суть методу аналізу беззбитковості полягає в пошукові критичного обсягу реалізації продукції, при зменшенні якого підприємство починає зазнавати збитків. Це можна визначити одним із двох способів - графічним чи за допомогою формули норми беззбитковості.

Для визначення планової величини продажу, яка відповідає беззбитковому стану підприємства, необхідно знати три величини:

1) ціну реалізації одиниці товару;

2) обсяг постійних (фіксованих) витрат, які в короткий період часу не пов'язані безпосередньо з обсягом виробництва і продажу продукції та змінами їх. До них належать амортизаційні відрахування, підтримувальний корм, засоби захисту тварин і рослин, орендна плата, проценти за користування кредитом, витрати на утримання апарату управління та ін.

3) обсяг змінних витрат, які змінюються пропорційно обсягові виробництва. Це витрати на продуктивний корм, оплату праці основного

виробничого персоналу, пальне і мастильні матеріали, транспортні витрати (у рослинництві - витрати на насіння, добрива).

Частину витрат (на поточний ремонт обладнання, експлуатацію кормоцеху і т. д.) неможливо віднести безпосередньо ні до постійних, ні до змінних витрат. Тому їх доцільно виділити в окрему групу — змішані витрати — і потім розділити на постійні й змінні витрати. Для однопродуктової моделі точку беззбитковості, яка означає, що виручка від продажу продукції підприємства дорівнює сукупним витратам ($O \times Ц = Пв + Зв \times O$), можна визначити за формулою:

Методика аналізу беззбитковості може застосовуватись також для визначення обсягу виробництва і продажу, необхідного для одержання цільової величини прибутку, а також для пошуку раціонального співвідношення між постійними і змінними витратами.

Бюджет готівки є заключним етапом планування діяльності підприємства і показує його фінансову спроможність щодо виконання господарських планів. У ньому дається перелік усіх грошових надходжень та витрат підприємства за певний період часу. У ринковій економіці цей бюджет є одним із найважливіших інструментів планування: на практиці навіть прибуткові господарства нерідко змушені реорганізувати або й зовсім припинити свою діяльність через недостатню забезпеченість готівкою. Головним призначенням бюджету готівки і є забезпечення позитивного сальдо грошових коштів після сплати всіх зобов'язань шляхом планування обсягів і термінів надходження коштів та здійснення витрат, розрахунки достатності власних грошових коштів для фінансування витрат та визначення потреби в кредитах.

Складання бюджету починається з визначення грошового балансу на початок періоду планування, який показує залишок коштів на рахунках і в касі підприємства на кінець попереднього періоду. Далі планують усі грошові надходження підприємства за рік і за періодами, в яких вони фактично очікуються. При цьому враховують, що всі грошові надходження і витрати плануються за фактом здійснення платежу, а не за фактом виникнення чи перерахування їх, тобто всі дані вводяться на основі обґрунтованих припущень щодо терміну отримання грошей. Планується також виручка від реалізації основних засобів, матеріальних цінностей, доходи від інших операцій, надходження в рамках державних програм, повернення дебіторської заборгованості. Після завершення планування усіх грошових надходжень і витрат здійснюють розрахунок забезпеченості підприємства власними грошовими коштами та визначають потребу в кредитах окремо для кожного періоду планування.

Рекомендована література

1. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С. П. Азізова. – К. : ІАЕ, 2001. – 834 с.
2. Березівський П. С. Організація виробництва в аграрних формуваннях : навч. посіб. / П. С. Березівський, Н. І. Михалюк ; за ред. П. С. Березівського. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 560 с.
3. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Нелеп. – К. : КНЕУ, 2004. – 550 с.
4. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2001. – 382 с.
5. Організація і планування виробництва на сільськогосподарських підприємствах / Л. Я. Зрібняк, М. Г. Полозенко, Т. Д. Короповська, Д. І. Рижмань ; за ред. Л. Я. Зрібняка. – К. : Урожай, 1999. – 352 с.
6. Організація виробництва в сільськогосподарських підприємствах: практикум / [Г. С. Тарасенко, Л. Я. Зрібняк, М. Н. Малиш та ін.] ; за ред. Г. С. Тарасенка, Л. Я. Зрібняка. – К. : Урожай, 1993. – 224 с.
7. Організація виробництва і підприємницької діяльності в аграрних формуваннях : навч. посіб. для студентів агроном. спец. вищ. аграрних закл. освіти 3–4 рівнів акредитації / П. С. Березівський, Ю. Е. Губені, Н. І. Михалюк ; за ред. П. С. Березівського. – Львів : Українські технології, 2002. – 536 с.
8. Організація виробництва на сільськогосподарських підприємствах: практикум / [М. Ф. Соловійов, М. І. Байдик, Д. Є. Беляєв та ін.]. – К. : Урожай, 1995. – 208 с.
9. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / [М. М. Ільчук, Д. Т. Іщенко, В. К. Збарський та ін.] ; за ред. М. М. Ільчука. – К. : Вища освіта, 2002. – 398 с.
10. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи : практ. посібн. / І. Р. Блок, В. В. Іванова. – К. : Урожай, 2001. – 288 с.
11. Топалов А. Д. Організація виробництва в підприємствах АПК : навч. посібн. / А. Д. Топалов, С. В. Скоробогатько, В. А. Ільяшенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
12. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука. – 2-ге вид. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 600 с.
13. Щепієнко П. В. М'ясний підкомплекс України / П. В. Щепієнко. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 64 с.

Навчальне видання

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Укладач : **Іваненко** Тетяна Яківна

Формат 60x84/16. Ум. Друк. арк. 2,4

Тираж 5 прим.

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного
університету.

54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.